

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

TÜRK-İRAN MODERNLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE KADIN

Yüksek Lisans Tezi

TÜLAY AŞIKKUTLU

Danışman: DOÇ. DR. ALİ COŞKUN

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı DİN SOSYOLOJİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans
öğrencisi TULAY AŞIKKUTLU'nun TÜRK-İRAN MODERNLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE
KADIN adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 23.06.2011 tarih ve 2011/12-
16 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Yüksek Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

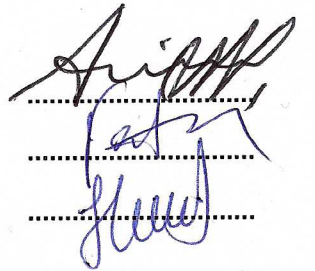
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 12.7.2011

1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. ALİ COŞKUN

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. FATMA ODABAŞI

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. HATİCE KELPETİN ARPAGUŞ

ÖZET

Bu çalışmada kadının bugün geldiği konuma ışık tutmak açısından, Türkiye ve İran'ın XIX. yüzyıldan, 1990'lı yıllara kadar geçen süre içerisinde, modernleşme sürecinde yaşadığı toplumsal, dini ve siyasi yapı karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda modernleşme sürecinde kadının toplumsal konumu merkeze konularak, her iki ülkenin gerçekleştirdiği hukuki reformlar, eğitim alanında yapılan yenilikler, iktisadi uygulamalar, giyim kuşam değişiklikleri ve kadın-erkek ilişkileri, üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde temel argüman olan modernleşme kavramı, Türkiye ve İran modernleşmesi süreçleri farklı tarihi dönemlere ayrılarak ana hatlarıyla aktarılmıştır. Türk modernleşmesi, III. Selim Dönemi ıslahatlarından başlatılırken, Cumhuriyet Türkiye'si üzerinde durulmuş, son olarak 1980 sonrası Türkiye'nin dışa açılması ve küreselleşmesi çerçevesinde modernleşme tartışılmıştır. İran modernleşmesinin tarihsel arka planında ise; Kaçar Dönemi ve Pehlevi Hanedanlığı Döneminde yapılan modernleşme girişimleri sıralandıktan sonra, 1979 İran İslam Devrimi ve sonrası yaşanan gelişmelere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise; modernleşme kavramının pek çok tanımına yer verildikten sonra, modern toplumda kadının ataerkil sistem ve toplumsal cinsiyet olgusu etrafında şekillenen konumu tartışılmıştır. Modernleşme sürecinin simgesi olan kadının yeri, son olarak Kuran-ı Kerim ve Sünnette tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde ise tarihi dönemlere ayrılan Türk-İran modernleşme süreçlerinde, kadının toplumsal, siyasal, kültürel ve hukuki açıdan geçirdiği aşamalar ifade edilmektedir. Türkiye ve İran'da hemen hemen eş zamanlı iktidara gelen Atatürk ve Rıza Şah'ın izlediği modernleşme politikaları, iki ülkeyi ortak ve farklı yönler açısından incelemeye de olanak kılmıştır.

ABSTRACT

The main target of the thesis is to shed light women status in today, social, religious and political structure performed modernization process from the 19th century until the 1990s both in Turkey and Iran are examined comparatively. For this purpose, placing the center of the social position of women in the process of modernization, both two countries' legal reforms, innovations in the field of education, economic practices, clothing changes and male-female relationships, are emphasized.

In the first part of the study, the concept of modernization which is the main argument of the thesis, separating the main lines of the modernization process in Turkey and Iran, were transferred to different historical periods. While the Turkish modernization is started with III. Selim Period of Reforms, focused on Republican Turkey, finally opening up and globalization of the post-1980 within the framework of Turkey's modernization was discussed. In the historical background of Iran's modernization, after listing of the modernization initiatives in the Kaçar and Pahlavi Dynasty Period, the 1979 Iranian Islamic Revolution and the developments are located.

In the second part, after the many definition of concept of modernization, the woman's status in the modern society that formed around the patriarchal system and gender phenomenon are discussed. Woman's place which is the symbol of the modernization process tried to be determined finally the Quran and Sunnah.

In the last part of the study, in the modernization processes of Turkish-Iranian which are separated in historical periods, the women's social, political, cultural and legal changes are expressed. Ataturk and Reza Shah's modernization policies that almost simultaneously came to power in Turkey and Iran, makes possible to examine to the in terms of common and different aspects of the two countries.

İÇİNDEKİLER

No:

GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	2
Araştırmanın Problematikliği ve Varsayımlar.....	3
Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN MODERNLEŞMESİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	6
1.1. Türk Modernleşmesi	6
1.1.1. III. Selim Islahatları'ndan II. Meşrutiyet'e Türk Modernleşmesinin Gelişimi	6
1.1.1.1. Askeri Düzenlemeler	9
1.1.1.2. İdari Düzenlemeler	11
1.1.1.3. Siyaset ve Diplomasi Alanındaki Düzenlemeler	11
1.1.1.4. Eğitim Alanında Yapılan Düzenlemeler.....	12
1.1.1.5. Toplumsal Alanda Yenilikler	12
1.1.2. Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme	13
1.1.3. 1980 Sonrası Dışa Açılma, Küreselleşme ve Türk Modernleşmesi	18
1.2. İRAN MODERNLEŞMESİ.....	20
1.2.1. Kaçarlar Dönemi (1794-1925)	21
1.2.2. Pehlevi Dönemi (1925- 1979)	22
1.2.2.1. Rıza Şah Dönemi ve Modernleşme (1925-1941)	23
1.2.2.2. Muhammed Rıza Şah Dönemi (1941-1979).....	26
1.2.3. 1979 Devrimi ve Sonrası Modernleşme/Anti-Modernleşme Süreci	28

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME, DİN VE KADIN	35
2.1. Modernleşme Kavramı	35
2.2. Modernleşme ve Kadın.....	40
2.3. İslam ve Modernleşme.....	43
2.3.1. İslam Düşüncesinde Kadının Statüsü.....	47
2.3.2. Kur'an-ı Kerim ve Sünnette Kadın	49
2.3.3. Gelenek ve Kadın.....	53
2.3.3.1. Türk Geleneği ve Kadın	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN MODERNLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE KADIN	59
3.1. Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Öncü Kadın Yayınları ve Dernekleri	59
3.1.1. Türk Modernleşmesi Sürecinde Kadın.....	66
3.1.1.1. Türk Kadınının Yeni Toplumsal Yüzü	67
3.1.1.2. Cumhuriyet'in Kadına Getirdikleri.....	71
3.1.1.3. Türk Modernleşmesine Vurulan Bir Ket: Başörtüsü Problemi	76
3.2. İran Modernleşmesi Sürecinde Kadın	77
3.2.1. İran Toplumunda Kadının Yaşamı ve Toplumsal Statüsü	77
3.2.2. Farklı Dönemlerde Modernleşme Süreci ve Öncü Kadın Dernekleri.....	80
3.2.2.1. Kaçar Dönemi Modernleşme Süreci ve Öncü Kadın Dernekleri.....	83
3.2.2.2. Pehlevi Dönemi Modernleşme Süreci ve Öncü Kadın Dernekleri	84
3.2.3. Muhammed Rıza Şah Döneminde (1941-1979) İran Kadın Hakları	86
3.2.4. İslam Cumhuriyeti Dönemi'nde Kadın	88
3.3. Türkiye ve İran Modernleşmesi Sürecinde Benzer ve Farklı Sorunlar	93
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
MS.	: Milattan Sonra
No.	: Numara
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİSK	: Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Vesaire
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bugün dünya devletlerinin hemen hemen hepsinde hakim olan siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik yapının tarihsel arka planı, büyük oranda modernleşme yüzyılı olarak adlandırdığımız XIX. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Modernleşme iktisadi sebeplerden ötürü tüm dünyaya Batı kaynaklı olarak yayıldığından, modernleşme kavramı bir süre sonra Batılılaşma ile denk tutulmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru Batı dışı toplumlar, Batı modernleşmesine öykünerek kendi ülkelerinde iktisadi, siyasi ve toplumsal açıdan modernleşme girişimlerinde bulunmuşlardır.

Modernleşme girişiminde bulunan her ülke, sahip olduğu yönetim rejimi, toplumsal statü, din, gelenek ve iktisadi alt yapı gibi unsurlar nedeniyle farklılık gösterse de; kadının toplumsal konumu ve görünürlüğü her ülkede modernleşme ideolojisinin bel kemiğini oluşturmaktadır.

Kadınların aile ve toplum içerisindeki statülerini iyileştirmek üzere yapılan geniş kapsamlı hukuki reformlar, sosyal düzenlemeler, eğitim ve istihdam alanında yaratılmak istenen fırsat eşitliği gibi yenilikler, Türk ve İran modernleşmesi süreçlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Her iki ülkenin de modernleşme süreçlerinde farklı ya da benzer dini, milli, toplumsal ve iktisadi koşullar olsa da; hedef ve sonuç bakımından modernleşme, Türkiye ve İran için kritik dönüm noktaları olmuştur.

Modernleşme süreçlerinde inşaa edilen kadın statüsü, adeta o ülkenin modernleşme konusunda geldiği son nokta olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda modernleşme öncesine göre değişen kadın konumu, tüm toplumun geçirdiği değişim sürecine de katkıda bulunmaktadır. Bu önemli etkileri bakımından, kadınların geçirdiği hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik süreçler, günümüz toplumunu anlamak açısından da önem teşkil etmektedir.

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Kadın; hem fiziksel ve biyolojik yapısından kaynaklanan özellikler, hem de bir takım dini ve toplumsal yaptırımlar nedeniyle, tarihin her döneminde pek çok platformda tartışma konusu olmuştur. Tarihin farklı zamanlarından, farklı düşüncelere sahip araştırmacılar tarafından tartışılan kadın mevzusu, özellikle sosyal bilimler alanında kendine geniş yer bulmuş, kadının hak ve hürriyetleri konusunda iyileştirmeye gidilmesi fikri, pek çok ülkede ileri gelen kişiler ve öncü akımlar tarafından öne sürülmüştür.

Kadınla ilgili her konuda etki eden en önemli belirleyicinin modernleşme akımı olduğu görülmektedir. Öyle ki, toplumların ilerlemesinin yalnız modernleşme unsurlarıyla olacağı, geniş kitleler tarafından savunulmuş; geri kalmışlıktan bahsedilmek istendiğinde ise kadının toplum içindeki konumu ve imajı tartışma konusu yapılmıştır. Adeta modernleşme ve kadın statüsü paralel ilerlemektedir. Kadının bugün geldiği konumu anlamlandırmak açısından modernleşme sürecinde yaşanan hukuki reformları, eğitim alanında yapılan yenilikleri, ekonomik anlamda yapılan uygulamaları, kılık-kıyafetteki yenilikleri ve kadın-erkek ilişkilerini incelemek gerekmektedir. Kadının bugüne kadar geçirdiği sürece ışık tutmak ve bu süreç içerisinde etkili olan modernleşme akımının kadın üzerinden nasıl şekillendiğini anlama amacıyla bu konu seçilmiştir.

Türkiye ve İran Ortadoğu'nun iki önemli ülkesi konumundadır. Her iki ülkenin geçirdiği siyasal ve toplumsal aşamalar, temelde İslam dini ve sonrasında modernleşme akımlarına dayanmaktadır. Osmanlı'da III. Selim dönemine kadar götürülebilen Türk modernleşmesi, İran'da Kaçar dönemine kadar uzanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti modernleşme sürecinde Batı'yı örnek alarak, yeni ve modern bir görünüm kazanmak isterken; İran 1979'da yaptığı İslam Cumhuriyeti Devrimi ile dini referansların ağır bastığı yeni bir toplumsal görünüme kavuşmak istemiştir. Pehlevi Hanedanlığı dönemi ile Atatürk dönemi, İran ve Türkiye'nin modernleşme süreçlerinin kesiştiği bir dönem olma özelliğini taşımaktadır.

Böylece her iki ülkedeki bu değişim süreçlerinin başlamasında etkili olan modernleşme akımı, kadının konumunu da önemli bir değişim sürecine sokmuştur. Batılı dünya görüşünün hakim olduğu modernleşme öncüleri ile dine ve geleneğe sahip çıkan muhafazakarlar arasında fikri yönden tartışmalar yaşanmıştır. Bu çalışmada da, Türkiye ve İran modernleşme çabalarının önemli ve radikal nitelikteki kısmını teşkil eden kadın konusu ve tartışmanın modernleşmeci ve dini boyutları ele alınmaktadır.

Araştırmanın Problematiği ve Varsayımlar

XIX. yüzyılın ilk yıllarında başlayan modern dönem, Türk ve İran topraklarında hüküm süren toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik ve dini alanlarda pek çok değişikliğin yapılmasına sahne olmuştur. Her iki ülke İslam dininin büyük geleneklerini temsil etmesine rağmen, modernleşme süreçlerini farklı yaşamış; bu farklılıklar her iki ülkede de en çok kadınlar üzerinden sürdürülmüştür. Temel olarak Türkiye ve İran'da kadının toplumsal statüsünün ve imajının incelendiği bu çalışmada, ayrıca şu varsayımların da cevapları aranmaktadır:

- Türk ve İran modernleşmeleri birbirleriyle kesişen yakın tarihlerde başlamış ve birbirlerini etkilemiştir.
- Türkiye'de Cumhuriyet öncesi ile Cumhuriyet sonrası dönemlerde modernleşme hareketleri kadının toplumsal konumunu iyileştirme açısından önemli farklar göstermektedir.
- İran'da Kaçar Dönemi ile başlayan modernleşme çabaları, İslam Devrimi ile anti-modernleşme olarak adlandırılan bir yöne doğru ilerlemiştir.
- İslam dininin farklı mezheplerine dayalı, farklı siyasi ve ekonomik süreçlere sahip Türkiye ve İran'ın, kadın konusunda yaşadığı sıkıntılar benzer sebeplere dayanmaktadır.
- Modernleşme akımında başlangıçta Türkiye'den etkilenen İran, modernleşme sürecinde dinin etkisine bağlı olarak Türkiye'den farklı sorunlar da yaşamıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Günümüz toplumsal ve siyasal sistemlerinin modernleşme evrelerini, Türkiye’de Osmanlı’daki III. Selim Dönemi, İran’da ise Kaçarlar Dönemi olan XVIII. yüzyıla götürmek mümkündür. Modernleşme tarihi açısından ele alınan her iki ülke XVIII. yüzyıldan 1990’lı yıllara kadar, kadının konumu merkeze konularak incelenmiştir. Bu çalışmada kadının değişen statüsünü incelemek için oldukça geniş bir tarih aralığı seçilmiştir. Ancak çalışmada üzerinde durulan temel zaman aralığı; Türkiye’de 1923 yılında yönetime gelen Mustafa Kemal Atatürk ile İran’da 1925 yılında yönetimi devralan Rıza Şah Pehlevi dönemlerini kapsamaktadır. Her iki ülkede de 1920 sonrası yeni yönetimlerle yapılmaya çalışılan modernleşme çalışmalarına temel oluşturması bakımından, XVIII. yüzyıla kadar geri gidilmiştir.

Türkiye ve İran modernleşme tarihini günümüze kadar getirmek, 1980 sonrası her iki ülkede de yaşanan ciddi gelişmeler ve inkılaplar nedeniyle iddialı bir yaklaşım olacağı için, modernleşme süreçlerinde tartışılan kadın konusu; İran’da yaşanan 1979 İslam Devrimi sonrası yıllara ve Türkiye’nin dışa açılımı ve küreselleşme süreci olarak kabul edilen 1980’li yıllar sonrasına kadar ele alınmıştır. Bu dönemlerden sonra meydana gelen önemli gelişmeler, her iki ülkenin modernleşme süreçlerine farklı bir boyut kazandırdığı için bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

İslam dininin en geniş sınırlara yayılan ve en uzun süre hükmeden devleti Osmanlı’dır. Osmanlı Devleti pek çok ulus ve din üzerinde egemen olan kozmopolit bir imparatorluktu. Bu geniş hâkimiyeti nedeniyle Osmanlı Devleti, modern Ortadoğu’nun pek çok ülkesi üzerinde kültürel ve siyasal bakımdan izler bırakmıştır. İran da Osmanlı Devleti’nin siyasal ve toplumsal modernleşme hareketlerinden etkilenmiş, Cumhuriyet Türkiye’sinde Atatürk’ün modern uygulamalarını örnek almıştır. Türk modernleşmesi devlet eliyle ve devlet öncelikli bir modernleşme örneği olduğu için, Türkiye’den ilham alan İran modernleşmesi de devlet eliyle gerçekleşmiştir. Bu nedenden ötürü bu çalışmada, her iki ülke modernleşmesi incelenirken, devletin bu konudaki çalışmaları merkeze alınarak, hukuki, siyasi ve kültürel açıdan değerlendirilmiştir. İslam dininin iki farklı mezhebini temsil eden

Türkiye ve İran, modernleşme söz konusu olduğunda mezhepsel açıdan da etraflı bir şekilde incelenebilirdi. Ancak bu tez çalışmasında mezhepsel farklılıklar derinlemesine incelenmemiş, devlet merkezli modernleşme çabaları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Karşılaştırmalı araştırmalar, günümüzde sosyal bilimlerin birçok alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bugün özellikle modernleşme açısından ülke, toplum ve kültürlerin gelişim, değişim ve farklılaşmalarını ele alan disiplinler arası çalışmalar artarak devam etmekte ve günümüz problemlerinin anlaşılmasında¹ ve çözümünde önemli katkılar sağlamaktadır.² Birbirlerine komşu olan ve stratejik olarak özellikle Ortadoğu’da öneme sahip olan Türkiye ve İran’ın modernleşme süreçleri, karşılaştırmalı olarak literatür taraması yapılarak aktarılmaya çalışılmıştır.

¹ Seymour M. Lipset. **Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada**. New York and London: Routledge. 1990. s. xiii.

² S. N. Eisenstandt. **Kemalist Yönelim ve Modernleşme: Bazı Karşılaştırmalı ve Analitik Görüşler**. Meral Alakuş (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999. s. 20.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN MODERNLEŞMESİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Bu bölümde, tezin ana konusunu oluşturan kavram ve tarihsel dönemler irdelenecektir. Öncelikle Türk modernleşmesi tarihi dönemlere ayrılarak incelenecek, modernleşme doğrultusunda önemli olan kavram ve gelişmelerin üzerinde durulacaktır. Ardından İran modernleşmesinin arka planı, 1979 İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası dönemleri kapsayacak şekilde incelenecektir. Modernleşme, uzun bir süreç sonucunda birçok alanda yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. Tarihin dönüm noktaları olarak kabul edilebilecek bu gelişmeler, insan ve toplum hayatının tüm yönlerini etkileyen gelişmelerdir. Bu tanım çerçevesinde Türkiye ve İran'daki modernleşme hareketleri aktarılacaktır.

1.1. Türk Modernleşmesi

Osmanlı reformlarının başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı'nın 1839'da ilan edilmesinden, ulus-devletin kurulup Cumhuriyet rejimine geçildiği zaman dilimi içerisindeki eğitim, hukuk ve kültür alanlarında gerçekleşen dönüşümler, Türk modernleşme projesi çerçevesinde esas alınan önemli gelişmelerdir.

1.1.1. III. Selim Islahatları'ndan II. Meşrutiyet'e Türk Modernleşmesinin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde ıslahat, yenileşme, modernleşme, çağdaşlaşma veya Batılılaşmanın Tanzimat öncesi zamanları; Lâle Devri öncesi, Lâle Devri, III. Selim Dönemi ve II. Mahmud Dönemi şeklinde bir tipolojiyle dört ayırt edici evrede ele alınabilir. Bu dönemler, Tanzimat'ın oluşum sürecinde Osmanlı Devleti'nin reform, yenileşme ve Batılılaşma çabalarında dönüm noktaları olarak dikkat çekmektedir.

III. Selim'e kadar geçen süre zarfında kendini gösteren reform çabalarından Lâle Devri, Osmanlı Devleti'nde önemli bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bu

dönemdeki ıslahat zihniyeti, kendinden sonraki çabalara yön vermiş ve III. Selim dönemi reform çabalarının gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı padişahı III. Selim, Lale Devri hükümdarı III. Ahmet'in torunu ve III. Mustafa'nın oğludur. III. Selim, 24 Aralık 1761 tarihinde Topkapı Sarayı'nda doğmuştur ve annesi Mihrişah Sultan'dır. III. Selim, 7 Nisan 1789 tarihinde 28 yaşında yirmi sekizinci Osmanlı padişahı olarak tahta geçmiştir. Yaklaşık 19 yıl kadar hüküm süren III. Selim, 1807'de yani 46 yaşında iken Batılılaşma hareketine karşı çıkan isyancılar tarafından tahttan indirilmiş ve bir sene kadar yaşadktan sonra, 1808'de öldürülmüştür.³

III. Selim padişah olduktan sonra nakit sıkıntısı, sermaye birikiminin olmaması, yönetsel ve mali sistemin eskimesi gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunları çözmek için Batı'dan etkilenecek ıslahat hareketlerine girişmiştir. III. Selim'in ıslahatları Osmanlı'daki çağdaşlaşmanın ilk adımları olmuştur. Yerli ve yabancı birçok hocadan ders alan III. Selim, aynı zamanda Fransa Kralı XVI. Louis ile yazışmış, onun devlet yönetimi ile ilgili görüşlerini almıştır.

III. Selim'in hükümdarlığı XVIII. ve XIX. yüzyılın önemli olaylarıyla örtüştüğünden, Osmanlı Tarihi'nin yeni bir aşamasını III. Selim ile başlatmak yanlış olmayacaktır. Özellikle Fransız Devrimi ile yaşam bulan Kıta Avrupası'ndaki özgürlük hareketleri, laiklik ve hepsinden önemlisi ulusçuluk, bütün Avrupa gibi Osmanlı'yı da etkilemişti. Bu anlamda ileride üzerinde durulacağı üzere ulusçuluk, özellikle Osmanlı tebaası gayrı müslimler üzerinde ayrılıkçı bir etki yaratmıştı. Fakat, tersi bir gelişme olarak toplumsal özgürlük hareketleri ve bu toplumlardaki kurumların uygulanması istekleri Osmanlı reformlarına kaynak oluşturmuştur. Toplumsal özgürlük hareketleri ve modernizm talepleri aydınlar tarafından Tanzimat Fermanı'ndan sonra görülmüştür.⁴

³ Necdet Hayta, **XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2003, s. 65.

⁴ Emine Kin, "Osmanlı Modernleşmesi İçinde III. Selim ve II. Mahmut Dönemi Düzenlemeleri", <http://www.tarihciniyeri.net/forum/index.php?topic=1956.0>, (Erişim Tarihi: 02.10.2010).

III. Selim, Osmanlı tarihi açısından belirgin ve önemli yeniliklerin kaynağında yer alır ve XVIII. yüzyılın “aydın” hükümdarlarından biri olarak kabul edilir. Saltanatının henüz başlangıcında Rusya’ya karşı savaşın güçlükleriyle karşılaştığı için, reformlara girişmeyi geciktirir; ama bu durumdan sorumlu makamlara adamlarını yerleştirmek için yararlanır. Bunların arasından askeri, idari, iktisadi ve sosyal nitelikteki reformlarda etkin rol oynayacak kişiler çıkacaktır.⁵

Kültür değişmesi açısından, III. Selim’e kadar olan değişim çabalarını serbest kültür değişimleri kapsamında değerlendirmemiz mümkündür. Zira bu zaman diliminde Osmanlı Devleti, serbestçe Batı kültürünün bazı unsurlarıyla kültürleşme ilişkisine girmiş ve Batı’nın bazı kültür unsurlarını ithal etmiştir.⁶

XVIII. yy.’ın sonlarına doğru değişen dünya dengelerinde imparatorluğun yerini alabilmesi için, ıslahatların belirginleşip tam anlamıyla Batıya yönelişin gözlemlenmesi gerekmektedir. İşte böyle kritik bir dönemde genç yaşta tahta oturan III. Selim, imparatorluğun ayakta kalabilmesi için yeni bir ıslahat hareketinin yapılması gerektiğini görmüş ve kendinden önceki padişahların aksine gelişmelere objektif olarak bakabilmiş, saray ve çevresindeki katı tutumu esnekleştirerek ıslahat hareketlerine girişmiştir.

III. Selim ıslahatlara girişirken (1792) devlet içindeki dengeleri görebilmek için devlet ricalinden bu konuyla ilgili lahika istemiştir. Padişahın bizzat kendisinin başkanlık ettiği Meşveret Meclisi adlı bir kurum oluşturulmuştur. Bu mecliste düşünce serbestliğinin olması ve sorunların irdelenerek tartışılması, sarayla halk arasındaki mesafenin zaman içerisinde azalmasını sağlamıştır. Bu gelişme devlet yapısındaki ilk modernleşme hareketidir. Aynı zamanda modern bir yönetim şekli olan parlamenter bir sistemde halkın temsil hakkının ilk tezahürüdür. Nitekim bazı tarihçiler bunu padişahın egemenliğini kendi eliyle fiilen sınırlaması, hatta

⁵ Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, “XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa”, Çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yay., 2002, s. 13-14.

⁶ Ejder Okumuş, “III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları”, **Error! Hyperlink reference not valid.** s. 20, (Erişim Tarihi: 13.03.2011).

“Meşrutiyet rejimini kurulmasını hazırlayan bir hareket” olarak değerlendirmektedir.⁷

III. Selim Avrupa’da XVII. yy.’ın başlarında başlayan daha sonra yeni düzenini oluşturacak olan sanayi, ekonomik, idari ve halkın hakimiyetini içeren gelişmeler karşısında Osmanlı’nın ilgisiz kalamayacağını görmüş ve devletin içine düştüğü sıkıntıyı yaptığı ıslahatlarla çözmeye çalışmıştır. Bu ıslahatlar Osmanlı’daki çağdaşlaşma süreci içerisinde Osmanlı devletinin mülki, idari, sosyal yapısında modernleşmenin başlamasını sağlamıştır. III. Selim’in ıslahat hareketi halkın desteğine ve aydın bir kadroya dayanmadığı için önemi kavranamamıştır. Ama Osmanlı’da Batı’ya yönelişin ilk ismi olması itibariyle, kendisinden sonraki döneme damgasını vuracak olan çağdaşlaşma sürecinin mimarı kabul edilmiştir.⁸

Osmanlı Devleti’nde ilk ciddî reform girişiminin yapılmaya çalışıldığı III. Selim dönemi, II. Mahmut ve Tanzimat’a zemin hazırlaması bakımından son derece önemlidir. III. Selim’in ıslahat çabası, ayrıca sadece askerî ıslahatların genişlemesi açısından değil, aynı zamanda çok yönlü reform girişimlerinin başlangıcı olması açısından da ayrı bir anlam taşır. Avrupa devletler dengesine katılmak veya Hristiyan dünyasındaki devletlerle yeni biçimde ilişkiler kurmak gerektiği fikrinin icra edilmesine doğru ilk adım, III. Selim zamanında atılmıştır. Bir zorunluluk olarak devletin kabuk değiştirmesi gerektiği fikrinin, bu zaman diliminde kendini göstermeye başladığı söylenebilir.⁹

1.1.1.1. Askeri Düzenlemeler

Osmanlı gibi merkezi otorite ile yönetilen bir devlette ordu; millet ve devletin selameti için büyük önem arz eder. Osmanlı Devletinde askeri yenilik alanında ilk hareket III. Selim’in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusuyla başlar.¹⁰ III. Selim’in amacı, değişen koşulları gözönüne alarak teknik donanımlı Avrupai tarzda eğitim görmüş, disiplinli bir ordu kurmaktır. Bunun için de 1793’te Avrupa’dan

⁷ Hanefi Demirkıran, “III. Selim Portre”, **Köprü Dergisi**, Sayı 61, 1998, s. 61.

⁸ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 40.

⁹ Ejder Okumuş, **a.g.m.** s. 21.

¹⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s. 41.

eğitimci getirtilmiş, ilk hamle olarak da 12.000 kişilik bir piyade birliği kurulmuştur. Nizam-ı Cedid kanunları yürürlüğe konmuş, modern piyade ile beraber modern topçu, humbaracı, lağımcı ve arabacı birliklerinin kurulmasına başlanmıştır. Tüm bu yenilikler askeri alandaki modernleşme hareketleridir.

III. Selim'in ıslahatlarının ayırt edici özelliği "Osmanlı Devleti'nin geleneksel kuruluşlarını diriltmek yerine, çağdaş Batı'ya yönelme eğilimi"nin olmasıdır. Bu yüzden Nizam-ı Cedid ordusu farklı bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yapılan ıslahatların temelde; ilim, teknik ve idari alanlarda olduğu görülse de Batı kültürünün ve düşüncesinin izleri vardır. Bunun en güzel örneği ise Nizam-ı Cedid ordusuna kırmızı ve mavi renklerde Avrupa kıyafetlerinden etkilenerek elbiseler hazırlanmasıdır.¹¹

Belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme öncelikle askeri alanda başlamıştır. III. Selim'in Batılı tarzda kurmaya çalıştığı Nizam-ı Cedid, daha sonraları III. Selim'in reformlarının hepsine verilen genel bir isim halini almıştır. Bu düzenleme ile Batı standartlarında, Batı giyimli ve sürekli talim yapan bir askeri örgüt kuruldu. Buna yeni orduya paralel olarak tophane, tersane ve mühendishaneler de tekrar düzenlendi. Yeni bir baruthane kuruldu. Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirilerek tersaneler elden geçirildi ve modern gemi yapım yöntemleri uygulanmaya başlandı.

1807 yılında III. Selim'e karşı girişilen ayaklanma ile askeri yeniliklerde duraksama olduysa da; II. Mahmut bu yenileşme çabalarını kaldığı yerden devam ettirdi. II. Mahmut, Sekban-ı Cedid adlı bir askeri birlik kurdu. II. Mahmut'un askeri alandaki en büyük adımı; yeniçeriliği kaldırması olmuştur. Her ne kadar askeri açıdan imparatorluğun en sıkışık olduğu bir döneme rastlarsa da yeniçeriliğin kaldırılması yeni sistem için yaşamsal bir öneme sahipti.¹²

¹¹ Haneî Demirkıran, **a.g.m.** s. 63.

¹² Kemal Beydilli, İlhan Şahin, **Mahmut Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri**, Ankara: T.K.K. Basımevi, 2001, s. 46.

1.1.1.2. İdari Düzenlemeler

III. Selim döneminde sultan, birçok kez danışma meclisleri toplamıştır. Yönetimsel açıdan standart olmayan bu meclis, II. Mahmut döneminde yaygınlaşan yönetim meclislerinin ilk adımı olmuştur. İdari açıdan özellikle II. Mahmut döneminde çok önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bunların başında muhtarlık örgütünün kurulması gelir. 1829 yılında her köy ve mahalle için birer muhtar seçilmiş ve görev tanımlamaları yapılmıştır. II. Mahmut, tahta çıkışından sonraki dönemde çeşitli yollara başvurmak suretiyle Anadolu ve Rumeli ayanlarının nüfuzunu kırmış, eyaletleri merkeze bağlamıştır.¹³

Yönetimle ilgili önemli bir değişiklik de II. Mahmut döneminde müsaderehin kaldırılarak yönetici sınıfın daha özgür kılınmasıdır. Yine II. Mahmut döneminde, Nezaretler/Bakanlıklar ve ülke yönetim meclisleri kurulmuştur. 1836 yılında Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı, 1838 yılında ise Maliye Bakanlığı ve Maarif (Eğitim) Bakanlığı kurulmuştur. Aynı yıl reformları organize etmek ve denetlemek amacı ile Meclis-i Vala adında bir meclis kurulmuştur. Bu meclis danışma meclisi değil, icrai bir meclis idi. Bu tarihten sonra reformları bu meclis düzenledi. 1838 yılında farklı yönetim konularında başka meclisler de kurulmuştur.¹⁴

1.1.1.3. Siyaset ve Diplomasi Alanındaki Düzenlemeler

Osmanlı yönetimi III. Selim dönemine kadar Avrupa devletlerinde daimi elçilikler bulundurmamıştır. Herhangi bir şekilde ilişki kurmak gerekirse, geçici bir elçi o ülkeye gönderilerek durum geçirtiliyordu. Dolayısı ile Osmanlılar Batının diplomasi usullerine yabancıydı. Bu amaca yönelik olarak ilk kez 1793 yılında Londra, 1795’de Prusya ve 1797’de Paris’te sürekli elçilikler oluşturuldu. Bu çerçevede 1836 yılında kurulan Hariciye Nezareti/Dışişleri Bakanlığı çerçevesinde uluslararası politika Osmanlı için ilk kez kurumsal hale geliyordu. Ancak ilerleyen

¹³ Besim Özcan, “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri”, **Türkler**, 12. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 676.

¹⁴ Özcan, **a.g.e.**, s. 677.

günlerde bu kurumlar Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale ettikleri veya imparatorluğu etkileme kanalı olarak kullandığı kurumlar da olmuştur¹⁵.

1.1.1.4. Eğitim Alanında Yapılan Düzenlemeler

III. Selim dönemi eğitimleri, askeri eğitim ve hariciye eğitimi ile yoğun yaşam alanı bulmuştur. Bu çerçevede kurulan askeri mühendishane ve tıp okulu önemli eğitim öğretim kurumlarıdır. Bu okullarda modern öğretim uygulanmıştır. Bu çerçevede diplomasi alanında da faaliyet göstermesi için tercüme odaları ve dil okulları da kurulmuştur. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde yabancı dil bilgisini geliştirmek ve alanlarında yeni gelişmeleri öğrenebilmek için çok sayıda öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. Bu kişiler özellikle Batıdaki yeni düşünceleri ve gelişmeleri öğrenmişler ve Türk modernizminin tetikleyici gücü olmuşlardır.¹⁶

1.1.1.5. Toplumsal Alanda Yenilikler

II. Mahmut döneminin modernleşme açısından en önemli olaylarından birisi; ilk kez 1831 yılında nüfus sayımlarının yapılmasıdır. Böylece toplumsal gizli güç belirlenmiş olacaktı. Bu sayımlar özellikle Tanzimat döneminde dönemsel olmasa da yinelenmiştir. Yine aynı yıl ilk kez Resmi Gazete diyebileceğimiz Takvim-i Vekayi yayına başlamış ve sürekli yayınlanmıştır. Bu dönemde ilk kez pasaport uygulaması başlamıştır. II. Mahmut'un saltanatının sonlarına doğru posta teşkilatı kurulmuş ve haberleşme sistemleştirilmiştir. Yine bu dönemde ulaşım politikası güdülmeye başlanmıştır.

II. Mahmut'un sağlık alanındaki reformları da dikkat çekicidir. Ordunun doktor gereksinimini karşılamak için 1827 yılında İstanbul Şehzadebaşı'nda Tıp Mektebi açtırmıştır. Bu konuda önemli bir reform da karantinaların kurulmasıdır. 1812'den beri aralıklarla devam eden veba ve kolera salgınları için 1838'de

¹⁵ Emine Kin, "Osmanlı Modernleşmesi İçinde III. Selim ve II. Mahmut Dönemi Düzenlemeleri", <http://www.tarihciniyeri.net/forum/index.php?topic=1956.0>, (Erişim Tarihi: 02.10.2010).

¹⁶ Demirkıran, **a.g.m.**, s. 65.

Avusturya'dan getirilen uzmanların yardımıyla, İstanbul yakınlarında bir karantina merkezi kurulmuştur. 1838 yılında ülkedeki tarım ve endüstrinin geliştirilmesi için ziraat ve sanayi meclisi kurulmuş, bu meclise ülkenin imarı ile ilgili görevler de verilmiştir. Tanzimat döneminde bu amaca yönelik bakanlıklar da kurulmuştur.¹⁷

II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen kıyafet değişikliği de kayda değer bir gelişmedir. 1828'de Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerine fes giydirildikten sonra, ertesi yıl devlet memurlarının Batılı tarzda giyinmeleri sağlanmıştır. Sarık sarmak ve cübbe giymek yalnız din adamlarına bırakılmış, bizzat padişah sakalını keserek Batılı giysisi ile halkına örnek olmuştur. Avrupa tipi eğlenceler düzenlenmiş, Sultan devlet dairelerine resmini astırmıştır. Bu gelişmeler, yeni dönemin Batılı uygulamalarının en önemlilerini teşkil etmektedir.¹⁸

1.1.2. Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme

Türkiye'de bir modern devlet kurma projesi, XVIII. yüzyılın sonunda başlayan ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yoğunlaşarak devam eden bir süreçtir. Türk modernleşmesi kendine örnek bir model belirlemiş, bunun için de ideal olarak gördüğü Batı'daki modern devlet modelini Türkiye'ye transfer etmeyi seçmiştir. Ancak Batı'nın modern devlet modeli Türkiye'ye transfer edilirken, Avrupa toplumlarının tarihsel ve toplumsal geçmişlerini inceleme gereği duyulmamıştır. Hâlbuki Batıda kamusal alan ve kilise gibi devlet dışı kontrol mekanizmaları etkin bir role sahipken, bu kurumlardan Türkiye'de bahsetme olanağı yoktu. Bu nedenle Türkiye, Batılı modern devlet modelini Türk halkına yaymaya çalışırken, otoriter davranmak zorunda kalmıştır.

Buna karşın Cumhuriyet döneminde, Tanzimat dönemindeki “düzen için ilerleme” anlayışının yerini, adeta “ilerleme için düzen” anlayışı almıştır. Cumhuriyet döneminde özellikle laikleşme politikalarına bakıldığında gelenekle kesin bir kopuşun gerçekleştiği görülür. Bu politikalar arasında; şapka ve kıyafet

¹⁷ Kin, **a.g.m.**

¹⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 65.

devrimi, miladî takvimin ve Latin alfabesinin kabulü, soyadı kanunun, yeni ölçü birimlerinin kabulü gibi yeniliklerin yanı sıra, kurumsal düzende de; Hilafetin, Şeyhülislamlığın kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi köklü değişiklikler sayılabilir. Bu uygulamaların ana hedefi, yeni Cumhuriyet Türkiye'sine Batılı ve laik bir kimlik kazandırma çabasıdır.¹⁹

Batı'daki modernleşme ile Türkiye'nin modernleşme süreçlerinde etkili olan aktörler birbirinden farklıdır. Avrupa modernleşmesinde aristokrasi, Amerika modernleşmesinde ise burjuvazi, yani toplumların sosyal kesimleri önemli bir rol oynarken, Türkiye'nin modernleşme sürecinde belirleyici güç bürokrasidir. Başka bir deyişle, bürokrasinin temel kaynağı olan devlet, Türk modernleşmenin en önemli aktörü olmuştur. Modernleşme öncelikle devlete ait kurumlarda başladığı için, eğitim, siyaset ve hukuk gibi başlıca kurumlar devlet modernleşmesinden nasibini almıştır. Devletin beklentilerini karşılayacak şekilde modernleştirilmişlerdir. Çünkü devletin gözündeki kamusal alana giren tüm kurumlar, devlet ideolojisini yaymak için işlev görmektedir²⁰. Başka bir deyişle, Türkiye'nin tecrübe ettiği bu modernleşme tarzı Avrupa örneğinin aksine aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Yani Batı'da modernleşme talebi halktan devlete doğru olurken, Türkiye'de modernleşme devlet eliyle halka indirilmiş, zamanla aşamalı olarak ülke vatandaşlarına yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin modernleşme projesi diğer İslami ülkelere ve Batı ülkelerine hem benzerlikler hem de farklılıklar göstermektedir. Türkiye'nin modernleşme projesi laiklik projesi ile paralel ilerlemekte, hatta modernlik projesi laiklik ile eşdeğer tutulmaktadır.

Cumhuriyet'in 1923 yılında ilan edilmesi, bir yıl sonra Halifelik'in kaldırılması ve 1926 yılında İsviçre Medeni Hukuku'nun kabul edilmesi ile birlikte dini nikâhın ve çok eşliliğin yasaklanması, modernleşme projesinin başı çeken ilk adımlarıdır. Türk modernleşme projesinin öncüleri, 1937 yılında Türkiye

¹⁹ Sibel Bozdoğan, "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 118.

²⁰ Ömer Çaha, "Kamusal Alan Bir Özgürlük Alanıdır", **Köprü Dergisi**, Sayı 99, 2007. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=866> (Erişim Tarihi: 22.05.2010)

Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğunu ilan ederek, bu konudaki ciddi niyetlerini açıkça göstermişlerdir. Medeni Kanun'da İsviçre'yi örnek alan Türkiye, laiklik konusunda ise Fransa'yı model olarak seçmiştir. Ancak laiklik konusunda Fransa'yı örnek alan Türkiye, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve kamusal alanın dini unsurlardan uzaklaştırılması manasında Fransa'dan ayrı bir yol izlemiştir. Böylece Türkiye, kendi laiklik tecrübesinin gerekleri doğrultusunda diğer İslami ülkelerin laiklik tecrübelerinden uzaklaşmış konumdadır. Ancak Türkiye'nin kamusal alanı dini unsurlardan uzaklaştırması şeklindeki laiklik modeli, Fransa ile benzerlik göstermektedir.

Buna göre, vatandaşlar kamusal alanlara girerken, dini kimliklerini bırakmak zorundadırlar. Zaten Türkiye'nin Fransa'dan örnek aldığı laiklik modelinde, dini simge ve pratiklerin kamusal alandan uzaklaştırılması önemli bir özelliktir. Dini simgelerin kamusal alandan dışlanma sürecinin de demokratikleşmeyle birlikte hız kazandığı görülmüştür. Bu sürece paralel olarak, türbeler, tekke ve zaviyeler kapatılmış, sarık ve fes yasaklanmış, Latin alfabesi getirilmiş, Hicri takvimden miladi takvime geçilmiştir. Böylece Cumhuriyet'in vatandaşları, dinlerine ait herhangi bir öge ile karşılaşmamış olacaktır. Bu değişimlerden de anlaşılacağı gibi, Laiklik projesinde Türkiye, modern yaşam biçimlerini yerleştirmek için pek çok dini simge ve pratikleri kamusal alandan dışlamıştır. Tüm bunlar, Batı medeniyetine yönelme arzusunun işaretleri olarak yorumlanabilir. Yılbaşı kutlamaları, tatil gününün Pazar olması, Cuma namazı için öğle izninin uzatılmaması, resmi evlilik törenleri de, yine aynı amaca hizmet etmek için düzenlenmiştir. Çünkü Türk modernleşme projesi için, eğitim ve siyasetin yanı sıra, gündelik yaşam pratiklerinin ve toplumsal mekânların laikleştirilmesi hayati önem taşır. Böylece laiklik hayatın her alanına nüfuz etmiş, düşünülmeyen hiçbir alan kalmamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kişilik nitelikleri ve genel eğilimleri Türk toplumunu biçimlendiren temel bireysel öğeler arasındadır. Atatürk'ün askeri yetenekleri, siyaset adamı nitelikleriyle bütünleşmişti. Daha sonra devlet adamı rolü belirginleşmiştir. Bütün bu nitelikleri onu hem padişaha hem de Anadolu'ya çıkan düşmana karşı başarılı eylemleri örgütleyebilmesini olanaklı kılmıştır. Atatürk'ün bir önder olarak ortaya çıkışı, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açan iç ve

dış ögelerin yarattığı koşullarla çalışma, hem Mustafa Kemal'i Atatürk yapmış, hem de imparatorluktan cumhuriyete yani "ulus devlete" geçişini sağlamıştır.²¹

İmparatorluktan ulus devlete geçiş süreci içerisinde Osmanlı ideolojisinden vazgeçilmiş ve imparatorluğun dağılmasına karşı bir tepki olarak milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisini milliyetçilik oluşturmaktaydı. Bu oluşum içinde devlet ulusunun sınırlarını çizebildi. Ulusun etnik birlikten kaynaklanan bir türdeşliği ifade ettiği varsayılarak, bunun aynı ağzı konuşma yoluyla somutlaştırılması öngörüldü.²² Dolayısıyla milliyetçilik ırka veya etnik kökene dayandırılmamış, üzerinde yaşanan ülke, yurt milliyetçiliği olarak düşünülmüş ve bu doğrultuda uluslaşma süreci hızlandırılmıştır. Savaşı izleyen dönemde ise kitleler edilgen bir konuma girmiş ve elit tabakanın ilettiği mesajların edilgen alıcıları olarak kalmışlardır.

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kadroları imparatorluk döneminin kadrolarından tam olarak farklılaşmamıştır. Cumhuriyet, asker ağırlıklı bir bürokrasi tarafından kurulup biçimlendirilmiştir. Bu bürokrasi bir devrim süreci içinde devrimci saflar içinden süzülüp gelmiş ve biçimlenmiş bir bürokrasi olmayıp doğrudan doğruya Osmanlı'nın bürokrasisidir.²³ Kısacası I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı devlet yapısı tümüyle ortadan kaldırılamamış, Türkiye devleti birkaç farklı kadroyla onun yerini almıştır.

Türkiye, 1923-1945 yıllarında tek parti rejiminin devlet güdümlü kalkınma politikalarından desteklenmiştir. 1930'lardaki Büyük Bunalım'ın yarattığı iklimde devletçilik ve içe dönük sanayileşme çizgisinin kentli ve taşralı elitlerle eşrafın ittifakına dayandığı belirtilmektedir.²⁴ Bu ittifak, gerek eğitim gerekse sağlık alanlarındaki hizmetlerin yaygınlaştırılmasına rağmen; kırsal kesimdeki kitleleri kapsayamamış ve kırsal kesim modernleşememiştir.

²¹ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998, s. 699.

²² Çağlar Keyder, "Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 29-42.

²³ Kadir Cangızbay, **Hiç Kimsenin Cumhuriyeti**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000, s. 14-15.

²⁴ Keyder, 1999, **a.g.e.**, s. 29-42.

Kırsal kesimdeki büyük dönüşüm, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve çok partili döneme geçişten sonra yaşanmıştır. Kırsal kesimden kentlere göç süreci kent dokusunu tamamen değiştirmiştir. Türk toplumunun yönelmek istediği farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlenmiş ve sonuçta sanayileşmiş şehirleşmiş bir yapının yolunun açılması 1950'leri bulmuştur. Çünkü basit teknolojili, kendi içinde kapalı köylerin ve durağan geleneklere bağlı köylülüğün topraktan kopmaya başlaması ancak bu tarihlerde başlamıştır.²⁵ Bu süreç 1950'lerde traktör ve diğer aletlerin tarıma girmesi ile gerçekleşmeye başlamıştır. Giderek çiftçileşme, şehirleşme, nüfusun işçileşmesi, ücretli hale gelmesi geri dönülmez yapısal değişmeyi başlatmıştır. Bu sürecin dalga dalga yayılması toplumda eski yapının ilişkiler, kurumlar, değerler, düşünceler yönünden büyük değişimini hızla oluşturmaya, diğer bir deyişle toplum kendisini dipten doruğa yenileyecek evrensel evrim sürecinin kendine has şeklini yoğun olarak yaşamaya başlamıştır.²⁶

İthal ikameci sanayileşme belirli bir uluslar arası işbölümü temelinde sınai kalkınmanın daha da ileri gitmesini sağlamıştır. Türkiye kendi iç pazarı için mamul mallar üretecek, ancak sınai gelişmesi için ileri ülkelerden ithalata devam edecek, finansman konusunda da geleneksel mallarına olan talebe bağımlı kalacaktır. Ancak ithal ikameci sanayileşmenin doğasında var olan bunalım eğilimleri de sistem içinde mevcuttur. Nitekim sınai gelişme ihracatın düşüklüğüne karşılık ithalatın sürekli artış eğiliminin olması, dış borcun büyümesini de beraberinde getirmekteydi. Tüm bu gelişmeler kaçınılmaz bir biçimde darboğaz yaratarak kalkınma bunalımına yol açmıştır.²⁷

²⁵ Mübeccel Kıray, "Modernleşmenin Temel Süreçleri", **Bilanço 1923-1998:Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış, Uluslararası Kongresi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2. Cilt 1999, s. 161.

²⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 423.

²⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1988, s. 90.

1.1.3. 1980 Sonrası Dışa Açılma, Küreselleşme ve Türk Modernleşmesi

Türkiye'nin gündemine 24 Ocak kararlarıyla birlikte giren küreselleşme olgusu, özelleştirme, devletin ekonomik alandaki etkisini azaltma, devleti küçültme çabalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır.²⁸

Küreselleşme iktisadi bir kavram olup, piyasa ekonomisinin dünya genelinde yaygınlaşması, dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar haline gelmesini ifade etmektedir.²⁹ Küreselleşmenin dinamikleri ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda olmak üzere üç başlık halinde toplanabilir.

Ekonomik alanda küreselleşme yaygınlaşan ekonomik sisteme uygun ilişki ve kurumların da düzenlenmesi sürecini kapsamaktadır. Ancak kapitalizmin doğası gereği her aktörün kapitalist sisteme katılım payı aynı oranda gerçekleşmez. Dolayısıyla toplumlar arasındaki ekonomik eşitsizlikler artarken, bir yandan da karşılıklı bağımlılık ilişkisi gelişmektedir. Karşılıklı bağımlılığı arttıran, aynı zamanda da onu yönlendiren bir bütünleşme süreci ortaya çıkmaktadır. Bu süreç küreselleşmeye uygun düşen yaşam tarzları, normlar vs gibi değerleri evrenselleştirerek, bu yolla ulus ötesi ilişki sağlanırken, bir yandan da farklılaştırmaktadır. Ayrışma düzeyine ulaşan farklılaşmalar ise kurulan bölgesel örgütler, ulusal kimliklerin pekiştirilmesine hizmet eden politikalar ve etnik ulusçuluk hareketleri ile ifade bulmaktadır.³⁰

Küreselleşmede uluslararası işbölümünde toplumlar arası farklılıklar giderek belirginleşmektedir. Benzer ve rakip sosyo-ekonomik yapıya sahip toplumların karşılıklı bağımlılık ilişkisi, kurdukları bölgesel örgütlenmelerde gözlenen bir ilişki durumundadır. Örneğin Avrupa Birliği, benzer ve rakip ülkeler durumunda olup, dünya sisteminde tek başlarına başaramayacakları faaliyetleri birlikte başarma amacına yönelmişlerdir. XX. yüzyılda devletler ulusal ekonomilerini düzenlemeye yurttaşlarının refahını korumaya başlamışlardı ancak aynı yüzyılın sonunda

²⁸ Faruk Kocacık, "Kitle Toplumu, Küreselleşme ve Türkiye" **Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2000, s. 113.

²⁹ Beril Dedeoğlu ve diğerleri, "Uluslararası Sistemde Bütünleşme ve Ayrışma", **Cumhuriyet, Demokrasi, Kimlik**, Bağlam Yayıncılık, 1997, s. 56.

³⁰ Dedeoğlu ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 36.

küreselleşme tek tek ulus devletlerin gücünü azaltmıştır. Artık tek başlarına tam istihdam ve ekonomik gelişmeyi sağlama, reformcu politikalarını korumada yeterince etkili olamamaktadırlar.³¹ Yine gözlenen bir diğer ilişki biçimi ise birbirini tamamlayan sosyo-ekonomik yapıların birbirleri ile kurdukları karşılıklı bağımlılık ilişkileridir.

Siyasal alanda küreselleşme de sermayenin küreselleşmesi ile bağımlı bir olgudur. Ulus devletin işlevlerinin azaltılmaya çalışılması küreselleşmenin siyasal alana yansıyan bölümüdür. Demokratikleşme problemi doğrudan siyasal alandaki küreselleşmenin bir sonucudur. Temel hak ve özgürlüklerin yayılması, din, dil, ırk, sınıf, bölge ve kültür farkı aranmaksızın sadece vatandaş oldukları için insanlara tanınması, sosyal hukuk devletin güçlendirilmesi gibi konular demokratikleşme konusunda üzerinde durulan noktalardandır.

Uluslararası sermaye, ülkelerin ve bölgelerin hem yatırım hem tüketim kararlarını biçimlendirmekte, ayrıca çok hızlı bir hareketliliğe sahip olan büyük miktardaki sıcak para ile neredeyse günlük konjonktürü etkilemektedir. Ayrıca küreselleşme sürecinin siyasal niteliği ile ekonomik niteliği arasında tam bir özdeşlik gerçekleşmemiştir. Uluslar arası sermaye kendini doğrudan denetleyen siyasal güçten görece olarak bağımsız davranışlar sergileme olanakları aramaktadır.³²

Küreselleşmenin kültürel alandaki etkilerinden biri tüm dünyada bir tüketim kültürü oluşturmaya yöneliktir. Bir örnek kültür yaratma oluşumunun arkasında bir yandan sermayenin büyük gücü, bir yandan da iletişim araçlarının etkinliği vardır. Diğer yandan küreselleşme farklı kimlik savları ve oluşumlarını sonuna kadar destekleyerek, mikro milliyetçilik akımlarını büyük ölçüde güçlendirmektedir.

Din, dil, ırk, ulus, mezhep, aşiret ve benzeri eksenlerdeki geleneksel ayrımlara ek olarak, her türlü inanç kabul görmekte ve farklı kimlikler bir anlamda korunarak geliştirilmektedir. Mikro milliyetçi anlamda insanların içinde yaşadıkları daha büyük devletler çerçevesinde farklı kimlik sahibi olmalarının ölçütü olarak

³¹ Paul Hirst, Thompson Grahame , “Globalization and the Future of the Nation State”, **Economy and Society**, Cilt 24, Sayı 3, 1995, s. 408-442.

³² Kongar, **a.g.e.**, s. 669.

kabul edilmektedir.³³ Ulusa atfedilen özellikler küreselleşme bağlamında mikro topluluklara/cemaatlara atfedilmektedir. İnsanların birey ve grup olarak demokratik hak ve özgürlüklerinin daha evrensel kabul görmesi, mikro milliyetçilik akımlarıyla birlikte düşünüldüğünde ulus devlet olgusunu oldukça zayıflatan bir süreç olarak değerlendirilebilir.

1.2. İRAN MODERNLEŞMESİ

İran, XIX. yy.'ın başlarından itibaren Batı'yı model alarak yeni bir siyasal ve toplumsal sistem geliştirme aşamasına girmiştir. Aynı dönemde daha ileri bir tarihsel aşamada Batılılaşma hareketlerinin yaşandığı Osmanlı Devleti, bir model ülke olarak, İran'daki modernleşme hareketleri üzerinde etkili olmuştur. Bu etkileşim çerçevesinde İran'da; Batılı ülkelerin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin de etkisindeki bir Batılılaşma anlayışı oluşmuştur.

Her iki ülke İslam dinine mensup olsa da, İslam alemindeki iki farklı geleneği temsil etmektedir. Her iki ülkenin toplumsal, kültürel ve siyasal yapıları yüzyıllardır Osmanlı'da Ehli Sünnet, İran'da ise Şia mezhebine göre şekillenmiştir. Osmanlı ve Türkiye'de İslam'ın farklı mezheplerinin yaygın olması nedeniyle, modernleşme süreçleri de mezheplere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Sünni ve Şii İslam arasındaki ayrılık, 661 yılında Emeviler'in halifeliği Hz. Ali'den almasıyla ortaya çıkan bir iç savaşla birlikte başlamıştır. Şia mezhebi, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, O'nun kuzeni ve damadı olan Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Hz. Ali'den önce halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın bu makamı ondan çaldığını ileri sürmüştür. Buna göre Şia mezhebi, Hz. Ali'nin kutsallığını ve Müslüman alemini yönetmesi gerektiğine inanmaktadır. Şia mezhebi içerisinde soy sırasını takip etmek koşuluyla pek çok kol bulunmaktadır, ancak günümüzde Oniki İmam Şiası, Şia mezhebinin ana konulu oluşturmaktadır. Oniki İmam, Hz. Ali'nin bilinen oniki torunu dolayısıyla bu adı almıştır. Bu mezhebe göre; kayıp İmam tüm zamanlarda

³³ Kongar, a.g.e., s. 669.

görevine devam etmektedir, ancak vakti geldiğinde dünyaya muhteşem bir refah ve mutluluk getirecek olan Mesih olarak ortaya çıkacaktır. Bu zamana kadar dünya onun yönetiminden ve rehberliğinden yoksun kalacaktır.³⁴

Türkiye ve İran modernleşmesi karşılaştırılırken üzerinde durulması gereken başka bir nokta da; Şii İran ile Sünni dünya arasındaki ruh ve kültür farkıdır. Türkiye gibi Sünni ülkelerde icma, konsensüs ve önceki nesillerin birikmiş icmasını taklit etmek içtihadı sınırlamaktadır. Reformcular ve radikaller tarafından içtihad gerekli görüldüğünde, onu sınırlayan çok az kural ve usul olduğundan keyfi bir hale gelmektedir. Ancak Şii İran’da ise bizzat kendi hükümlerine varmak zorunda olan yüksek ulemanın düzenli bir uygulamasıydı ve önceki müçtehitlerin vardıkları hükümlerden muaf tutulmuştu. Burada içtihat ilkesinin görevi, yenilik için bir alan oluşturmaktan ziyade, ulemanın otoritesini ve özerkliğini desteklemektir.³⁵

1.2.1. Kaçarlar Dönemi (1794-1925)

İran kültür ve siyasi tarihinde büyük bir kırılma yaratan gelişme Safeviler (1501-1794) devrinde yaşanmıştır. Türk oldukları ifade edilen Safeviler, Şah İsmail zamında İran’ın doğu bölgelerindeki Türk kabilelerini etkisiz hale getirerek siyasi bir birlik oluşturmayı başarmışlardır. Şah İsmail, Osmanlı İmparatorluğu ile girdiği siyasi mücadeleyi kaybettikten sonra, bütün ilgisini İran’da bir imparatorluk kurmaya çevirmiştir. Bu doğrultuda meşruiyetini sağlamak amacı ile toplumun bir kısmı tarafından kabul gören Şiiliği İran’da resmi mezhep haline getirmiştir. Kökleşmiş bir Şiiliğin olmadığı İran’da başta Lübnan olmak üzere diğer Arap ülkelerinden getirdiği Şii alimler aracılığıyla devlete uygun bir Şii hukuk sistemi oluşturulmasını sağlamıştır.³⁶ Resmi mezhep haline gelen Şiilik günümüz İran’ının toplumsal yapısını oluşturan kurallar bütünü’nün ana referans kaynağını oluşturmaktadır.

³⁴ Sami Zubaida, **İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar**, Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak (çev.), İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 12-13.

³⁵ Zubaida, **a.g.e.**, s. 288.

³⁶ Tayyar Arı, **Orta Doğu**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 83.

Safeviler'den sonra Kaçarlar (1794-1925) İran'da egemen olmuştur. Kaçar hanedanlığı dönemi hem askeri hem de idari bürokrasi açısından zayıf bir görünüm göstermiş; dini, devletin denetimi dışında tutmaları Şiiliğin daha da gelişmesinde etkili olmasını sağlamıştır. Kaçarlar zamanında Şii ulema, özellikle eğitim ve hukuk sisteminde önemli bir yere sahip olmuşlardır. 1900'lü yılların başında Rus ve İngiliz çıkarlarına uygun politikaları benimsemeleri Kaçarları zayıflatmış ve sonunda Rıza Pehlevi siyasi otoriteyi ele geçirerek Pehlevi monarşisini kurmuştur.³⁷

Kaçarlar döneminden itibaren İran'daki dini otoritenin ve işlevinin önemini zaman zaman kaybettiği, zaman zaman eskisinden güçlü hale geldiği dönemler olmuştur. Ancak bu çalkantılı dönemlere rağmen, İran'ın siyasi sahnesine ulema önemli rol oynamıştır. İran'da 1800'lü yıllardan beri yönetimde etkin söz sahibi olan ulema, 1881 yılındaki Tütün Tekeli olayı ile bu gücünün farkına varmıştır. Şah, tütün tütün ticaretinin tekeline, yetiştiriciliğini ve satışını İmparatorluk Tütün Şirketi'ne satmıştır. Böyle tüccarların çoğu iflas edecek seviyeye gelmiştir. Bu olay üzerine Necef'te oturan en kıdemli müçtehit Mirza Hasan Şirazi bir fetva yayınlayarak, tütünü yasaklamış ve cezasının ebedi cehennem olduğunu söylemiştir. Bu fetva halk tarafından dinlenmiş ve başarılı olan boykot sayesinde tütün tekeli iptal edilmiştir.³⁸ Görüldüğü üzere İran halkı üzerinde yaptırım gücü çok büyük olan ulema, İran'ın modernleşme sürecinde de etkili olmuştur. Bu nedenle İran modernleşmesi, ulemanın da etkisi göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

1.2.2. Pehlevi Dönemi (1925- 1979)

İran'da yaşanan modernleşme hareketinin ilk evresi Osmanlı ile benzer özellikler taşımaktadır. Fakat İran Şahlık kurumunu 1979 yılına kadar tasviye edememiş ve monarşik bir yapı ile yönetilmiştir. İran'da ilk anayasal girişimler 1905-1911 yılları arasında yaşanmıştır. Yeni bir dönemi ifade ettiği için bu tarihler Anayasal Devrim Yılları olarak bilinmektedir.³⁹ Bu belli ölçüde 1908'deki Jön Türk hareketi gibi geleneksel aristokrasiye karşı bir anayasal hükümetin kabul

³⁷ Mazlum Uyar, **İran'da Modernleşme ve Din Adamları**, İstanbul: Emre Yayınları, 2008, s. 32.

³⁸ Zubaida, **a.g.e.**, s. 289-290.

³⁹ Arı, **a.g.e.**, s. 89.

ettirilmesiyle sonuçlandığı için, ikisi arasında kısmen de olsa benzerlikler bulunmaktadır. Bununla beraber Osmanlı anayasal hareketi askeri kesimin öncülüğünde gerçekleşirken, İran'da muhalefet geleneksel pazar esnafından, ulemaya ve küçük radikal reformcu kesimlere kadar oldukça değişik yapıdaki gruplar tarafından temsil edilmiştir.⁴⁰ 1911 Ekim'inde ülkenin güneyinin İngilizler ve Kasım ayında da ülkenin kuzeyini işgal eden Ruslar'ın baskısı ile hükümet meclisi feshetmek zorunda kalmıştır. Böylelikle İran'ın modernleşme çabaları henüz emekleme dönemindeyken, dış baskı sonucu kesintiye uğramıştır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında merkezi otorite iyice zayıflamış ve Kaçar hanedanlığının son üyesi Nadir Şah ülke genelinde denetimi sağlayamaz duruma gelmiştir. Buna paralel İngiltere'nin İran üzerinde gittikçe artan etkisi halkın tepkisini çekmiş ve hükümeti protesto gösterileri bütün ülkeyi kaplamıştır. Siyasi ortamın iyice kötüye gitmesi Albay Rıza Han'ın 1921 yılında yönetime el koyması ile son bulmuştur. Bu tarih Pehlevi hanedanlığının İran'a egemen olma sürecinin başlangıcı olmuştur.

1.2.2.1. Rıza Şah Dönemi ve Modernleşme (1925-1941)

Rıza Şah, Kaçar hanedanlığının otoritesini kaybetmesinden sonra yaşanan kargaşadan yararlanarak hükümeti ele geçirmiş ve 1926 yılında Pehlevi hanedanı olarak İran'ın yeni şahı olmuştur. Rıza Şah yönetimi, motivasyonunu modern bir İran yaratma düşüncesinden almıştır.

Şah Rıza, modern İran'ın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni onun yaptığı reform çalışmalarıdır. Modernleşmenin ölçüsü Batılı normlar çerçevesinde belirlenmekte ve İslam ülkelerinde olduğu gibi halka dikte edilmektedir. Türkiye gibi İran'da bu normlar çerçevesinde modernleşme sürecine girmiştir ve bu dönemde Şah Rıza modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'i kendine örnek almıştır.⁴¹

⁴⁰ Arı, a.g.e., s. 90.

⁴¹ Metin Yılmaz, "Bir Devrimin Ardından", <http://islamiyorum.com/index.php?sayfa=makaledetay.php&mkid=247&sayi=66>, (Erişim Tarihi: 14.03.2011).

Yönetime geçer geçmez otoritesini sağlamlaştırmak için muhalefeti şiddetli şekilde bastırması, başta ulema olmak üzere halk üzerinde etkinlik sahibi olan baskı kurumlarının yetkilerini kısıtlamıştır. Merkezi yönetimi güçlendirmiş ve otoritesini bütün İran'ı kapsayacak şekilde geliştirmiştir⁴². Rıza Şah yönetime geldiği ilk yıllarda ulemanın gururunu okşayarak, ulemayı kendisine bağlamayı başarmıştır. Ancak ülke yönetimindeki konumunu kesinleştiren, ülkenin modernleşme adımları için din kurumlarını ve çalışanlarını denetim altına almaya başlamıştır. 1928 yılında Rıza Han'ın karısı, İran'ın önemli kentlerinden Kum'da bir türbeyi ziyarete gelmiş, ziyaret sırasında da başını açmıştır. Şaşkına dönen kalabalığın içinde bulunan Ayetullah Befki, Kraliçe'ye sert bir mesaj yollamıştır: 'Eğer Müslüman değilseniz, türbayi ziyaret ettiniz? Eğer Müslümansanız neden başınızı açtınız?' Mesajı Rıza han tarafından görmezden gelince bu defa Şahı kalabalığa şikayet etmiş ve onu kötüleyen bir hutbe vermiştir. Bunun üzerine Rıza Şah bizzat Kum şehrine gelmiş, türbeye botlarıyla girmiş ve Befki'yi hutbesinden ötürü kırbaçlamış ve tutuklatmıştır. Dinin temel dayanak olduğu İran'da, modernist milliyetçi tavırlar sergileyen Rıza Şah, toplumunun gerikalmışlığını gidermek için modernleşme girişimlerine hız vermiştir.⁴³

Merkezi yönetimi güçlendirmek ve otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla Rıza Şah, göçebe aşiretleri zorunlu iskâna yöneltmiştir. Tahta Kapı politikası diye adlandırılan bu politika döneminde, direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlanmıştır. Kültürel birlik yaratmayı amaçlayan Rıza Şah, 1927'de Düşünce Geliştirme Kurumu'nu kurarak homojen bir İran yaratma sürecine girmiştir⁴⁴. Bunu gerçekleştirmek için merkezi otoriteyi güçlendirmiş, seküler eğitim kurumları oluşturmuş, kavimleri yerleşik hayata zorlamış, dini ulemanın etkinliğini kırmış ve İran'ın İslam öncesi değerlerini ön plana çıkararak modern Fars kültürü yaratma sürecine girmiştir.

Rıza Şah'ın yapmaya çalıştığı reformlar şunlardır⁴⁵:

⁴² Arif Keskin. "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol". 8 Ocak 2001, <http://turksam.org/tr/a188.html> , (Erişim Tarihi: 12.03.2011).

⁴³ Zubaida, **a.g.e.**, s. 293.

⁴⁴ Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol", 8 Ocak 2001, <http://turksam.org/tr/a188.html> , (Erişim Tarihi: 12.03.2011).

⁴⁵ Hamid Dabashi, **İran: Ketlenmiş Halk**, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 132-135.

Dinin ve din adamlarının etkinlik alanları sınırlandırmak, camilere, yas törenlerine, özel hayatın dışına taşmasını engellemek.

Laiklik toplumun temel dinamiği haline gelecektir. Hukuk, eğitim, sosyal hayat, siyaset, kılık kıyafet, kadın erkek ilişkileri bu esasa göre yeniden tanzim edilmeye çalışılır.

Bu iki esasın gereği olarak dini ve geleneksel kurumlar ortadan kaldırılır ve yenileri tesis edilir. 1926'da Şeri mahkemelerin kaldırılması kararı alınır. 1927'de Adalet Bakanlığı kurulur. 1928 yılında Fransız Medeni Kanunu ölçü alınarak, İran için bir medeni kanun hazırlanır. Hakimliği Hukuk fakültesi mezunu olma koşuluna bağlayan 1936 tarihli kanunla da ulemanın hakimlik görevi tamamen elinden alınır. Eğitim alanında da laik Batı eğitim modeli geleneksel eğitimin yerini alır. Eğitime ciddi fonlar ayrılır. Tahran Üniversitesi açılır. Avrupa'ya öğrenci gönderilir. Eğitim alanında yapılanların amacı Şah'ın kendisine sadık laik insanlar yetiştirmesinden başka bir şey değildir.

Ulus devlet inşa edilecektir. Ülkenin adı arî köklerini belirtmek için resmen Acemistan'dan İran'a değiştirilir. Azınlık diller ve etnik kıyafetler yasaklanır. Farsça'daki Türkçe ve Arapça sözcükler azaltılır. Eski İran imparatorlarının İslam öncesi başarıları yeni İran'ın milli sembolleri olarak benimsenir. Şah Rıza'nın kendi aile hanedanlığı için İslam öncesi döneme ait bir sembolü Pehlevi adını seçer.

Batı'nın değerleri, yaşam biçimi, kılık kıyafeti benimsenir. Çıkarılan kıyafet yönetmeliğinde erkekler için Pehlevi kepi giyme zorunluluğu getirilir. 1934'te onun yerini şapka alır. Ayrıca din adamlarının sakal bırakıp sarık sarmasını yasaklayan hükümler de vardır. Kadın giyimi ise 1936'da yürürlüğe sokulan tesettür yasası ile yani çador ve peçenin yasaklanması yoluyla modernleştirilmeye çalışılır. Kıyafet yönetmeliğine uymayanlar hak mahrumiyetinden, fiziki olarak zorlamalara, hapsilere ve idamlara kadar varan cezalara maruz kalır.

Kapitalistleşme süreci yaşanacaktır. Servetin devlet eli ile belli ellerde toplanması sağlanacaktır. Toprak reformu yapılır, sanayi desteklenir ve devlet kendi

zenginlerini yaratır. Şah ülkenin en zengini olur. Rıza Şah Kaçarların yapamadığı vergi toplama işini yaparak ve yeni vergiler koyarak ekonomiyi biraz da olsa düzeltmeyi başarır. Ayrıca isyan eden aşiretlerin topraklarına el koyar. Oluşan kaynakla ulaşım alanında ciddi yatırımlar yapar. Trans-İran demir yolu öz kaynaklarla tamamlanır. Yerli sanayiye yatırımlar yapılır, teşvikler verilir. Halktan toplanan vergiler ve yapılan yatırımlarla zengin sınıfın oluşumu sağlanır.

Ayrıca bütün bunlar halka rağmen gerçekleştirilecektir. Zira çağın gerisinde kalmış bir toplum vardır ve çağdaşlaşması ve değişmesi gerekmektedir. Yapılan bütün reform çalışmaları halkı biçimlendirmeye yönelir. Bu konuda halka bir tercih hakkı da tanınmaz. Reformlar halka dayatılır. Zorla hayata geçirilmeye çalışılır. Karşı gelenler en ağır şekilde cezalandırılır. Reformlar ne pahasına olursa olsun gerçekleşecektir.

1.2.2.2. Muhammed Rıza Şah Dönemi (1941-1979)

Rıza Şah gerçekleştirdiği modernizasyonun, yeni sisteme göre eğitilmiş bir nüfusun varlığı ile başarıya ulaşacağı inancındaydı. Bu amaçla seküler tarzda eğitim veren okullar açıldı, Tahran Üniversitesi kuruldu ve her yıl belli oranda öğrenciyi Avrupa'ya yolladı. Amaç; yeni devrimleri sahiplenene ve Şah'ın otoritesine karşı çıkmayan yetişmiş bir bürokratlar sınıfı yaratarak, ulemanın toplumsal hayat üzerindeki otoritesini zayıflatmaktır. Rıza Şah kısmen başarılı olsa da uygulamaların seçkin tarzı, toplumsal dinamikleri yadsıyan yapısı yüzünden, İranlılar tarafından bu uygulamalar içselleştirilememiştir. 1941 yılında SSCB ve İngiltere'nin İran'ı işgali sonucunda, Rıza Şah modernleşme projesini tamamlamadan iktidarı oğlu Muhammed Rıza'ya bırakmak zorunda kalmıştır.⁴⁶ Böylece İran'da oğul Rıza Şah dönemi başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem dünya siyasetinde soğuk savaş yılları olarak bilinmektedir. Dünya iki kampa bölünmüş ve ülkelerin gelecekleri hangi tarafta

⁴⁶ Arı, a.g.e., s. 201.

olduklarına göre çizilmiştir. Ortadoğu da bu bölünmüş dünyada büyük güçlerin çıkar çatışmalarının ortasında yer almıştır.

Geleneksel sömürgeci güçler olan İngiltere ve Fransa'nın etkinliği bu coğrafya üzerinde azalmaya başlarken, dünyanın iki süper gücünden biri olan ABD etkin bir şekilde Ortadoğu siyasetinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu yeni dönemi 5 Ocak 1957'de Amerikan başkanı Eisenhower'un Amerikan Kongresi'ne yolladığı tarihte "Eisenhower Doktrini" adı ile anılan mesajı en iyi şekilde tasvir etmektedir. Bu doktrine göre; Ortadoğu bölgesinde İngiliz ve Fransızların sömürgecilik döneminden kalma askeri ve siyasi varlıklarının son bulması sonucu, Sovyetler Birliği'nin etkinliğinin artması olasılığına karşın bu ülkeleri korumak ve Batı bloğuna başka bir kanalla bağlamak ABD'nin politik misyonu olmalıdır. Aynı zamanda bu bölgedeki ülkelerin bağımsızlığını desteklemek, ekonomik işbirliğinde ve gerektiği zaman askeri yardımda bulunmak doktrinin temel savıdır.⁴⁷ Ortadoğu'daki istikrarsız hükümetler, iktidarlarını sağlamlaştırmak için ABD'nin bu dış politik açılımından yararlanmışlardır. Oğul Muhammed Rıza Şah da bu politik atmosferde İran üzerinde iktidarını oluşturmaya başlamıştır. Babasına göre devlet işlerinde tecrübesinin az olması yüzünden iktidarının ilk yıllarında, hem içerden hem de dışardan çift yönlü bir baskıya maruz kalmıştır.

Bu dönemin İran'ın nasıl yönetileceğinin izlerini taşıması açısından en çarpıcı olayı Musaddık olayıdır. Musaddık, aristokrat bir aileye mensupdur. Aldığı hukuk eğitimi İran bürokrasisinde etkili görevler almasını sağlamıştır. 1943'te milletvekili seçilerek meclise girmeyi başarmıştır. 1949'da tüm siyasal partiler, liberaller ve geleneksel kanadın temsilcileri Şah'a karşı birleşerek, ulusal cepheyi oluşturmuşlardır. Bu muhalif oluşum, 28 Nisan 1951'de Musaddık'ın Şah tarafından başbakanlığa getirilmesi ile yönetimde etkinlik kazanmışlardır. İlk iş olarak Musaddık, İran'ın petrol sanayisini millileştirerek dışa bağımlılığı ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Gerçekleştirilen bu millileştirme içte geniş kitleler tarafından desteklenirken, dışta özellikle petrol imtiyaz hakkını elinde bulunduran İngiltere'nin sert muhalefetiyle karşılaşmıştır. Yaşanan gerginlik ABD'nin desteklediği askeri

⁴⁷ Zeynep Güler, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yeni Hayat Yayınları, 2004, s. 168.

darbe ile Musaddık'ın devrilmesi ile son bulmuştur. Bu olay ekonomide ulusallaşma politikasının başarısızlığa uğramasına yol açmıştır. Başarısızlıkta dış dinamiklerin etkisi olduğu kadar, içte farklı görüşleri savunan geniş tabanlı muhalefetin çıkar çatışmaları da önemli rol oynamıştır.⁴⁸

Darbeden sonra yönetimi tekrar ele geçiren Rıza Şah, baskı araçlarını kullanarak tüm muhalefeti ezmiştir. 1960'larda Ak Devrim ismiyle anılan biri dizi reformu uygulamaya koymuştur. Toprağın köylülere dağıtılmasını amaçlayan bu reform başarıya ulaşmamıştır. Muhammed Rıza Şah, 1979 yılına kadar İran'ı katı bir monarşiyle yönetmiştir. Şah'ın yönetim anlayışının halk kitlelerinin mutabakatından uzak olması, ekonomide yaşanan sıkıntılar, halkın yoksullaşması gibi dinamikler bir araya gelerek, 1979 yılında Şah'ın devrilmesine yol açmıştır. Bu devrim İran'da yeni bir dönemin başladığının ve artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını habercisi olmuştur.⁴⁹

1.2.3. 1979 Devrimi ve Sonrası Modernleşme/Anti-Modernleşme Süreci

İran devrimi, siyasal alanda dışlanmışların, modernizm karşıtlarının, ülkenin ürettiği artı değerden yeteri pay almayanların, artan yabancı egemenliğin ve onların yarattığı kültürel yozlaşmaya tepki duyanların, köyden kente göç eden ve gettolarda yaşamaya zorlanan kitlelerin Şah karşıtlığı gibi güçlü bir politik oluşumda birleşmesi ve etkin bir örgütlenme sonucunda olmuştur.

1979 İran Devrimi'nin mimarı Ruhullah Humeyni (1902-1989), İran'ın merkezi kentlerinden Kum'da önemli bir müçtehit ve hiyerarşinin tepesindeki dört kişiden biriydi. Humeyni, Rıza Şah'a, ondan sonra yönetime geçen oğlu Muhammed Rıza Şah'a ve onların dini ve mollaları kendisine bağlayan tavırlarına karşı kin gütmekteydi. Şah ailesinin mollaları hafife aldığını düşünüyor ve onların sekülerleşme için yaptıkları düzenlemeleri hiç doğru bulmuyordu. Humeyni, İran'daki dini otoritenin yeniden sağlanması gerektiğine ve eğer bu konuda adım

⁴⁸ Dabashi, a.g.e., s. 135.

⁴⁹ Asaf Hüseyin, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2009, s. 135.

atılırsa İran halkının da ulemayı destekleyeceğine inanıyordu. Humeyni, yazılarıyla ve hocalığıyla içindeki iktidara karşı olan kinini zaman zaman gizli olsa da belirtiyor, öğrencileri arasında ve piyasada halkın takip ettiği ağlar oluşturarak, hazırlayacağı devrime zemin oluşturunuyordu. Humeyni, 1942 yılında isimsiz olarak yayınladığı *Keşfü'l-esrar* (Sırların Açığa Çıkarılması) adlı kitapta, Rıza Şah'ı ve onunla işbirliği yapanları açıkça suçlamış, Allah'ın yasasının ve ulemanın otoritesinin kutsal kabul edildiği İslam devletinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Kum şehrindeki bir konuşmasında Humeyni, Şah'ın ABD ve İsrail ile işbirliği içersinde olduğunu ağır kelimelerle ifade etmiştir.⁵⁰

İran devrimine katılan grupların bu siyasi çeşitliliği devrimden sonra nasıl bir yol izleneceği sorusunu gündeme getirmiştir. Devrimin ilk yıllarında bu gruplar arasında çatışmalar olmuş ve İran devrimi ile özdeşleşmiş İran'ın karizmatik din adamı Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin önderliğindeki İslamcı grubun şiddet kullanarak diğer siyasi oluşumları tavsiye edip iktidarı alması ile devrimin rengi belli olmuştur.⁵¹

“İran İslam Devleti'nin yapısı genel olarak üç unsura; kitlesel topluma yönelme, sınıf olarak din adamlarının gücü ve gelenekselci ideolojiye dayanır. Bu unsurlar, ideolojik bir devletin egemen olmasını sağlamıştır. Söz konusu devletin ideolojik temeli gelenekselciliğe dayanır. Bununla birlikte, anayasa hukuku açısından siyasal sistemin yapısı aristokrasi, teokrasi ve demokrasi gibi değişik unsurları barındırmaktadır. Doğal olarak teokrasi ve aristokrasi ile demokrasi arasında çelişki ortaya çıkmaktadır. Ancak söz konusu unsurlar, başka etkenlerin gölgesinde kalmıştır. Şöyle ki, İslam devriminin din adamlarının tarihsel gücünü bir sınıf olarak tekrar onarıp ortaya çıkardığını söyleyebiliriz.”⁵²

Yeni iktidar İslam'ın Şii kaynağından referanslar alarak meşruiyetini halk üzerinde kabul ettirmiştir. Bu meşruiyet Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramını anayasaya koymasıyla gerçekleşmiştir. Velayet-i Fakih kuramına

⁵⁰ Sami Zubaida, *a.g.e.*, s. 299-302.

⁵¹ Ali Bulaç, **Hedefteki Ülke İran, İslam, Devrim ve Cumhuriyet**, İstanbul: Çıra Yayınları, 2009, s. 13.

⁵² Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet Toplum ve Siyaset**. Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009. s. 119.

göre, devlet ve ümmetin yönetimi; halkın çoğunun tanıdığı ve liderliğini kabul ettiği âdil, takvâ sahibi, çağı bilen, cesur, tedbirli ve yönetici fakihe yani müctehid derecesindeki hukuk âlimine ait olacaktır.⁵³ Böylece Velayet-i Fakih anayasada devletin en üst kurumu haline gelmiştir. Bu kurumun görevleri arasında yasama, yargı, yürütme, yargı kararlarının denetimi, cumhurbaşkanını atama veya görevden alma gibi uygulamalar bulunmaktadır. Bu anlayış İslam'ın siyasallaşma sürecini başlatmış ve ulemanın siyasi erke katılım yolunu açmıştır.

Bu uygulamaların gerçekleşmesinin temelinde Humeyni'nin şu fikirleri yer almaktadır. Ona göre “imamın yokluğunda benzeri işlevleri yerine getirmek için, imamın yanılmazlık özelliğine sahip olmasa da adil fakih gayret gösterecektir. Adil fakih, en azından hukuk bilgisi, adeleti ve kutsal metnin ve Peygamber'in hadislerinin manalarını ve imamların kasıtlarını derinlemesine anlayabilme yeteneği yoluyla bu görevi ifa edecektir.”⁵⁴

İran'daki devrim radikal soldan gelenekçi gruplara varan geniş bir yelpazede toplumun çeşitli kesimleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu birbirinden farklı görüşlerin ortak paydası Şah karşıtlığıdır.

20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana İran dendiğinde ilk akla gelen “İslam ve devrim” kelimeleri olmaktadır. Çünkü 1979'da iki yıl süren kanlı bir halk ayaklanmasından sonra devrim meydana gelmiştir. Devrimin önderleri ve elbette tartışmasız en büyük lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni bunun bir İslam Devrimi olduğunu söylemiştir. İran'da oluşan bu devrim farklı sınıf devrimleri değildi. Bu milyonlarca insanın katılımıyla bir İslam devrimiydi. Bu devrimle din, devrimci bir dil ve üslup kazanmakta, monarşiye karşı devrimi öne çıkarmaktaydı. Bu İslam devrimi alışlageldiği deyişiyle “2500 yıllık bir Şahlık monarşisi'ni hortlatmayacak, tam aksine Cumhuriyet'e geçişi sağlayacaktı.” Yani on binlerce insanın hayatına mal olan bu devrimle İran'da kurulacak olan rejim bir İslam Cumhuriyeti olacaktı.⁵⁵

⁵³ Hayrettin Karaman. “Şi'a'da İmamlık ve Velâyet-i Fakih Anlayışı”, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0652.htm> (Erişim Tarihi: 15.03.2011)

⁵⁴ Zubaida, a.g.e., s. 304.

⁵⁵ Bulaç, a.g.e., s. 20.

“İran’da İslami diriliş hareketinin hedefleri; toplumdaki dindarları ve özgür düşünce sahiplerini biraraya getirmek, halk yığınlarını gelenekçilikten, entellektüelleri de Batılı olan her şeyi alma alışkanlığından kurtarmak, Batının düşünce ve deneyimlerini kendimize uydurmaktan kaçınmak, öze dönmek değil, İslam’dan kaynaklanan saf insani benliğine dönmek, büyük kültürel ve manevi değerleri ortaya çıkarıp ayıklamak, İslam’a zıt hurafe, akide inanç ve bidatleri belirleyerek, düşünce alanının dışına çıkartmak, uyanık ve ilerici olan gerçek dini, uyutularak çöktürülmüş dinin yerine koymak, gençleri amaca ulaşmayı engelleyen akımlardan ve eğlence eğiliminden korumak ve sorunlarına çözüm üretmek, Batı uygarlığını, onun sömürücü gücünü ve doğu ile ilişkileri tanımak, bunlar karşısında İslam’ın özel yerini belirlemek amacıyla İslami düşünceyi yenilemek, İslam rönansansının yeniden doğuşunu gerçekleştirmek.”⁵⁶

Devrimden ve kesinlikle 1983 yılından sonra bürokrasi ve resmi dünyada din adamları çoğalmıştır. Mollalar artık yalnız cami ve medreselerde değil, devrim mahkemelerinde, komitelerde, eğitim bakanlığında, üniversitelerde, vergi dairelerinde akla gelebilecek her yerde vardı.⁵⁷ İktidar mekanizması hızlı bir şekilde İslam devrimi yanlıları tarafından bürokratik bir yapıya çevrilmiştir. İmam Humeyni devrim ile birlikte toplumla ilgili görüşlerinin yanı sıra, devletin rolü ile olan ilgili görüşlerini de değiştirmiştir. İlk zamanlar İmam Ali’nin geniş bir alanı basit bir cami köşesinden idare ettiğini ve çağdaş devletinde bürokratlar, çok sayıda vergi memuruna vb. yapılanmalara gerek kalmadan yönetilebileceğini söylemiştir. Fakat Humeyni İran’ın sosyal hizmet faaliyetlerini yürütmek için Muhammed Rıza Şah’inkinden üç kat daha fazla bir devlet bürokrasisine başkanlık etmek zorunda kalmıştır.⁵⁸

Sosyal dinamikler genel olarak her toplumda, bir taraftan sosyal sınıfları kapsarken; diğer taraftan özünde sınıf sayılamayacak, ancak sosyal sınıfların temsilcisi gibi hareket eden veya sınıfsal ideolojiye sahip gruplar ve bu grupların sahip olduğu nitelikleri içerir. Sosyal sınıflandırmalar, toplumdaki çeşitli farklılıklara

⁵⁶ Alev Erkilet, **Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler**, İstanbul: Hece Yayınları, 2004, s. 341-342.

⁵⁷ Baqer Moin, **Son Devrimci Ayetullah Humeyni**, Ankara: Elips Yayınları, 2005, s.237.

⁵⁸ Ervand Abrahamian, **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.58.

bağlı olarak belirli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Sosyal dinamiklerin oluşumunda, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş düzeyi, yeniden yapılanma ve ekonomik kalkınma seviyesi, toplumun demokratikleşme ölçüsü yani alt sınıfların da kurumsallaşması gibi farklı nedenler etkili olabilmektedir.⁵⁹

İran’da Humeyni tarafından yapılan bu İslam Devrimi ile oluşan değişimleri analiz etmek için öncelikle İran’ın devrim öncesi yapısı ile devrim sonrası yapısının iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

İran’ın verimli topraklar ve göç yolları üzerinde olması birçok kültüre ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Bundan dolayı İran, farklı din ve milletten gelen toplulukların karşılaşma alanı olmuştur. Zaman içinde bazı topluluklar hakim olan kültür içinde erimişler, bazıları ise varlıklarını muhafaza ederek günümüze kadar ulaşmayı başaramamıştır.

Devrim öncesi İran’ın toplumsal yapısı çok hareketli bir görünüme sahiptir. 1956 ile 1971 yılları arasında üç milyon köylü kırdan kente göç etmiştir. Bu köylüler başta Tahran olmak üzere büyük şehirlerin etrafında gecekondu mahalleleri inşa etmişlerdir. 1970’lerde petrol krizinin patlak vermesi ve petrol fiyatlarının artması, sermaye birikimine inanılmaz bir aşama kaydettirmiştir. Bunun sonucunda istihdam artmış, ücretler yükselmiş ve toplumda kısmi de olsa bir rahatlama meydana gelmiştir. Ancak ekonominin bir süre sonra krize girmesiyle 1974 ile 1976 arasında ihracat artışı yüzde 60 iken bu rakam 1977’de yüzde 3’e düşmüş ve bunun sonucunda yüz binlerce kişi işsiz kalmıştır.⁶⁰ 1978’lere gelindiğinde İran’ın birçok bölgesinde Şah karşıtı gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu gösterilerin sonucunda oluşan hasarlar ve artan enflasyon yüzünden İran ekonomisi istikrarsız bir hal almaya başlamıştır. Bunun sonucunda Tahran ve büyük kentlerin banliyölerinde yaşayan çalışanlar, öğrenciler ve orta sınıf Şah karşıtı oluşan muhalefetin ana gücünü oluşturmuştur⁶¹.

⁵⁹ Beşiriye, **a.g.e.**, s. 11.

⁶⁰ Akin Erensoy, “İran Devrimi”, 13 Ocak 2007, http://marksist.com/akin_erensoy/iran_devrimi.htm (Erişim Tarihi: 15.04. 2011).

⁶¹ Erensoy, **a.g.m.**

2500 yıllık monarşinin sona ermesini sağlayan İslam Devrimi, aynı zamanda ulemanın iktidar döneminin de simgesidir. Safeviler döneminde devlete bağlı olan ve Kaçarlar'dan İslam Devrimi'ne kadar özerk yaşayan ulema, 1979'dan sonra iktidar ilişkisini düzenleyen en güçlü aktör durumuna geçmiştir. Beni Sadr ile Humeyni arasındaki çatışmanın temel nedeni; “ulemanın iktidar üzerindeki etkisi” meselesiydi. Batılı eğitimden geçmiş aydınlar pek güveni olmayan ulema, kendi öncülük ettiği İslam Devrimi'ni de paylaşma konusunda dikkatli davranmaktadır. İslami tefekküre vukufiyeti ve entelektüel birikimiyle öne çıkan Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişiyile başlayan “Üçüncü Cumhuriyet” döneminde baş gösteren tartışma, temelde yine aynı soruna dayanmaktaydı: “Ulema, iktidar üzerindeki belirleyici etkisini devam ettirecek mi, yoksa devletten ve siyasetten çekilip medresesine mi dönecek?”⁶²

Devrim sonrası Şii gelenekte fazla kabul görmeyen Velayet-i Fakih doktrini, yani yönetim hakkının adil ve takva sahibi din alimlerine ait olduğu tezi, Humeyni tarafından geliştirilerek İran'ın anayasal yapısının temeli yapılmıştır. Bu sayede mollalar mecliste, yürütmede ve yargıda belirleyici bir konuma gelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ulemanın onaylamadığı adayların Muhafızlar Konseyi tarafından elenmesi yöntemi ile mollaların iktidar mekanizmasını sürekli kılacak sistem kurulmuş oldu. Bunun yanında sistemin dinsel meşruiyet temeline rağmen, devrimin dayandığı modern unsurların varlığı din tabanlı yönetimin siyasal katılım yoluyla da meşrulaştırılması ihtiyacını doğurmuştur.⁶³

Muhafızlar Konseyi'nin devrime ve İslam'a bağlılıklarına göre adayları on elemenden geçirmesine rağmen, cumhurbaşkanının ve meclis üyelerinin halk tarafından seçilmesi böyle bir meşruiyet anlayışını yansıtmaktadır. “Paralel iki devlet” yapısı kökenini bu yeni anayasanın dayandığı meşruiyet kavramının iki farklı boyutunun yansması olarak oluşmuştur. Bir taraftan dini referansların geçerliliği ve ulemanın bütün devlet siyasasını kontrol eden gücü, diğer yandan modern kurumların şekil üzerindeki varlığı ve etkinlik açısından silik oluşudur.⁶⁴

⁶² Bulaç, **a.g.e.**, s. 37.

⁶³ Dabashi, **a.g.e.**, s. 162.

⁶⁴ F. Halliday, T. Skocpol, E. Ahmad, N.R. Keddir, V. Maghadam, M. Muaddel. **İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol**. Serpil Üşür (der.), Bölge Yayınları. 1992, s. 84.

Humeyni'nin modern ulus devletle ilgili fikirlere daynadığı İran İslam Devleti'nin, demokrasi olduğunu söylemek yanlış olur. Yasama yetkisi, İlahi hukukun ve yönetici fakihin otoritesinin kabul edilmesiyle kendisine bir yer bulamamıştır.⁶⁵ Sonuç olarak İran devrimi, daha sonraları kurbanları olacak olan laik demokratik güçlerin tam desteğiyle başarılmıştır; ama ulemanın öncülüğünde İslami bir yön kazanarak siyaseti ele geçirmeleriyle son bulmuştur. Günümüzde de dini önderlik, devletin iç ve dış politikasının ideolojik içeriğini belirlemedeki öncülüğü ile İran'ın en etkili siyasi gücünü oluşturmaktadır.

⁶⁵ Zubaida, **a.g.e.**, s. 306.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME, DİN VE KADIN

Çalışmanın bu bölümünde ise tezin ana konusunu oluşturan modernleşme kavramı çeşitli tanımlar çerçevesinde incelenecektir. Modernleşmenin çeşitli tanımlarına yer verildikten sonra; modernleşmenin etkilediği kadının tarihsel süreç içerisindeki değişimlerinden söz edilecektir. Modernleşme sürecinin önemli bir göstergesi sayılan kadının, son olarak İslam'daki karşılığına değinilecektir.

Türkiye’de kadın, tarihsel olarak çelişkili bir konumdadır. Cumhuriyet’in kuruluşundan beri modern kadın imgesi kadın kimliğinin bir parçası olarak varlık göstermektedir. Ama bunun yanında geleneksel, iyi ve ahlaklı anne olması da beklenmiştir. Toplumsal ataerkil ideoloji ve kültürel yapı, kadına ve erkeğe farklı roller vermektedir. Ataerkil sistem içerisinde şekillenen erkeklerin ve kadınların, farklı kategorilerde, önceden belirlenmiş davranış kalıpları içerisinde kendilerini göstermeleri beklenir. Toplumsal cinsiyet olgusu, kadınlara ilişkin bu beklentilerin oluşmasındaki en belirgin güç olurken, aynı zamanda modernleşmeyle birlikte değişen ve gelişen bakış açıları kadına modernizm açısından önemli görevler yüklemektedir.

2.1. Modernleşme Kavramı

Toplumların kentleşme, ekonomi, demokrasi, hukuk, sanayileşme vb. alanlardaki gelişmelerini ifade etme iddiasında olan modernleşme kavramı, doğası gereği üzerinde kolayca ittifak edilemeyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle dilimizde bu kavram, bazen “modernleşme”, bazen “çağdaşlaşma”, bazen “batılılaşma” ve bazen de “laikleşme” terimleri ile karşılanmaktadır. Bu farklı görüşlerin farklı tezleri olmakla beraber, bu dört terim de Türkiye’nin yenileşme ve gelişme çabalarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Modern kelimesi, Latince “modernus”dan gelmektedir. MS V. yüzyılda Hristiyanlık resmen kabul edildiğinde, yeni durumu Roma ve Paganlardan ayırmak için kullanılmıştır. Eskiden farklı olana modern denilmekteydi. Modernleşmenin klasik tanımı, gelişmiş toplumların özelliklerinin az gelişmiş bir toplum tarafından alınmasıdır. Modernleşme; Batılılaşmak, Batı gibi olmak veya Batı’yı kabul etmek demektir. Modernleşme, bir ülkenin diğerine yetişmeye veya onun gibi olmaya çalışmasıdır. Klasik modernleşme, Batı’nın bazı seçilmiş kurumlarını ve yaşam biçimlerini almaktır.⁶⁶

Geleneksel formlardan modern formlara istekli veya isteksiz geçişi ifade eden modernleşme kavramı, üzerinde önemli bir sosyal bilim ilgisinin olduğu, pek çok tartışmaların, analizlerin vb. olduğu bir kavram olmakla birlikte sosyal bilimlerin önemli ilgi alanlarından biridir. “Tüm tarihsel süreci sosyo-ekonomik ve/veya sosyo-politik açılardan belirleyen modernleşme kavramsal olarak en basit biçimi ile sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda ilerleme/gelişme anlamı taşımaktadır. Modernleşme uygulama ve uygulamanın sonuçları bakımından içerik olarak en geniş kavramdır.”⁶⁷

Modernleşme, örnek alınan ve örnek alan toplumlar açısından karışık, sonuçları belirsiz ve hala tartışılmaya devam edilen bir sorundur. “Modernleşme, geçen yüzyıllarda kristalize olmuş, bugünkü yaşam tarzımızı şekillendirmiş ve bizi hala belirli bir yöne sevk eden, birbirleriyle iç içe geçmiş yapısal, kültürel, psişik ve fizik değişimlerin kargaşasını dile getirmektedir.”⁶⁸ Modernleşme olgusu kendiliğinden ya da bir proje olarak gerçekleştirilmek istenmesi bir yana, hayatın tüm alanlarına bir değişim getiren kargaşadır. Kargaşa olması meseleye ilişkin yüklü bakışlardan ziyade, analiz edilmesi düşünülen hayat tarzları toplamının çokluğu ve belirsizliği ile ilgilidir.

Modernleşme kavramının değerlendirilmesinde farklılıklar görülmektedir. Kavramın zaman ve mekan olarak ayrı yapılarda farklı anlamlandırmalarla

⁶⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002, s. 19-20.

⁶⁷ G. Kona Güngörmüş, **Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma**, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005, s. 14.

⁶⁸ Hans van der Loo, Willem van Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları**, Kadir Canatan (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2006, s. 14.

yüklenmiş olması, modernleşme etrafında yoğun sosyal bilimsel tartışmaları meydana getirmiştir.

Sosyoloji modernleşme kavramını, ileri-geri medeniyet, tekâmül ve terakki gibi değer hükümlerinden sıyrarak kültür değişimi kavramı içinde mütalâa eder. Netice olarak, modernleşmede en önemli olay, hayat görüşü ve davranışında meydana gelen değişmedir.⁶⁹ Modern toplumlar belli başlı fikirlerin çatısı altında toplanmışlardır. Modern toplumların temelinde egemen olan fikirler beş başlık altında toplanabilir. Bunlar; hakikate ve yönteme inanılması, nihai örneklerle inanılması, açıklamaya ilişkin stratejilere inanılması, ilerlemeye ve özgürlüğe inanılmasıdır.⁷⁰

Modernleşme aslında, “gelişmiş toplumun özelliklerinin az gelişmişler tarafından alınması” şeklinde tarif edilmektedir. Modernleşme var olan değişimin değişmesidir. Yani toplum zaten belli bir ölçüde değişmeye devam ederken, ani ve hızlı bir değişme dönemine girilmesi söz konusudur.⁷¹

Modernleşme uzun bir süreç sonucunda, birçok alanda yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. Tarihin dönüm noktaları olarak kabul edilebilecek bu gelişmeler, insan ve toplum hayatının tüm yönlerini etkileyen gelişmelerdir. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa merkezli olarak gerçekleşen; Rönesans ve Reform hareketleri, Fransız İhtilali, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi önemli olgu ve olaylar, kaçınılmaz olarak insan, toplum ve devleti yeniden düzenlemişlerdir. Bu düzenlemeler sonucunda da yeni bir yaşam tarzı, yeni bir yapılanma ve yeni bir kavram olarak modernlik kavramı çıkmıştır. Bunun gereği olarak ortaya konan tüm eylemler de modernleşmeyi ifade etmiştir.

Batı’da doğal seyrinde ortaya çıkan modernleşme, Batı dışındaki dünyayı da etkilemiştir. Bu noktada bütün dünya değişik zamanlarda, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde modernleşmeden etkilenmiş; ama bununla beraber Batı’ya benzer ya da farklı

⁶⁹ Halil İnalcık, “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, **Belleten Dergisi**, Sayı 108, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 629.

⁷⁰ Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, **Sosyoloji Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s.469.

⁷¹ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul: Timaş Yay., 2008, s. 15.

sonuçlarla karşılaşmıştır. Modernleşmenin bilinçli bir şekilde tercih edildiği yerlerde de diğerlerinde de modernleşmenin oluşturduğu sonuçlarla mücadele etmek durumunda kalınmıştır.

Modernleşme mutlaka ulaşılması gereken bir olgu olarak görülmekle birlikte; modernleşmenin eski ile yeni arasında bağları koparma, yok etme, yabancılaşma gibi etkileri de kaçınılmazdır. Modernleşme bu çerçevede, Batı'nın prensiplerini koyduğu kalıplar içerisinde halkın özendirilmesi, modernleşmeyle insana ait hiçbir değer kalmaması ekonomik siyasal militarizm ve dev sosyal kurumlar eliyle her değer üretilip bir meta şeklinde sunulmasıdır.⁷²

Modernleşme bazı yazarlar tarafından kültürel olarak ele alınmıştır. Modernleşme sürecinde geri kalmış toplumlarda ekonomik, kültürel, biçimsel, içsel ve yapısal bir süreç olarak ortaya çıkmadığı böyle toplumlarda, yönetici elitlerin toplumu modernleşme adına yönlendirmektedirler. İlk bölümde üzerinde durulduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yıllarında da modernleşme hareketine damgasını yönetici elitlerin toplumu modernleştirmeye yönlendirmeleri, bu durumun belirgin bir örneğidir.⁷³

Tarihsel olarak ise modernleşme, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen ve sonra diğer Avrupa ülkelerine, ardından da XIX. ve XX. yüzyıllarda Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan bir süreci ifade etmektedir.⁷⁴

Modern kavramının zamanla modernizm kavramı gibi bir oluşumu ifade etmeye başlaması, genel kabule göre XVIII. yüzyıl aydınlanma felsefesiyle olmuştur. Bundan dolayıdır ki modernlik, “tarihsel olanın karşısı” anlamında bir bilinç/zihniyet

⁷² Ali Bulaç, **Din ve Modernizm**, İstanbul, 1992, s. 32.

⁷³ Nilüfer Göle, **Mühendisler ve İdeoloji**, İstanbul, 1986, s. 10-18.

⁷⁴ S. Noah Eisenstadt, **Modernleşme; Başkaldırı ve Değişim**, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2007, s.11.

olgusu olarak anlaşılabilir.⁷⁵ Tarihsel karşılığı olması XVIII. yüzyıla kadar benimsenen Antikçağ düşüncesinin aşılması demektir.

Modernliğin tarihini üç döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki; XVI. yüzyılda başlayan Rönesans hareketlerinden, XVIII. yüzyıl aydınlanma hareketlerine kadar süren iki yüzyıllık dönem. İkincisi; XVIII. yüzyıl aydınlanmasından, XX. yüzyıla kadar süren iki yüzyıllık dönem ve sonuncusu XX. yüzyıldan günümüze kadar gelen dönemdir. Birinci dönem, modernizmin temellerinin olduğu potansiyel bir dönemdir. İkinci dönemde modernlik gelişmektedir. Üçüncü dönemde ise modernizm neredeyse bütün dünyayı kapsayacak şekilde yaygınlaşmıştır.⁷⁶

Her ne kadar modernleşme sürecinin özünü oluşturan toplumlararası pek çok ortak özellik mevcut ise de, modernleşme ortaya çıktığı coğrafyada ve bu coğrafyanın dışında doğal olarak farklı etkiler göstermiştir. Yine yaşanma ve gelişme süreçleri de farklılıklar arz etmiştir. Farklı toplumlarda farklı başlangıçlar yapan modernleşme, her toplumda yerel koşullardan etkilenerek yerele özgü sorunlar oluşturmuş, çözümler geliştirmiştir.

Modernleşme kavramı ile ortak bir bağlama dayanan ve yeni olanı ifade eden farklı kavramlar da vardır. Bunlardan ilk akla gelen modernitedir. Modernitenin bir dönem olarak ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli fikirler vardır. Bazı araştırmacılar modernitenin çıkışını 1800'lü yılların sonlarında etkili olan entellektüellerle ilişkilendirmektedir. Tarihçi Toynbee'yi takip eden bazı araştırmacılar ise, modernitenin başlangıcını 15. yüzyıla kadar geriye götürmektedir. Modernitenin tarihi ile ilgili kesin bir yargıya ulaşmak mümkün olmasa da, modernitede insan aklı ve deneyiminin hakikati oluşturması önemlidir. Modernite için önyargı ve hurafelerin açıklığa kavuşturulması esastır.⁷⁷ Modernite basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının gelenek ile koparak dönüşmesi ve değişmesidir.

⁷⁵ Ahmet Demirhan, **Modernlik**, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992, s. 11.

⁷⁶ Marshall Berman, "Modernlik: Dün, Bugün, Yarın", Ümit Altuğ (çev.), **Birikim Dergisi**, Sayı: 34, İstanbul, 1992, s. 44.

⁷⁷ Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, **a.g.e.**, s.469.

Moderniteyle açık bir biçimde ilişkili olan başka bir kavram da modernizmdir. Modernizm kavramı genellikle gelenekten kopmuş modern düşüncenin 19. yüzyıldan itibaren kültürel ve sanatsal alanda bir akım haline gelmesi için kullanılmaktadır. Modernizm, geleneklerin değişmesi ve eski maddi hayatın yerine yenisinin ikame edilmesidir. Avrupalı olmayan bütün halklar kendileri modernleşmek zorunda hissetmiş ve hala hissetmeye devam etmektedirler.⁷⁸

Tarihsel süreçleri ve ifade ettiği anlamlar bakımından farklılık gösteren bu kavramlardan moderniteyi bir dünya görüşü, modernizmi kültürel bir akım olarak ifade edersek, modernleşme kavramını da yukarıda bahsettiğimiz tüm modernleşme tanımlarını kapsayan bir ideoloji olarak tanımlayabiliriz. Bahsettiğimiz tüm bu kavramların ortak özelliği ise içlerinde değişme olgusunu barındırmalarıdır.

2.2. Modernleşme ve Kadın

Modernleşme ile başlayan süreç her alanda olduğu gibi belki de daha fazla aile yapısında etkili olmuştur. Buna bağlı olarak kadının toplum içinde edindiği yer tartışma konusu haline getirilmiştir. Bunda en büyük etken ise ailenin ve kadının modern hayat statülerinin geri kalmış olduğu ve ancak ıslah edilirse düzeleceği fikrine sahip olunmasıdır.

Kadının toplumsal konumu insanlık tarihi boyunca farklı şekillerde kendisini göstermiştir. Annelik vasfı, fitratının da gereği olarak hemen her dönemde kadının birincil sosyal rolü sayılmaktadır. Kadının aile içindeki eş rolü zaten ardından anneliği getirmektedir. Bazı dönem ve değerlendirmeler açısından kadın, sadece ev içinde, ev-çocuk-eş üçgeninde gerekli bir varlıktır. Bazı dönemlerde ise anne ve eş olmasının yanı sıra kendine özgü kişisel özellikleriyle toplumda var olan; yerine göre hükümdar olan eşine yardımcı, kimi zaman bir çiftçi ya da sanatkar gibi farklı konumlarda toplumda yerini almıştır. Kimi dönemlerde ise toplum içinde insani yetenekleriyle değil de cinsel özelliği itibarıyla ön plana çıkarılan, annelik özelliği göz ardı edilerek salt cinselliği sunabilişiyile kabul gören bir varlık sayılmıştır.

⁷⁸ Ali Şeraiti, **Medeniyet ve Modernizm**, A.hmet Yüksek (çev.) , İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984, s. 23.

İnsanlık tarihi boyunca kadınların ev hayatından kopuşları, sadece Sanayi Devrimi sonrasında kadın işgücüne gerek duyulmasıyla gerçekleşmemiştir. Kadının ev hayatı dışında uğraşlar edinmesi, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir.⁷⁹ Sanayi Devriminin ve modernizmin iddia ettiği sloganlardan yüzyıllarca önce de; kadınları ev hayatı dışında çalışıp meslek edinmeye sevk eden güçler vardı. Ancak yaşanan zaman diliminin özelliklerine bağlı olarak, mevcut soru ve problemlerin, ilkelerin ve değerlendirmelerin nitelikleri farklılık göstermektedir.

Mahremiyetin dönüşümü en derin biçimiyle cinsiyetler alanında geçerlidir. Örneğin modern kadın hareketi, iş gücünün daha fazla sayıda kadını kendisine katılmaya zorlayan doğasındaki yapısal değişimler, eski aile yapısında meydana gelen farklılaşmalar ve buna benzer şeyler olmadan açığa çıkamazdı. Kadın hareketi kendisini bilinçli olarak bu gelişmelerin üzerine inşa etti ve bunların gelişimine katkıda bulundu. Ama ortaya çıkan sonuçlar, kadınların tarihin daha önceki dönemlerine nazaran ani ve hızlı yükselişleri de dâhil olmak üzere, hiç kimsenin önceden tahmin edemediği türden sonuçlardı ve kadın ile erkeğin durumları kısa sürede değişti.⁸⁰

Birbirinden çok farklı biçimleri olmakla birlikte feminizm, genellikle sekülerist, İncil'in dilini bile değiştirme çabasında olan ve kadınla erkeğin her anlamda eşit oldukları fikrine dayanan bir akımdır. İslam'da ise aksine, kadın ve erkek yaratıcı nezdinde her ne kadar eşit varlıklar olsalar da; birbirini tamamlayıcı şekilde yaratılmışlardır. Bu noktada evin dışında ve özellikle ekonomik ve politik alanda çalışma gibi görünen konular, temel metafizik ve teolojik meselelere göre ikincil bir öneme sahiptir. Pratikte kadın erkek eşitliğini savunan Batı feminizmi artık sadece kadınların Batıdaki statüsüyle uğraşmamakta, aynı zamanda küresel bir sorumluluk üstlenerek, Marksizm ve Liberal demokrasi gibi fikir ve ideolojilerde olduğu gibi, kendini bir tür Hıristiyan misyoner telakki edip fikirlerini yaymaya çalışmaktadır. Feminizmin bu denli saldırgan bir biçimde, içerden ve dışardan İslam

⁷⁹ Cihan Aktaş, **Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992, s. 24.

⁸⁰ Anthony Giddens, Christopher Pierson, **Modernliği Anlamlandırmak**, Serhat Uyrkulak, Murat Sağlam (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 117-118.

dünyasını nüfuzu altına alma girişimi, çeşitli Müslüman ülkelerde Batı tipi seküler feminizmi taklit eden İslam'a ters bir takım hareketlerden, İslami feminizm adı verilene kadar uzanan pek çok yerel akımın türemesine sebep olmuştur.⁸¹

İslami hayat tarzının modern Batılılarca yapılan tenkitlerinde, bizzat modernist Müslüman'ın düşüncesinde ve dini savunmak için kaleme alınmış daha sonraki eserlerde merkezi yeri, geleneksel İslami müesseseler işgal etmektedir. Kadının toplumdaki yeri konusu Batılının zihninde öyle yer etmiştir ki, sokaktaki adamın İslam hakkındaki bütün bilgisi gayet rahat olarak iki kelimeyle özetlenebilmektedir: Birden fazla kadınla evlenme veya harem ve peçe.⁸²

Modern toplumda kadın, sürekli değişen güzellik ölçülerine kendini uydurmak için yoğun bir çaba göstermektedir. Fiziğiyle kabul görüş eski çağlarda olduğundan belki daha da vurgulu olarak modern kadının var sayılış gerçeğidir. Bu bakımdan modern çağ, geçmiş yüzyılların haremlelerinde olmadığı kadar kadını değerlendirme ve fiziğini pazarlama uğraşlarına yöneltmiştir. Evlilik ve iş hayatında, sosyal hayatta fiziksel cazibenin kolaylaştırıcı rolüne duyulan inançla, kadınların fiziklerini değiştirmeye zorlayışları çılgınlık boyutlarına ulaşmıştır⁸³.

Batı modernizminin eşitlik ilkesi ve görünürlük ilkesi kadın bedenine de nüfuz etmiştir ve zamana ve yaşlanmaya karşı işleyerek yaş hiyerarşilerini ortadan kaldırmıştır. Devamlı genç kalmayı arzulayan kadın vücudu dünyevileştikçe, insan denetimi altına girmekte ve içinde bulunduğu zamana sınıksız sarılmaktadır. Geçen zamana rağmen daima genç ve güzel görünme isteği ile adeta ölümsüzlük amaçlanmaktadır.⁸⁴

Modernleşme ile kadın bedeni, kamusal bir mala dönüşmüştür. Batılı Hristiyan kültürlerinde kadın toplum hayatına öncelikle bedeniyle girer. Bu durum önce imgesel düzeyde ortaya çıkmış, böylece kadın bedeninin üzerindeki somut güç,

⁸¹ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, Ali Ünal, Sara Büyükduru (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2001, s. 213-214.

⁸² Fazlur Rahman, **İslam**, Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (çev.), İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992, s. 322.

⁸³ Aktaş, **Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği**, s. 129-130.

⁸⁴ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, İstanbul: Metis Yayınları, 1992, s. 45.

yerini imgesel güce bırakmıştır. Kadının ve bedeninin kamusal alana girişi, özellikle popüler kültürde, eğlence sektöründe ve kitle iletişim araçlarında cinsel mesajlarla dolu olarak temsil edilmektedir.

2.3. İslam ve Modernleşme

Sanayi devrimi sonrası Osmanlı devletinin giderek zayıflaması ve Batıya bağımlı hale gelmesi, Osmanlı aydınlarını bir çıkış yolu aramaya sevk etmiştir. Toplum olarak Batı karşısında hissedilen eziklik sonrasında “Batıya karşı nasıl yine üstün hale gelebiliriz” endişeleri özellikle entellektüel kesimde kendisini oldukça hissettirmiştir. Modernleşmenin İslam dünyasına olan etkileri sonrasında İslam’ı Batıya karşı savunma adına İslamcılık akımı doğmuş, muhafazakâr kesimde Kur’an’a yönelme hareketi baş göstermiştir. İslam ve modernleşme konusunu anlayabilmek için öncelikle İslami bakış açısını anlamak gerekmektedir.

İnsanın temel özelliklerinden birisi inanma duygusudur. Bilimsel ve tarihi araştırmalar, insanoğlunun her dönemde din ve dinsel inançlarla birlikte var olduğunu, dinsiz bir toplum ve inançsız bir insanın olamayacağını göstermektedir. İnsanlık tarihi boyunca inanç dünyasında çok çeşitli dinler yer almıştır. Tek tanrılı ve putperest dinler, evrensel ve bir topluma has mahalli dinler gibi sınıflamalar mevcuttur. İslam dini ise ilahi dinlerin sonuncusudur.

Sözlükte kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek, vermek, barış yapmak anlamlarındaki “silm” (selm) kökünden türemiş olan İslam kelimesi için genel bir kabulle, “sulh ve selamet gayesiyle boyun eğmek, tâbi ve teslim olmak” manaları öne çıkarılmıştır.⁸⁵ Zira İslam’ın öncelikli ilkesi olan iman, görmediği halde görüyormuş gibi inanmayı ifade etmektedir. Mümin, görmediği halde yüce yaratıcı olan Allah’a inanıp iman etmekte; ona boyun eğerek tabi ve teslim olmaktadır.

⁸⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 2001, Cilt 23, s.1.

İslam dininin temel inanç ilkeleri, Allah'tan başka ilah bulunmadığı ve Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğudur. Bu anahtar cümle, Kelime-i Tevhid çerçevesinde inananlar tarafından, namaz başta olmak üzere çeşitli ibadet şekilleri içinde ve zikir olarak sürekli ifade edilmektedir. İslam dinine girmenin de şartı öncelikle Kelime-i Tevhid getirmektir. Bu yönüyle, tevhid inancı İslam dininin en belirgin özelliğidir.⁸⁶

Vahiy geleneğine göre İslam hem ilk hem de son dindir. Özünü Allah'ın emir ve iradesine teslimiyetin oluşturduğu ve adını da bu özelliğinden alan İslam, son peygamberin tebliğ ettiği dinin özel ismi olmakla birlikte, tebliğlerinin aslını Allah'ın varlık ve birliğini tanıyıp O'nun iradesine teslim olma ilkesinin oluşturduğu, daha önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinin de adıdır.⁸⁷

İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, inananlar nezdinde bir hidayet ve icaz kitabıdır; insanlığı doğru yola iletmek üzere gönderilmiştir. 23 yıl boyunca parça parça inmiş, ahlak, ibadet, toplum düzeni, aile, geçmiş kavim ve peygamberler, ahiret hayatı gibi çeşitli mevzuları tedrici bir şekilde insan belleğine sunmuştur. Bu yönüyle, Resulullah'ın da sünnetiyle beraber, Müslümanların ve İslam toplumunun her türlü sorununa cevap verecek niteliktedir.⁸⁸

İslam ve modernleşme konusu da, modernleşme sürecinin kendini gösterdiği 1850-1860 yılları edebiyat ve felsefe sahasında Batı'dan yapılmaya başlanan tercüme ile gerçek bir Batılılaşma'nın sonucu değil Batı ile temasa geçmenin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşı ise özellikle Tanzimat devrinde Ali Suavi Efendi, Ömer Hilmi Efendi ve Cevdet Paşa gibi aydınlar Batı medeniyetine karşı gösterilen özel ilgiye bir tepki olarak, kültürel kimliğin esasını belirleyen konularda İslam klasiklerini tercüme ederek, toplumda hızlı bir sosyal değişimin yaşanmasına engel olmaya çalışmışlardır.⁸⁹

⁸⁶ Sinanoğlu, **a.g.e.**, s. 2.

⁸⁷ Ömer Faruk Harman, "İslam", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 2001, Cilt 23, s. 3.

⁸⁸ Harman, **a.g.e.**, s. 4.

⁸⁹ İlhan Kutluer, "Batılılaşma, II. Felsefi Düşünce", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 2001, Cilt 23, s. 153.

Batıda tahsil gören Müslüman aydınların etkisiyle gittikçe artan bir oranda Batıya karşı büyük bir hayranlık başlamış, daha sonra da bunun beslediği bir aşağılık duygusu Müslümanlar arasında hâkim olmuştur. Bu durum ise onları sahip oldukları inançların, yaşama ve düşünme tarzlarının yetersizliği, geçersizliği fikrine götürmüştür. Bunların yanında misyonerlik faaliyetleri artmış, oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri ile batı günden güne güçlenmiştir.⁹⁰ İslam’a karşı en açık ve doğrudan meydan okumalar, Hristiyan misyonerlerinden, Batı düşüncesinden ve Batılıların bizzat İslam’ı ve İslam toplumunu inceleme ve tenkit etmelerinden ileri gelmekteydi.⁹¹ Aslında çok yönü bulunan bu çalışmalarda kişisel merak, yani araştırmacıların doğunun cazibesine kapılıp, Doğuyu incelemek istemeleri de hafife alınmaması gereken bir etkidir.

Bütün bu hareketlerin yanında modernleşme ile birlikte ortaya çıkan İslamcılık, 19. ve 20. yüzyılda İslam’ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılma anlayışını hedeflemekteydi. Bunun yanında akılcı bir metotla İslam dünyasını Batı sömürsünden, esaretten kurtarmak, hurafelerden temizlemek ve medenileştirmek ve kalkındırmak için yapılan faaliyetler olarak da kabul edilmekteydi. Bu sebeple İslamcılık için İslam dünyasında, “tecdid, ıslah, ittihad-ı İslam, ihya” gibi bir takım tabirler de kullanılmıştır⁹².

Modernizmle birlikte gelişen ve İslam modernizmi olarak da adlandırılan bu hareket, kesinlikle dinin bir kısmını arka planda bırakıp, geri kalanını zamanın şartlarına uydurmak değildir. Yine bu hareketi sıradan bir ihya hareketi olarak görmek yahut onu Batı karşısında oluşan bir tepki faaliyeti olarak da değerlendirmek kesinlikle yanlış olur.⁹³

Mısır’da Cemaledin Efgani (1839-1897), talebesi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan’da Seyyid Ahmed Han’ın (1849-1928) öncülüğünde gelişen bu

⁹⁰ İsmail Kara, **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1, Metinler Kişiler**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s. 22.

⁹¹ Rahman, **a.g.e.**, s. 296.

⁹² Kara, **a.g.e.**, s. 16.

⁹³ Rahman, **a.g.e.**, s. 297.

hareket Osmanlıda da Sırat-ı Müstakim/SebilürreĞad, Beyanü'l Hak, İslam Mecmuası, Volkan gibi dergiler tarafından temsil edilmiştir.⁹⁴

Osmanlı'nın son döneminde gelişen bu akım için Tarık Zafer Tunaya şöyle demektedir: “İslamcılık cereyanı, II. Meşrutiyet'in düşüncesine hâkim siyasi ve ideolojik cereyanların muhakkak ki, en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur.” Aynı zamanda İslamcılarının savunduğu İslamlaşmayı da öyle tanımlamaktadır: “İslam'ın itikad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır.”⁹⁵

II. Meşrutiyet sonrasında, İslam'ın bir ilim ve medeniyet dini olduğunu söyleyen Efgani ekolü, bazı İslamcı çevreleri etkilemiştir. Öyle ki zamanla materyalizme karşı tavır almada İslamcılarının üzerinde oldukça etkili olan Efgani reddiyesinde, daha ciddi ve nitelikli bir gelenek oluşmuştur. Bu konuda İsmail Hakkı İzmirli de öncülerden sayılabilir. Yine de Efgani-Abduh ekolünün gerçek yansıması gerek doğrudan tercümelemler, gerekse dolaylı tesirlerle Mehmed Akif'in çıkardığı Sırat-ı Müstakim/SebilürreĞad dergisinde kendisini hissetmiştir.⁹⁶

Osmanlı ulemasının bu dönemdeki genel anlayışı; devletin yaşaması ne yeniliklere karşı direnme, ne de Batı'nın körü körüne taklidi ile mümkün olabilecektir fikridir. Önemli olan, Batı'dan alınacak yeni ilmi ve teknolojik imkânlarla Osmanlı kültürel ve tarihi şahsiyetini koruyup güçlendirmeyi başarmaktır.⁹⁷

Bu sebeple önceleri Batıya karşı İslam'ı savunma refleksi içinde “Nerede hata yaptık, İslam dünyası nasıl bu hale düştü?” diyenler daha sonra, kültürel mirastan taviz vermeden Batıdaki yenilikleri takip etmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Böylece ilk anda “kaçınılmaz bir kötü” olarak algılanan Batı, çok kısa bir zaman sonra “vazgeçilmez iyi” haline dönüşmüştür. Bunun üzerine Batıya seçmeci

⁹⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 17.

⁹⁵ Mim Kemal Öke, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Hakkı Dursun Yıldız (ed.), İstanbul: Çağ Yayınları, Cilt 12, 1993, s. 262.

⁹⁶ Kutluer, **a.g.e.**, s. 157.

⁹⁷ Şükrü Hanioglu, “Batılılaşma, Giriş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, Cilt 23, 2001, s. 148-149.

bir tavırla yaklaşan ulema, batının ilmi, medeni, fenni üstünlükleriyle İslam'ın kültürel ve ahlaki özellikleri birleştirildiği zaman Müslümanlığın ilerleyeceği üzerinde durmuştur.⁹⁸

İslamcılar her ne kadar Batıdaki yenilikleri alma eğilimi içinde olsalar da, kültürel yozlaşmaya karşı durabilmek için sürekli savunma durumunda olmuşlardır. Bu sebeple İslam'ı yaşamak veya anlatmaktan çok, onu Batılıların açtığı yolda savunmakla uğraştıkları için de, asıl yapmaları gereken şeylerden sürekli uzak kalmışlardır.⁹⁹

2.3.1. İslam Düşüncesinde Kadının Statüsü

İslam sözcüğü genelde birbiriyle alakalı iki farklı anlamda kullanılır. Birincisi din, inanç ve ibadet sistemini anlatır; ikincisi ise, o dinin himayesi altında doğan ve gelişen medeniyeti anlatılır. Kuşkusuz olarak İslam, diğer tek tanrılı dinlerin doğduğu coğrafyada zuhur etmiş ve onların mirasını kabul ederek, eksiksiz ve mutlak bir tektanrıci din olmuştur. Coğrafi ve teolojik açıdan Yahudi ve Hristiyan inancı ile bazı bakımlardan benzerlik gösterse de, İslam'ı diğer tektanrıci inançlardan ayıran temel özelliği; hem bir inanç sistemi olması hem de politik bir cemaat olmasıdır. Hz. Muhammed bir taraftan İslam inancını yayan peygamber, diğer taraftan yeni kurulan İslam devletinin başkanı olmuştur.¹⁰⁰

Din ile devletin bir olması, İslam'ın müminin yaşamının her alanına düzenlemeler getirmesini zorunlu kılmıştır. Kur'an ve sünnette bahsedilen ilahi buyruklar, yalnızca Tanrı ve insanı kapsamakla kalmaz, aynı zamanda insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri, özellikle de aileye, evliliğe, boşanmaya ve mirasa ilişkin konuları düzenler.¹⁰¹

Eski, orta ve yeniçağ boyunca toplumlarda duygusallık, boyun eğme, hoşgörü, acelecilik, teslimiyet, cana yakınlık gibi özellikler kadına izafe edilirken,

⁹⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 22.

⁹⁹ Kara, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁰⁰ Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, İstanbul: Literatür Yayınları, 2003, s. 17.

¹⁰¹ Lewis, **a.g.e.**, s. 18.

akılcılık, iş bitiricilik, liderlik, odaklanma, rekabet, hâkimiyet kurma ve şiddet kullanma gibi özellikler de erkeğe atfedilmiştir.¹⁰²

Kadının toplumdaki yeri konusunda, şüphesiz her toplum asırlardır bir takım tartışmalar içindedir. Kadın hakları, kadının toplumdaki statüsü ve aile hayatındaki yeri gibi sosyal problemler, hemen hemen her toplumda vücut bulmuştur. Oysa İslam dininde kadının toplumdaki yeri ve görevleri çok belirgindir. İslam dini, kadınların hakları, sosyal statüleri, toplum ve aile içindeki görevleri üzerinde titizlikle durmuştur.

Yaratılış bakımından erkekten farklı olan kadın, bu farklılık sebebiyle asırlarca farklı sosyal statülere sahip olmuştur. Bazı toplumlarda baş tacı edilerek göklere çıkarıldığı halde, bazı toplumlarda satılık eşya muamelesi görmüştür. Aslında sahip oldukları özellikler dikkate alındığında kadın ve erkeğin birbirine muhtaç varlıklar olarak yaratıldığı anlaşılmaktadır. İslam’a göre Allah’ın dışında her şey çift yaratılmıştır.¹⁰³ Allah dışında her şey kendi nevinden karşı cinse muhtaçtır; pozitif negatife, yer göğe, gece gündüze, dişi de erkeğe muhtaçtır.

VII. yüzyılda doğudan yükselen İslam ışığı, kadını erkekle aynı statüye koymuştur. Çünkü, İslami anlayışa göre, insanlık ailesinin temel taşı oluşturulan saygın bir varlıktır. İslami anlayışa göre şu genel bir kuraldır ki; “Kadınlar erkeklerin mülkiyetinde bir mal değil, aynı haklara sahip kimselerdir”. Hz. Ömer (ra)’den günümüze ulaşan şu sözler kadınların İslam’daki statüsünü anlama açısından önemlidir.¹⁰⁴ “Biz İslam’dan önceki cahiliye döneminde, kadınları hiçbir şeyden saymazdık. İslamiyet gelip Allah onlardan da söz edince anladık ki, onların da bize karşı hakları varmış.”¹⁰⁵

Kadın ve erkek fiziksel ve biyolojik açıdan birbirlerinden farklıdır; ancak kadının fiziksel olarak erkekten daha güçsüz olması, onun toplum içerisinde erkekten daha az değer görmesi anlamına gelmemektedir. Hem İslam dininin kutsal kitabı

¹⁰² Şadiye Ali Kannavi, “Mısır’da Kadın ve Çağdaş Toplumsal Durumumuz”, Recep Şentürk (çev.) **Günümüzde Aile**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007, s. 250.

¹⁰³ Zariyat 51/49.

¹⁰⁴ Ali Osman Orum, **İslamda Kadın ve Aile Hukuku**, Eskişehir: Öz Kağıtçılık Matbaacılık, 2006, s. 29.

¹⁰⁵ **Buhâri**, Libâs, 31.

Kur'an-ı Kerim, de hem de Hz. Muhammed'in sünnetinde kadınlarla ilgili pek çok ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır.

2.3.2. Kur'an-ı Kerim ve Sünnette Kadın

Kur'an-ı Kerim'e göre, Allah'ın yarattığı kul olmak bakımından kadınla erkek, tamamen birbirine eşittir.¹⁰⁶ Kadını erkekten ayrı olarak görmeyip insan olarak değerlendiren İslam dini, yapılması gereken sorumlulukları da kadın ve erkeğe eşit olarak yüklemiştir. Kur'an-ı Kerim'de erkeklere yapılan hitaplar aynı zamanda kadınlara da yapılmıştır.¹⁰⁷ Kadın da erkek gibi inanılması gereken esaslara inanmak zorundadır.¹⁰⁸

Kuran'ın kadına verdiği hakların en önemlisi ise; onu tam bir insan olarak mükellef sayması, yaptığı iyi ve kötü davranışların sorumluluğunun kendisine ait olduğunu bildirmesidir¹⁰⁹. Kur'an-ı Kerim'de “Kim yararlı iş yaparsa kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir” buyurulmuştur.¹¹⁰ Yine bu ayetin anlamına benzer şekilde Kur'an-ı Kerim'de Allah, “Erkek olsun kadın olsun, bir mümin olarak kim salih bir amelde bulunursa, hiç şüphesiz biz onu güzel bir hayatla yaşatırız ve onların karşılığını, yaptıklarının en güzeliyle muhakkak veririz¹¹¹” şeklinde buyurarak, erkeği ve kadını ayırmadan tüm insanların dünyada ve ahirette hiçbir haksızlığa uğratılmadan karşılık görececeklerini hatırlatmıştır.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed bir hadis-i şerifinde “Sizin en hayırlınız kadınlarınıza karşı en hayırlı olanlardır” buyururken; başka bir hadisinde “Kadınlara eziyet etmeyiniz, onlar Allah'ü Teala'nın sizlere emanetidir. Onlara yumuşak davranınız” buyurmuşlardır.¹¹²

¹⁰⁶ Hucurat 49/13; Nisa 4/1.

¹⁰⁷ Bakara 2/ 25, 82, 172, 178, 183; Al-i İmran 3/130; Nisa 4/43,136; Maide 5/6; Enfâl 8/74.

¹⁰⁸ Nisa 4/136.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân 3/195; Nahl 16/97; Ahzâb 33/35.

¹¹⁰ Fussilet 41/4.

¹¹¹ Nahl 16/97.

¹¹² Tirmizi.

Nitekim Hz. Muhammed Veda Haccı'nda dahi kadınlarla ilgili tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu konuda Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Onların namus ve ismetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.”¹¹³

Kur'an'da yalnızca kadınların hakları, onların statüleri ile ilgili bilgiler verilmemekte, aynı zamanda Cahiliye devrinde kızlara uygulanan kötü muamele de eleştirilmektedir. Kur'an, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesini yasaklamıştır. Bu konuyla ilgili ayrıca Hz. Muhammed de çaba harcamış, bu yöndeki adetlerin kaldırılması için uğraşmıştır.¹¹⁴

İki cins arasındaki dengesizliği kaldıran, kadınlara ve erkeklere aynı şekilde hitap eden, onlara dünyada ve ahirette eşit muamelede bulunulacağını vaad eden Kur'an-ı Kerim, bunların dışında kadının sosyal ve çalışma hayatı ile ilgili ipuçları da vermektedir.

Kur'an'da çalışan kadınlardan da bahsedilmekte, ismi verilmesi de örneğin Saba Melikesi Belkıs'ın hükümdarlığından söz edilmektedir. Bahsi geçen kadın hükümdarın ülke yönetmesiyle ilgili hiçbir olumsuz eleştiri yapılmamaktadır.¹¹⁵ Bu konuyla ilgili Kur'an'da: “Gerçekten onlara hükümdarlık eden, kendisine herşey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım” denilmektedir.¹¹⁶

Nitekim Hz Muhammed döneminde öne çıkan pek çok kadın, meslek sahibidir ve çalışma hayatında aktif olarak çalışmışlardır. İmamlık yapan Umm Vakara, öğretmenlik yapan Hz. Aişe, Hz. Muhammed'in eşlerinden dericilik yapan Zeynep binti Cahş ve tüccarlık yapan Hz. Hatice bu hususta sayabileceğimiz örneklerdendir.¹¹⁷

¹¹³ Tefsiru'l Kur'an, 10.

¹¹⁴ Ali Coşkun. **Sosyal Değişme, Kadın ve Din**. Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 120.

¹¹⁵ Ali Coşkun. **a.g.e.**, s. 210

¹¹⁶ Neml 27/23.

¹¹⁷ Ali Coşkun. **Sosyal Değişme, Kadın ve Din**. Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 130.

İslam dini ayrıca kadınların alınıp satılan bir eşya olmadığını, her şeyden önce bir insan olduğunu da bildirmiştir.¹¹⁸ Güç ve kuvvet bakımından erkekler üstün gibi görünseler de Allah katında en üstün olan takva sahibi olup, Allah'tan en çok sakınanlardır.¹¹⁹

Klasik tefsir bilgilerine göre kadının örtünmesi ile ilgili ilk emir Ahzab Suresinin 59. ayetinde geçmektedir: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış örtülerini üzerlerine alsınlar. Tanınıp incitilmemeleri için en uygun olan budur. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”¹²⁰ Ayetle ilgili izahlara bakıldığında müfessirlerin, örtünme ile alakalı bu ayeti tamamen ahlaki prensipler açısından değerlendirdikleri görülmektedir. Toplumda tesettürsüzlüğün bazı ahlaki çözümlere sebep olacağı kaygısı müfessirleri, tesettür konusundaki ayetler üzerinde bu şekilde düşünmeye sevketmiştir.

Nisa Suresi'nde yer alan “Eğer yetim kızlar hakkında adil davranamayacağınızdan korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O kadınlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız birini alın; yahut ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Bu haksızlık etmemeniz için daha uygundur.” ayetine dayanılarak birden fazla evliliğe izin verilmiş olması ise, toplumda meydana gelen değişimle beraber sorgulanmaya başlanmıştır.

İslam kadına çok büyük değer vermiş, annelik vazifesiyle onu adeta taçlandırmıştır. Kadın anne olması hasebiyle bambaşka bir değer taşır. Hz. Muhammed de “Cennet annelerin ayağı altındadır” buyurarak bunu açıkça belirtmiştir¹²¹. Anne hakkının ödenemeyeceğini, en çok hürmete de yine onun layık olduğunu ayrıca bildirmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de annenin çocuğu için çektiği sıkıntılar şu şekilde anlatılır: “...Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu.”

¹²² denilerek ona iyi muamalede bulunulmasını emreder.

¹¹⁸ Veysel Uysal, **Türkiye’de Dindarlık ve Kadın**, İstanbul: Dem Yayınları, 2006, s. 17.

¹¹⁹ Hucurât 49/13.

¹²⁰ Ahzab 33/59.

¹²¹ **Nesâî**, Cihad, 6

¹²² Ahkâf 46/15.

Hız. Muhammed d6nemindeki uygulamalara bakıldığında; O'nun haftada bir g6n kadınlara din dersi verdiği, kadınlarla ilgili konularda hassas olduğu ve her t6rl6 meselede kadınlarla yakından ilgilendiği, problemlerine 6z6mler 6rettiği yapılan pek çok araştırmada da kendini g6stermiştir.¹²³

Ayrıca Peygamber d6neminde kadınların hac ve tavafa iştirak ettikleri, ibadet için mescitlere gittikleri g6r6lmektedir.¹²⁴ Ayrıca savaş esnasında da kadınların çok b6y6k yardımları olmuştur.¹²⁵ Buna rağmen Hız. Muhammed d6neminde bile kadınların mescitlere gelmesinden rahatsızlık duyan bazı kimseler vardı¹²⁶. Hatta bazıları, kadınların evlerinden dışarı çıkmasını da hoş karřılamıyordu¹²⁷. Hız. Muhammed ise insanların bu tutumu karşısında ihtiyaçlarını karşılamak için çarşıya çıkanlara mani olunmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁸ Kadınların mescitlere gitmesini, ibadet niyetiyle evinden dışarı çıkmasını ise koku s6r6nmemek şartıyla yasaklamamıřtır¹²⁹. Bununla birlikte Hız. Muhammed kadınların evlerinde kıldıkları namazın daha faziletli olduğunu da bildirmiştir.¹³⁰ Yine cihada katılmak isteyen kadınlara da “Siz kadınların cihadı hactır” buyurduğunu Hız. Aişe rivayet etmiştir.¹³¹

G6r6ld6đ6 6zere kadınlar Hız. Muhammed d6neminde toplum hayatına iştirak ederek mescitlere gitmişler, cihada iştirak etmişler, çalışma hayatına aktif olarak katılmış ve ihtiyaçları için evlerinden dışarı da çıkmışlardır. Ancak Peygamber d6neminden sonra, kadınların toplum hayatına katılmaları hususunda erkeğe nazaran daha sınırlayıcı davranıldığı g6r6lmektedir.

¹²³ Ali Coşkun. **a.g.e.**, s.129.

¹²⁴ **Buhari**, Nikâh 116.

¹²⁵ **Buhari**, Cihad, 65.

¹²⁶ **Buhari**, Cuma 13.

¹²⁷ **Buhari**, Nikâh 115.

¹²⁸ **Buhari**, Tefsir (Ahzab) 8.

¹²⁹ **Ebu Davut**, Salat 53.

¹³⁰ **Ebu Davut**, Salat 62.

¹³¹ **Buhari**, Cihad 62.

2.3.3. Gelenek ve Kadın

Kadın konusunu işlerken, tarih boyunca farklı kültürlerde farklı anlayışların muhatabı olan kadına toplum içindeki bakış açısının nasıl şekillendiğini anlamakta fayda vardır. Bunun için öncelikle kadın cinsini birey olarak ele almak ve kadını başlı başına bir şahsiyet olarak değerlendirmek gerekmektedir. “Erişkin dışı cinsten insan” olarak tanımlanan kadın sözcüğünün karşılığı, eski Türk metinlerinde hatun kişi tabiridir. Bu tabirin XVI. yüzyıla kadar kullanıldığı görülmektedir. Kadını, adamın veya erkek cinsinin karşıtı olarak tanımlamak mümkündür. Kadın sözcüğüne alternatif olarak kullanılan bayan kelimesi ise zaman içinde daha nezaketli söyleyişlerde kullanılır hâle gelmiştir. Bunun yanında daha kaba bir ifade olarak evli kadınlar için avrat veya karı tabirinin halk arasında kullanıldığını görüyoruz. Hanım sözcüğü ise hem kadınlar hem de yetişkin kızlar için kullanılmaktadır.¹³²

Kadınlar tarihi durumları açısından, genel olarak üç farklı aşamadan geçmişlerdir. Bazı aşamalarda kadınların tarihin oluşumuna dolaysız katılımları çeşitli yaptırımlarla engellenmiştir. Bu gibi durumlarda kadınlar evlerinde oturup yalnızca ev işlerinden sorumlu oldukları inancıyla zihinsel bir tembellik süreci yaşamışlardır. İnsani yeteneklerinin hiç biri; düşünebilmeleri, bilinç uyanıklıkları, toplumsal duyarlılıkları, özgürlük severlikleri, iradeleri, seçme yetenekleri, sanat ve teknikteki ustalıkları hatta Allah için yaptıkları ibadetleri yeterince gelişmemiştir. Böyle durumlarda kadın, aile hayatı içinde tamamlayıcı bir araçtır.

Kadınların geçtiği tarihsel aşamalardan birisi de, onların aile yaşantısını bütünüyle reddederek sadece toplumsal bir birey olmalarını istedikleri durumlardır. Bu gibi örneklerde kadınların ekonomik özgürlükleri ve kişisel bağımsızlıkları var gibi gözüktür. Ancak, toplumdan kopuk kadında olduğu gibi, aile yaşantısını reddeden bu kadın türü de çeşitli açmazlarla karşı karşıyadır. Kadınların dışı kapalı tutuldukları aşamalarda bu durum onların değerli bir mücevher, süslü bir biblo gibi görülmesini gerektirirken; aile yaşantısını dışlayan özgür kadın da toplum içinde ancak değersiz bir şahıs olarak yer almaktadır. Dolaysız olarak var olmak için verdiği

¹³² Haydar Teberoğlu, “İnsan Olarak Kadın, Kadının Toplumdaki Yeri Ve Osmanlı’dan Kalma Önemli Bir Belge”, http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi/31_35_yazilar/sayi_32/06teberoglu.htm, (Erişim Tarihi: 28.06.2007).

mücadele, dolaylı rolleriyle sahip olduğu saygın konumunu unutup yitirmesine yol açmıştır. Anneliği reddetme ve yalnızca kişiliğini kanıtlamak için sığındığı iş ortamları, genellikle çağdaş kadın için mutsuzluğu getirmiştir.

Kadınların geçirdiği bir diğer aşama ise; bunların doğrudan ve dolaylı rollerini dengeli bir paylaşım ile üstlenebildikleri örneklerle karşımıza çıkar. Bu tür kadınlar, kendi insan-kadın kimliğini bilinçli bir şekilde sahiplenerek koşullarını sorgulamaktadırlar.¹³³

Kadın, insanlığın eski çağlarında çok kısa bir süre için anaerkil aile tipinde üstün duruma yükselmişse de, sonraki dönemlerde dünyanın bütün toplumlarında arka planda kalmıştır. Kadınlar yüzyıllar boyunca itilip kakılmış, ağır işler yüklenmek zorunda bırakılmış ve meşru olmayan işlerde çalıştırılmıştır. Bütün bunların temelinde kadının sosyal yapıda değerini kaybetmesi yatmaktadır. Kadının aile reisi konumunda olduğu bazı ilkel toplumlarda bile, mülkiyetin paylaşımı hususunda geride kaldığı görülmektedir. Mal taksiminde ortaya çıkan bu farklılığın kadın ve erkeğin toplumsal konumuyla ilgili tarihsel şartlanmaların sonucu olduğu aşîkârdır. Bütün ilkel inanışlar, kadının erkeklerden eksik ve aşağı olduğunu ispata çalışır. Kadına eşit hakları asla vermezler. Fransa'da Feminizm akımıyla kadınların erkeklerle eşitliklerini sağlanmaya çalışılmıştır. Günümüz dünyasında ise, ekonomik seviyesi ve eğitim seviyesi düşük toplumlarda kadının hâlâ horlandığı ve aşağılandığı, cinsel istismar yüzünden milyonlarca kadının onurunun ayaklar altına alındığı görülmektedir.¹³⁴

Toplumda zaten var olan örfler ve toplumsal yapılanma, kadını güç araçlarına bizzat sahip olma imkânından mahrum bırakan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, dönemin zorlu yaşam koşullarıyla baş etme mücadelesinde kadının erkeğe nispetle, fizyolojik ve sosyal anlamda daha elverişsiz kabul edilmesidir.¹³⁵

¹³³ Cihan Aktaş, **Sistem İçinde Kadın**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991, s. 131 – 132.

¹³⁴ Teberoğlu, **a.g.e.**, s. 3.

¹³⁵ Hidayet Şefkatli Tuksal, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000, s. 34.

Kadın ve erkek toplumun en önemli unsuru olarak birbirlerinden ayrılmaz bir bütünün parçaları olsalar dahi, insanlık hakları açısından eşit olan kadın ve erkeğin fitrat olarak farklı yapıda oldukları da aşîkardır. Eski, orta ve yeniçağ boyunca insan toplumlarında; duygusallık, yumuşaklık, boyun eğme, acelecilik, teslimiyet, cana yakınlık gibi özellikler kadını tanımlamak için kullanılırken; akılcılık, iş bitiricilik, liderlik, odaklanma, rekabet, hâkimiyet kurma ve şiddet kullanma gibi özellikler erkeği tanımlamak için kullanılagelmiştir.¹³⁶

Böylelikle gelenekçi bakış açısı; moderniteye, Batıcılık anlayışına, kültürel kirlenmeye karşı eski geleneklerin korunması gerektiğini, kadının fiziksel ve akli yetersizliği nedeniyle korunmaya ihtiyacı olduğunu öne sürmüştür. Kadının birincil özelliğinin annelik, erkeğin en önemli özelliğinin ise evin reisi ve evin geçimini sağlayan tedarikçi olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak, 1960'lı yıllardan sonra kadının eşitliği yönünde birtakım görüş bildirmişlerdir.

Gelenekçi kadın modeli, kendi içinde çeşitlilik gösteren bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse; gelenekçi kadın aynı zamanda dindar bir kadınla özdeşleştirilmektedir. Bu özdeşleştirme çok yaygın bir yanılgıdır. Ancak gelenekçi kadının dindar olmadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü gelenekçi kadın yaşadığı toplum tarafından şekillenmiş kaba hatlı bir değerler örgüsüdür¹³⁷.

Tarih boyunca kadına verilen roller, işlevler ve imgeler zaman içinde kadın olmak sorununu ortaya çıkarmıştır. Dinlerden, efsanelerden, törelerden, yaşama biçimlerinden kaynaklanan ve ekonomik ve politik inançlar ile desteklenen bu roller, işlevler ve imgeler kadının fizyolojik özellikleriyle bağlantılı değildir¹³⁸. Sonuç olarak kadına yüklenmiş olan rollerin birçoğu değersizleştirilmiş ve ikincil, önemsiz roller olarak görülmüştür. Bu bakış açısının temelinde erkek iktidarını sağlamlaştırma ve bu iktidarın hükmeden, üstün bir yapı olduğuna dair inancı sağlamlaştırma çabası içinde olan ataerkil yapı vardır. Böylece kadın bedeninin denetlenmesi, her şeyden önce erkeğin onuru ile ilgili hale gelmiştir. Annelik

¹³⁶ Kannavi, **a.g.e.**, s.250.

¹³⁷ Cihan Aktaş, **a.g.e.**, s. 81.

¹³⁸ Kannavi, **a.g.e.**, s. 251.

yapmak, ev işleriyle ilgilenmek gibi yeniden üretim işleri, adeta kadına giydirilmiş geleneksel roller bütünüdür. Kadının henüz ikincilikten kurtulamamış ve geleneksel rollerle bezeli olduğu konumunun kökenleri ataerkil toplum yapısına dayanmaktadır.

2.3.3.1. Türk Geleneği ve Kadın

Yerleşik yaşama geçen toplumlarda ekonomik anlamda önemli bir değişim meydana gelmiştir. Bu ekonomik değişim kadın ve erkeğin toplumdaki rollerini de etkilemektedir. Bazı yeni işkollarının toplumda oluşmaya başlamasıyla birlikte, erkeğin toplumdaki statüsü kadının konumuna göre giderek güçlenmiştir. Çünkü erkekler daha çok fiziksel güç gerektirecek işlerde yoğunlaşırken; buna karşın kadınlar ev içi işlerde görev almaktadır. Böylece yerleşik düzen, oluşan bu yeni işbölümü ile birlikte aynı zamanda ataerkil bir aile düzenini de getirmiştir¹³⁹. Bu geçiş, erkek gücüne gereksinim duyduğu için toplumda erkeğin işlevinin ve saygınlığının artmasını da getirerek ataerkil toplum düzenini getirmiştir.

Üzerinde yaşanan coğrafyanın kültürel yapısı ve yaşam pratikleri de bu yapıya ilişkin imgeler içerir. Bir Orta Anadolu köyünde yapılmış geniş boyutlu araştırma, bu imgelerin kökenine ilişkin bir inceleme niteliğindedir. Örneğin tohum ve toprak metaforlarını ele alırken bunların masum iki imge olduğu düşünülebilir. Ancak bu iki imge arasında hiyerarşik bir ilişki vardır; erkeklere atfedilen yaratıcılık ve hayat verme gücü onları simgesel olarak Tanrıya yaklaştırırken; kadınların besleyici rolü onları Tanrı tarafından yaratılanla yani dünya ile eşleştirilmektedir.¹⁴⁰

Dahası geniş karşılaştırmalı bir perspektiften bakarak Türkiye'yi Ortadoğu'nun, Güney ve Doğu Asya'nın büyük bir bölümüyle birlikte, otoriteyi erkek soyundan devam eden geniş aile içerisinde yaşlı erkeğin elinde bulundurduğu klasik ataerkilliğin tarihsel bölgesi içine yerleştirmiştir. Ataerkilliğin bu biçimine özgü yapısal özelliklerini ise şu biçimde sıralamıştır: Saygınlık kalıpları yaşa bağlıdır, kadınlar ve erkekler için farklı hiyerarşiler söz konusudur, cinslerin faaliyet

¹³⁹ TİSK, “Çağdaş İş Merkezlerinde Kadın İşgünün Konumu: Bursa Örneği”, Yayın 219, Ankara. 2002, s. 6-7.

¹⁴⁰ Fatmagül Bertay, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, 22 Haziran 2010, http://stk.bilgi.edu.tr/docs/berktay_std_7.pdf, 2004, s. 34-35.

alanları ayırıştır ve son olarak kadınların emeğine ve üreme kapasitelerine, evlenerek dâhil olduğu erkek soyu tarafından el konulmasıdır. Kadınlık ve erkekliğin kültürel tanımları, psikolojik ayrılmayı kalıcı bir şekilde pekiştirme ihtiyacını arttırmaktadır¹⁴¹.

Bir toplumda erkek üstünlüğüne dair iddialar ne denli güçlüyse erkeklerin buna uymaları o denli güç olur. Bir erkeğin erkekliğini ispatlaması, erkekliğini kaybetmesiyle ilgili sürekli bir kaygıyı beraberinde getirir. Bu kaygının varlığı ise bir yandan Türkiye gibi kadın cinselliğini denetim altında tutup, diğer yandan erkeklerin erkeklik becerilerini sürekli teşhir etmelerini gerektiren bir kültürde çok şaşırtıcı değildir. Bu kaygı özellikle kadının davranışı erkeğin şerefine yönelik bir saygısızlık olarak yorumlanırsa, şiddet aracılığıyla kadına boyun eğdirme olasılığına neden olmaktadır.¹⁴²

Günümüz Türkiye'sine bakacak olursak; Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren modern kadın imajı, kadın kimliğinin bir parçası olarak varlık göstermektedir. Ancak bunun yanı sıra kadına yüklenen geleneksel roller de kendini kuvvetli şekilde hayatın her alanında göstermeye devam etmektedir. Modern olması gereken kadının aynı zamanda geleneksel, iyi ve ahlaklı anne olması da beklenmektedir.

Toplumsal ataerkil ideoloji ve kültürel yapı, kadına ve erkeğe farklı roller vermektedir. Ataerkil sistem içerisinde şekillenen erkeklerin ve kadınların, farklı kategorilerde, önceden belirlenmiş davranış kalıpları içerisinde kendilerini göstermeleri beklenir. Kadınlara ve erkeklere ilişkin bu beklentilerin oluşmasındaki en belirgin güç; yukarıda da bahsettiğimiz üzere toplumsal cinsiyet olgusudur.

Kadınlar, Batı tarzındaki modern uygulamalar ve değiştirilen kanunlar ile birlikte, sosyal hayata girebilen, kamusal alanda çalışıp para kazanabilen bireyler konumuna yükselse bile, Türk toplumunun geleneksel yapısı içerisinde kendisine atfedilen ev içi rolleri yüklenmekten de sıyrılamamıştır. Başka bir ifadeyle;

¹⁴¹ Berktaş. a.g.e., s. 6-7.

¹⁴² Deniz Kandiyoti, **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar**, Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1997, s. 75.

modernleşmenin katkısıyla kamusal alanda görünebilen, ekonomik olarak ayaklarının üzerinde durabilen kadın, aynı zamanda eşiyle ve çocuklarıyla ilgilenmek, temizlik yapmak, bulaşık yıkamak, ütü yapmak, yemek yapmak gibi geleneksel rolleri de devam ettirmektedir. Böylelikle kadın, toplumsal ve bireysel konumunda, modern ve geleneksel değerleri bir arada taşıyabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN MODERNLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE KADIN

Araştırmanın son bölümünde, tarihsel süreçlere ayrılarak incelenen Türk-İran modernleşmesi sürecinde, kadının toplumsal statüsü ile ilgili değişimlere yer verilecektir. Ayrıca bu bölümde her iki ülkede ortaya çıkan siyaset, hukuk ve eğitim alanlarındaki önemli gelişmeler ve öne çıkan kadın dernekleri, yayınları aktarılacaktır. Türkiye ve İran modernleşme süreçlerinde kadının geçirdiği aşamalar, benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırmalı olarak tespit edilmeye çalışılacaktır.

Modernleşme; sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi, ticaretin yayılması aracılığıyla ekonomik bütünleşmenin oluşması, kırdan kente geçiş ile yaşanan zihinsel ve kültürel değişimi anlatan bir kavramdır. Ancak Türkiye’de modern sözcüğü yerine daha çok Batılılaşma ve çağdaşlaşma kavramları kullanılmaktadır. Çağdaşlaşma ise, geçmişteki geri kalmışlığın üstesinden gelmeye yönelik çabalar olarak ifade edilebilir.

İran, 19.yy.’ın başlarından itibaren Batı’yı model alarak yeni bir siyasal ve toplumsal sistem geliştirme aşamasına girmiştir. Aynı dönemde daha ileri bir tarihsel aşamada Batılılaşma hareketlerinin yaşandığı Osmanlı Devleti, bir model ülke olarak, İran’daki modernleşme hareketleri üzerinde etkili olmuştur. Bu etkileşim çerçevesinde İran’da, Batılı ülkelerin yanı sıra Osmanlı Devleti’nin de etkisindeki bir Batılılaşma anlayışı oluşmuştur.

3.1. Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Öncü Kadın Yayınları ve Dernekleri

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda meydana gelen sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişikliklerden kaynaklanan ciddi bir dönüşüm geçirmiş, bu dönüşümden Osmanlı kadını da pay sahibi olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet’ten sonra toplumun modernleşmesine yönelik önemli adımlar atılmış, bu adımlar yalnızca siyasal alanda

kalmayıp, toplumsal yaşamın her alanına dağılmıştır. Eğitim, hukuk, sanat gibi tüm kurumlarda başlayan modernleşme, kaçınılmaz olarak Osmanlı kadının da konumunu değiştirmiştir.

19. yüzyıla dek aile içindeki konumu ve görevleri gibi geleneksel konularla ilgili gündeme gelen kadın, yaşanan modernleşme adımlarıyla birlikte kendine toplumda her zamankinden farklı bir statü bulmak için isteklerde bulunmuştur. O dönemde kadınların bu taleplerini en iyi şekilde okuyabileceğimiz mecra; basındır. Kadınlar o dönemde yayınladıkları gazeteler, dergiler ve kurdukları derneklerle, modernleşme yönündeki taleplerini iletme fırsatını bulmuştur. Bu süreçte önemli bir rol oynayan basın aracılığıyla, kadınlar kendi problemlerini ve isteklerini yayınlarak, toplumun tüm kesimindeki kadınları bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.¹⁴³

1868 yılında çıkarılan *Terakki Gazetesi*, kadınların seslerini duyurabildikleri ilk gazete olma özelliğini taşımaktadır. Kadınlar kimliklerini gizleyerek, takma isimler kullanarak *Terakki Gazetesi*'ne mektuplar göndermiş, kendi sorunlarını basına taşımışlardır. Gazetenin çeşitli sayılarında kadınlar; aynı toplumda yaşamalarına rağmen erkeklerden geri planda yaşamalarından, eğitimsizlik ve çok eşlilik gibi konulardan şikayet etmektedir.¹⁴⁴

İlk defa kadınlara yönelik olarak hazırlanan *Vakit veya Mürebbi-i Muhadderat* adlı dergilerin yayın tarihi 1875'tir. Bu dergilerde de kadınların isimlerine ya da imzalarına rastlamak mümkün değildir. Ancak 1895'te başyazarı ve yazar kadrosunun neredeyse tamamı kadınlardan oluşan *Hanımlara Mahsus Gazete* adını taşıyan dergi yayınlanmaya başladığında, kadınların kimliklerini açıkça belirttikleri görülmektedir. Bu derginin tarihsel açıdan en önemli özelliği 13 yıl boyunca yayın hayatına devam ederek, 604 sayı çıkarmasıdır.¹⁴⁵

Hanımlara Mahsus Gazete, kadını yalnızca ev içi roller olan iyi bir eş ve anne olarak sınırlandırmaz. Aksine dergideki kadın yazarlar bu rollerini reddetmekte ve kendi konumlarını erkeklerle karşılaştırmışlardır. Bu noktada, *Hanımlara Mahsus*

¹⁴³ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 22.

¹⁴⁴ Çakır, a.g.e., s.23.

¹⁴⁵ Çakır, a.g.e., s.27.

Gazete'de yazan dönemin ünlü kadın yazarı ve ilk Türk romancası Fatma Aliye Hanım dikkat çekmektedir. Fatma Aliye Hanım, erkeklerin kadınların gelişiminin önünde engel olduklarını söylemiştir. Dergi'nin yazı kadrosundaki kadınlar, o dönemin aydın ve bürokratik kesiminin yakın akrabalarıdır.¹⁴⁶

Aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, giyim gibi pek çok konunun işlendiği dergide, aynı zamanda yurtdışından da verilen örneklerle kadınların her işte başarılı olabileceği belirtilmiş; dünya kadınlarının hakları ve Batı'daki kadın hareketleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Derginin ünü, Osmanlı'nın dışına taşmış, Avrupa ülkelerinden mubabirlik için başvuranlar olmuştur.¹⁴⁷

Hukukçu, tarihçi ve devlet adamı Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, o dönemde kadınlara yönelik pek çok alandaki öncülüğü nedeniyle üzerinde durulması gereken bir entellektüeldir. 1862 doğumlu olan Fatma Aliye Hanım, küçük yaşta okuma yazma öğrenip, iyi bir eğitim almıştır. Kitapların içinde büyüyen Fatma Aliye; roman, anı, tarih ve felsefe türlerinde eserler vermiş, *Kadınlara Mahsus Gazete* başta olmak üzere, dönemin önemli kadın dergilerine de liderlik ederek yazılar yazmıştır. Kadınların eğitimine önem vererek, bu konuda Osmanlı toplumunda engel olarak görünen İslam dininin egnelleyici bir buyruk taşımadığını ifade etmeye çalışmıştır. Kadın erkek herkesin bilimden faydalanması gerektiğini savunan Fatma Aliye, kadınların geçim şartları nedeniyle çalışmaları gerektiğini söylemiştir. Ayrıca örtünmenin İslami bir emirden geldiğini değil, gelenekten kaynaklandığını savunmuştur. 1936 yılında vefat eden Fatma Aliye, Doğu ve Batı sentezini savunmuş, 14 eser yazmış önemli bir kadın yazardır.¹⁴⁸

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte kadın dergilerinin sayısında da büyük artış görülmektedir. Meşrutiyet'le beraber gelen Türk kadının eğitilmesi yönündeki fikirler, o dönemdeki kadın dergilerinde de kendini sıkça göstermektedir. 1908 yılından Cumhuriyet dönemine dek geçen zamanda çoğu kısa süreli olsa da, pek çok kadın dergisi yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Musavver Kadın*,

¹⁴⁶ Mustafa Tekin, **Kutsal Kadın ve Kamu**, İstanbul: Açılım Kitap, 2004, s. 78-79.

¹⁴⁷ Çakır, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴⁸ Meral Altındal, **Osmanlı'da Kadın**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, s. 199-201.

*Kadın, Kadınlar Dünyası, Erkekler Dünyası, Güzel Prenses, Kadınlar Alemi, Kadınlık Hayatı, Türk Kadını, Genç Kadın, Kadın Duygusu, Kadınlar Saltanatı.*¹⁴⁹

Bu dergiler içerisinde *Kadınlar Dünyası*, hem uzun süreli olması hem de kadın hakları mücadelesini başlatıp, Osmanlı kadın hareketine zemin hazırlamış olması nedeniyle diğer dergilerden daha önemli bir yerde durmaktadır. Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Belkıs Şevket, Mükerrerem Belkıs, Nimet Cemil gibi entellektüel kadınların yanısıra; *Kadınlar Dünyası*'na toplumun her kesiminden kadınlar yazılar göndermiştir. Kadınlar, kendi durumlarını geniş şekilde tahlil etmiş, yorumlamış ve toplumdaki konumlarıyla ilgili somut taleplerde bulunmuşlardır. Erkekleri, kadının ezilmişliğinin ve ikinci planda kalmasının sebebi olarak göstermiş, evlilik içinde ve toplumda erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁵⁰

Meşrutiyet Dönemi'nde kadın hakları konusunda yazan önemli bir diğer isim de 1884 yılında İstanbul'da doğan Halide Edip Adıvar'dır. Yazdığı yazılarda kadına özel bir yer ayıran Halide Edip Adıvar, yalnızca edebiyatçı kişiliğiyle değil, milli mücadele yıllarında eline silah alabilecek kadar cesaret dolu hayatıyla da bilinmesi gereken öncü bir kadındır. Öğrenimini Amerikan Kız Koleji'nde tamamlayan Halide Edip Adıvar, ilk yazılarını Vakit, Akşam, Tanin, Yeni Mecnua ve Şehbal'de yazmaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarını *Vurun Kahpeye* ve *Ateşten Gömlek* isimli romanlarda yansıtmıştır. Ayrıca o dönemdeki cesareti ile Mustafa Kemal'in de dikkatini çekmiş, savaş yılları boyunca O'nunla irtibatta olmuştur.¹⁵¹ Halide Edip Adıvar, *Teali-i Nisvan* adlı bir cemiyet kurarak, Türk kadınının sosyal durumunun geliştirilmesini amaçlamıştır. Halide Edip'in öncülük ettiği dönemin kadın yazarları, kadınların milli kültüre uygun bir giyim tarzının yaygınlaşması için yazılarında ve sosyal hayatlarında çaba harcamışlardır.¹⁵²

19. yüzyıldan Cumhuriyet'e kadar geçen süre içerisinde kısa süreli ya da uzun süreli yayınlanan gazeteler ve dergiler, o dönem kadınının toplumsal hayatta

¹⁴⁹ Çakır, a.g.e., s. 37.

¹⁵⁰ Tekin, a.g.e., s. 79.

¹⁵¹ Altındal, a.g.e., s. 201-202.

¹⁵² Tekin, a.g.e., s. 80.

varoluşunu doğrudan anlattıkları için önemlidir. Çünkü Cumhuriyet Dönemi öncesi kadın hareketlerini yalnızca kadın gazeteleri ve dergilerini inceleyerek tahlil etmek mümkündür. Kadınlara yönelik gazeteler ve dergiler dışında kadın dernekleri de, o dönemin kadın konumunu anlamamız açısından bilgi elde edebileceğimiz kuruluşlardır. Dönemin kadın dernekleri; yardım, eğitim, kültürel ve siyasal amaçlar taşıyan derneklerdir.

Kadınlar hem kadın cemiyetlerinin kuruluşlarında, hem de faaliyetlerinde aktif rol almıştır. *Cemiyet-i İmdadiye, İttihad ve Terakki Kadınlar Şubesi, Teal-i Nisvan Cemiyeti*, kadınların kurduğu derneklerden bazılarıdır. *Teal-i Nisvan Cemiyeti*, Halide Edip Adivar tarafından kurulan ve dikkat çeken bir kadın cemiyetidir. Türk kadınının kültürünü milli geleneklere bağlı kalacak şekilde geliştirmeyi amaçlayan bu cemiyete, üye olabilmek için İngilizce bilmek şart koşulmuştur. Modernleşmenin etkilerinin görüldüğü cemiyetin üyeleri arasında,; Nakiye, Nezihe Muhiddin, Rânâ Sani Yaver de vardır.

Enver Paşa başkanlığında 1916 yılında kurulan *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi* isimli dernek ise, Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına katılabilmeleri ve gelir sahibi olabilmelerini heveslendirmek amacıyla Enver Paşa'nın eşi Naciye Hanım himayesinde faaliyet göstermiştir.¹⁵³

II. Meşrutiyet dönemi kadın dernekleri içerisinde amaç ve faaliyetleri bakımından feminist olarak tanımlanabilecek tek dernek *Kadınlar Dünyası* isimli dergiyi de yayınlayan *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti*'dir. Cemiyet, kadının toplumsal hayatla tamamen bütünleştirilmesi ve iş yaşamına katılabilmesi üzerinde durmuştur. Geleneklerle, kadın erkek eşitsizlikleriyle, eğitim eksikleriyle ve hukuksal eksiklerle savaşılan cemiyet, toplumsal yaşamdaki kadın erkek rol dağılımının ve ilişki ağının gerekirse yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁵⁴

¹⁵³ Tekin, a.g.e., s. 81-82.

¹⁵⁴ Çakır, a.g.e., s. 57-58.

Bunların dışında eğitime önem veren *Şefkât Cemiyet-i Hayriyesi* ve *Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye* isimli dernekler, kız okulları ve dersaneleri açmayı başarmıştır. Ülke savunmasına yönelik kurulan kadın derneklerinden *Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti*, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti*, *Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti* ve *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* adlı dernekler de, savaş döneminde askerlere eşya, ilaç ve mühimmat toplanmasını sağlamıştır.¹⁵⁵

Yukarıda bahsettiğimiz kadın yayınları, dernekleri ve öncü kadın entellektüeller dışında, adından söz edilmesi gereken başka öncü kadınlar da vardır. Bunlardan ilki; Çapa Kız Öğretmen Okulu'nun ilk kadın müdürü olan Tezer Taşkiran'dır. Tezer hanım, 1943 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi'nden Kars milletvekili olmuştur. *Türk Kadınlar Birliği*'nin kurucularından olan, öğretmen Halide Nusret Zorlutuna da ismi anılması gereken başka bir öncü aydın kadındır. Şukufe Nihal Başar ise, ilk üniversite mezunu kadın olarak dikkat çekmektedir. Eşi Ahmet Hamdi ile beraber *Müdafay-ı Hukuk Cemiyeti*'nde aktif olarak çalışmış ve ülke savunmasında halkı cesaretlendirmek için mitinglerde coşkulu konuşmalar yapmıştır.

Kadınların oy hakkı için çaba gösteren Nezihe Muhittin, bu amaç doğrultusunda Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmuş; ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kadının kurduğu partiyi kabul etmemiştir. Nezihe Muhittin ise, bu veto karşısında yılmamış, 1924 yılında *Türk Kadınlar Birliği*'nin kurucuları arasında yer alarak, mücadelesini devam ettirmiştir. Bunların dışında Behice Boran, Sabiha Sertel ve Mübecel Kıray da dönemin önemli kadın figürleridir.¹⁵⁶

Osmanlı kadınlarının kadın cemiyetlerinde, derneklerinde ve basında görünür hale gelmeleriyle beraber, Meşrutiyet sonrası kadının eğitilmesi fikri daha da yaygınlanmış ve artık uygulanır hale gelmiştir. Osmanlı toplumunun bir bütün olarak ilerleyebilmesi için kadınların eğitim fırsatlarından yararlanması fikri, özellikle aydın kadın ve erkekler tarafından desteklenmiştir.

¹⁵⁵ Çakır, a.g.e., s. 43-78.

¹⁵⁶ Tekin, a.g.e., s. 84-85.

Eğitim alanında yapılan gelişmelerden ilki 1827 yılında kurulan Mekteb-i Tıbbiye’de 1842 yılında ebelik dersleri verilmeye başlanmasıdır. Kızlar için ilk Mekteb-i Rüştîye 1856’da açılmış, daha sonra kız meslek okulları kurulmaya başlanmıştır. 1865 yılında Rusçuk’ta kız meslek okulu açılırken, 1869’da İstanbul’da Kız Sanayi Mektebi eğitim öğretim hayatına başlamıştır. 1870 yılında açılan Dâru’lmuallimat ise, bir sonraki dönemde yaşayan Osmanlı kadınları için büyük önem taşımıştır.

Kadınların eğitimiyle ilgili modern adımlar atılırken, erkeklerin de çeşitli nedenlerden ötürü kadınların eğitimini desteklediği gözlemlenmektedir. Erkekler kadınların eğitimini öncelikle daha iyi çocuklar yetiştireceklerini düşündükleri için desteklemiştir. Erkeklerle göre, kadınların eğitim görmesi; huzurlu bir ailenin anahtarı ve toplumun aile temelinden başlayarak ilerlemesi açısından önemsenmiştir.¹⁵⁷

Kadınların eğitime ve çalışma hayatına katılmalarına öncelik veren dernekler ve dergiler sayesinde, eğitim alanında yapılan modernleşme çabaları meyvelerini vermeye devam etmiştir. Kız ve erkek çocuklarının ilk öğretimi, dini ve bilimsel konuları kapsayan ders programlarıyla iyileştirilmiş, yeni okullar açılmıştır. Kızlar için ilk kız lisesi 1913’te açılmış, 1917’de ise kızlar için Güzel Sanatlar Okulu ve Konservatuar kurulmuştur. Bunların yanı sıra terzilik öğreten Biçki Yurdu ve hemşirelik dersleri ile ticari dersler veren meslek okulları da açılmıştır. 1918’de üniversitelerde karma eğitime geçildi, kadınlar ile erkekler aynı sınıflarda eğitime başladı.¹⁵⁸

Derneklerin ve basın organlarının çatısı altında buluşan, problemlerini ve taleplerini ileten kadınlar, edebiyat alanında da konu olmuş, önemli erkek edebiyatçıları dahi kadınların sorunlarından bahsetmiştir. Örneğin Şinasi ve Namık Kemal gibi edebiyatçıları, cariyelik, görücü usulü evlilik ve çekeşlilik nedeniyle kadınların ezildiğini belirterek, bu durumları eleştirmişlerdir. Edebiyatçıları Osmanlı

¹⁵⁷ Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 97.

¹⁵⁸ Durakbaşı, **a.g.e.**, s. 102.

aile yaşamını değerlendirirken, toplumun ilerlemesini kadının statüsünün yükselmesine bağlamışlardır.¹⁵⁹

Çoğunlukla saray üyesi kadınların ve saraya yakın elit kadınların öncülüğünde kurulan kadın gazeteleri, dergileri ve dernekleri; toplumsal açıdan erkeklerle eşit haklar talep etmiş, kendilerine eğitim ve çalışma hayatında da adil bir yer istemiştir. Bu istekler doğrultusunda hukuk alanında düzenlemeler yapılmasını söylemiş, kadınların eğitimsizliğinin giderilip, çalışma hayatına aktif olarak katılabilmeleri için eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması için çaba harcamıştır. Kadınların özellikle eğitim alanındaki taleplerinin bir kısmının karşılanmasında başarıya ulaştıkları görülmektedir, ancak toplumu ilgilendiren tüm konulardaki tartışmalara, bütün mücadelelerine rağmen ikincil konumlarıyla katılabılmışlardır. Bu durum 1970’li yılların sonuna dek devam etmiş, tüm kadın tartışmaları erkekler kadar biz de başarabiliyoruz söylemi temelinde toplanmıştır.

3.1.1. Türk Modernleşmesi Sürecinde Kadın

Türk modernleşme projesinin ana teması sekülerleşmedir ve Batılılaşmaya özel ağırlık veren bir vurguya sahiptir.¹⁶⁰ Bu nedenle, Cumhuriyet Türkiye’inde gündeme oturan ve hararetli tartışmalara sebep olan din meselesi, bir taraftan modernleşmenin şiddetli isteği, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras alınan, halk kültürü ile aydın kültürü arasındaki farklılık ve gerilim meselesi çerçevesi içerisinde ele alınmalıdır.¹⁶¹ Türk sekülerleşmesinin temel temalarından biri, İslam dinini bertaraf etmek değil; fakat ona demokrasiyle uyumlu olacak bir toplumsal işlev vermektir. Yani, İslam’ın en azından ulusal kültür ve toplumsal bütünleşmenin bir kaynağı olarak işlemesine izin vermektir.¹⁶²

Türk modernleşme süreci de bu bağlamda okunmalıdır. Modernliğin kendine özgü niteliği ve toplumsal ilişkilere kazandırdığı yeni anlamlar, Batılılaşmanın

¹⁵⁹ Durakbaşı, **a.g.e.**, s. 96-97.

¹⁶⁰ Necdet Subaşı, **Öteki Türkiye’de Din ve Modernleşme**, Ankara: Vadi Yayınları, 2003, s. 83.

¹⁶¹ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 147.

¹⁶² Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam- Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara: Vadi Yayınları, 1991, s. 216.

tarihsel ve kültürel göstergeleri üzerinde ele alındığında, mevcut gerilimlerin paradoksal bir şekilde ortaya çıkması kaçınılmazdır. Toplumu tümünden dönüştürmeyi ve ideal Batı normları içinde ona yeni bir düzen vermeyi amaçlayan Türk modernleşmesi, radikal kopuşlara hız kazandırmıştır.¹⁶³ Bu değişim beraberinde sosyal hayatla birlikte Türkiye’deki kadın olgusunda da çok önemli değişikliklere yol açmıştır.

Birçok Batılı toplumun aksine, Türkiye’nin siyasal kültüründe ve sosyoekonomik yaşamında en merkezi yeri işgal eden devletin, kadın hareketi gibi bir oluşuma karşı kayıtsız kalması mümkün değildir. Özellikle modernleşme arayışlarının baş gösterdiği son iki yüz yıllık tarihsel gelişme içinde, toplumun değişim dinamiğini ve ivmesini elinde bulunduran tek aktörün devlet olduğu göz önünde bulundurulduğunda, devletin kadın hareketi konusuna karşı tavrının analiz edilmesi daha çok önem kazanmaktadır.

Türk modernleşme projesinde, kadının önemli bir rolü olduğu görünmektedir. Kadınlar, modernleşmenin kamusal hayattaki görünümleri olduğundan, hem modernleşme taraftarları hem de modernleşme karşıtları için, kadınların toplumsal hayattaki konumlarının simgesel bir niteliği bulunmaktadır. Nitekim kamusal alanda kadının vatandaş olarak görünmesi modern projenin bel kemiğini oluşturmaktadır.

3.1.1.1. Türk Kadınının Yeni Toplumsal Yüzü

Tanzimat’tan Meşrutiyet’e kadar devam eden dönemde kadının toplumsal konumuna ilişkin tartışmalar, görücü usulüyle evlenme, çokeşlilik, cinsiyet ayrımcılığının eleştirisi, kadınların eğitim özgürlüğü, kamusal alanda kadının görünür olması ve kılık kıyafet alanında yapılan değişiklikler etrafında yapılmıştır.

Başka bir ifadeyle kadın hareketinin ilk aşaması Osmanlı’nın tek merkezli kamusal yaşam alanının şekillenmeye başladığı XVII. yüzyıldan Birinci Meşrutiyet’in (1876) ilan edildiği dönemlere kadar devam eden süre içinde

¹⁶³ Necdet Şubaşı, **a.g.e.**, s. 81.

gelişmiştir. Bu süreci, kadın hareketinin fiilen başladığı ilk aşama olarak tanımlamak mümkündür. Böylece Osmanlı Dönemi'nde kadınların statüsü konusunda da ilk ciddi gelişmeler bu dönemler arasında kaydedilmiştir. Osmanlı'da kadınların külliyelerin, medreselerin ve camilerin yapımında önemli bir katkısının olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Ancak sosyal hayata eser kazandıran bu kadınlar, daha çok yönetici sınıf kadınlarından oluşmaktadır. Yükselmekte olan dünya ekonomisine entegre olan Osmanlı'da, gelişen tek merkezli kamusal alanda yönetici sınıf kadınlarının yanı sıra varlıklı kesim kadınları da boy göstermeye başlamışlardır.¹⁶⁴

Kimliğin gözle görünür tezahürü olan giyim kuşam, Tanzimat Fermanı'nın (1839) bütün tabakalar arasında kıyafet eşitliği getirmesiyle birlikte bir kırılmaya uğramıştır. Bu eşitlik sonucunda Müslüman halk, gayri-müslim halk karşısındaki üstün statüsünü kaybeder. Sarık sarma, Müslüman tabaka için gayri Müslimlere karşı bir ayrıcalık iken, herkes için mecburi tutulan fes ile birlikte bu üstünlük ortadan kalkmıştır. Halkın fese karşı hoşnutsuz olmasının temelinde de bu husus yatmaktadır. Tanzimat Fermanı erkekler için eşit statüde bir kıyafet birliği getirirken, Müslüman kadınlar ile gayri Müslim kadınların kıyafetlerinin farklılığının devam etmesi yolunda tedbirler sürdürülmüş ve bu konuda fermanlar çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, mecburi kıyafet değişiklikleri kadınların dışında yapılırken, kadın kıyafetlerinin değişmesi, özellikle Meşrutiyet'ten sonra kadınlar tarafından talep edilmiştir. Bu talebin temelinde değişen hayat üslubunu görmek gerekir. Nitekim sosyal hayatın her alanı Batılılaşırken, kadın kıyafetlerinin aynı kalmasını beklemek mümkün değildir. Üst tabaka kadınları, çarşaflarının içine Avrupai elbiseler giyerken, ilk defa Kadınlar Dünyası Dergisi yazarları, sosyal hayat içinde kadının yer alması talebinde bulunur ve bu talebe uygun olarak kıyafetin de değişmesini önerirler. Ne çarşaftan, ne de Avrupa modalarının elinde oyuncak haline gelişinden memnundurlar. “Milli kıyafetimizi bulmalıyız” derler ve bunun için yarışmalar düzenlemeyi düşünürler. Dönemin öne çıkan yazarlarından Halide Edip milli bir kıyafetin gerekliliği üzerinde dururken, Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye

¹⁶⁴ Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1982, s. 89.

tesettüre uyulmak şartıyla yerine göre alafranga, yerine göre alaturka giyilebileceği görüşünü benimsemektedir.¹⁶⁵ Mustafa Kemal de kadınların kıyafetini değiştirmeyi düşünürken, elit tabakanın bu değişiklikten yana olduğunu bilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kişilik nitelikleri ve genel eğilimleri Türk toplumunu biçimlendiren temel bireysel öğeler arasındadır. Atatürk'ün askeri yetenekleri, siyaset adamı nitelikleriyle bütünleşmiştir. İlerleyen dönemlerde ise devlet adamı rolü belirginleşmiştir. Bütün bu nitelikleri onu hem padişaha hem de Anadolu'ya çıkan düşmana karşı başarılı eylemleri örgütleyebilmesini olanaklı kılmıştır. Atatürk'ün bir önder olarak ortaya çıkışı, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açan iç ve dış öğelerin yarattığı koşullarla çalışma, hem Mustafa Kemal'i Atatürk yapmış, hem de imparatorluktan Cumhuriyete yani ulus devlete geçişi sağlamıştır.¹⁶⁶

İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş döneminde daha çok ticaretle uğraşan Hristiyan nüfusun sınır dışı edilmesi nedeniyle, ilk zamanlarda bir ticari burjuvazi yoktur ve bu burjuva sınıfının yaratılması çabası devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Osmanlı toplumsal düzeninin temel özelliği olarak büyük toprak sahipliğinin olmaması da, Cumhuriyet Türkiye'sinde bu görevin bürokrasi kanadı tarafından yürütülmesine ve bürokrasinin gücünün artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler toplumsal sınıflar açısından kitleler ve devlet sınıfı şeklindeki bir ayrımı da pekiştirici nitelikte olup, kapitalist birikim sürecinin devlet denetiminde gerçekleşmesine yol açmıştır.

Hem yeni yönetim tarzı, hem yeni ilkeleri, hem de yeni oluşan ekonomisiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarıyla temellenen Kemalizm akımı uzun yıllar boyunca ülke üzerinde neredeyse hayatın her alanında etkili olmuştur. Bu akımın öncelikle kadının modernleşme statüsünde ciddi derecede etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kemalizmin, kadınlar ve kadın hareketi açısından ne anlama geldiğini ve neyi değiştirdiğini saptayabilmek için önce

¹⁶⁵ Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, **İmaj ve Takva**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2003, s. 91-93.

¹⁶⁶ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, s. 669.

Kemalizmi bir modernleşme projesi olarak ve Batılılaşma bağlamında değerlendirmek gerekir.¹⁶⁷

Cumhuriyet öncesinde popülerlik kazanan Batıcı düşüncenin içsel çelişkisi Kemalizm ile birlikte kurumsallaştığında açığa çıkar. Kemalistler kendileri yerleşik bir elitist kadro olmalarına rağmen, söylemlerini Osmanlı elitizmine karşı Anadolu popülizmi üzerine inşa etmişlerdir.¹⁶⁸ Kemalist milliyetçilik bir taraftan modern olmaya ve aydınlanmanın hakiki değerlerine ulaşmaya çabalarken, bir taraftan da otantik ve bozulmamış bir köken iddiasıyla kendi bağımsız kimliğini kurmayı amaçlamıştır.¹⁶⁹ Ancak Batıcı idealler, Anadolu’da aradığı kökenleriyle zorunlu olarak çelişmektedir.¹⁷⁰ Benzer bir şekilde Kemalist milliyetçiliğin de amaçladığı, milli kültürün hususi manevi özünü güçlendirirken, bir yandan da modern Batı uygarlığının tekniğini geliştirmektir. Kemalizmin ulusal projesinde, geleneksel kültürle modernleşmeyi uzlaştırma çabası çelişkiyle sonuçlanır. Kadın meselesi ise işte tam bu bağlamda maddi ve manevi alanlar arasındaki kültürel gerilim şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyetin kadınlara kamusal alanda açtığı alan adeta II. Meşrutiyet döneminin taleplerine cevap ve bu dönemdeki kazanımların devamı niteliğindedir. Örneğin 1917’de kadına eşinden boşanma hakkı tanıyan Aile Kanunu, 1926’da kabul edilen Medeni Kanunun bir anlamda öncüsü olmuştur. Yani kadınların sivil haklara sahip olmaları Kemalist kadronun kadınlara bir lütfu olmaktan ziyade, artık bir gerekliliktir. Cumhuriyetle gelen esas değişim, uluslaşma süreci içinde pozitivist bir yaklaşım sergileyen Kemalist kadronun dinin bütünleştiriciliğinin yerine laik ulusu ikame etmeye çalışması olmuştur.¹⁷¹

¹⁶⁷ Fatmagül Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Feminizm”, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.90.

¹⁶⁸ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.88-89.

¹⁶⁹ Meyda Yeğenoğlu, **Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark**, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 159.

¹⁷⁰ Partha Chatterjee, “The Nation and Its Women”, **A Subaltern Studies Reader: 1986-1995**, R. Guha (der.), USA: University of Minesota Press, 1997, s. 244.

¹⁷¹ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 156.

Kadınların eşleriyle birlikte sosyal hayata katılmasının ötesinde öğretmen, doktor, hakim, asker ve 1934'ten sonra milletvekili olarak kamusal alanda varlığı bu değişimin önemli göstergeleridir. Kadın ve erkeğin kamusal alanda eşit kabul edilmesi, kadınlığın ve analığın yeni tanımlarını da beraberinde getirmiştir. Aslında kadının kamusal alanda ve ev içinde yeniden inşası paralel olarak ilerlemiştir. Kadının ulusal misyonu gerçekleştirmesi için ailedeki rolünün değişmesi gerekmiş, edindiği kamusal prestiji karşılığında ona aile içinde saygıdeğer bir rol biçilmiştir. Başka bir deyişle Kemalizm, kadınları Cumhuriyet'in sembolleri ve ulusun anaları olarak inşa ederken, kadınlığa bir nevi kutsallık atfetmiştir. Kemalist feminizmin ayırt edici özelliği, burada dinin kamusal alandaki etkisini silmekteki kararlılığı ve İslam'ın feminizmle bağdaşmazlığını ikrar ederek onu bireyin vicdanına yerleştirmesi olmuştur.¹⁷²

3.1.1.2. Cumhuriyet'in Kadına Getirdikleri

Türkiye'de kadının bireysel ve toplumsal konumu ve rolleriyle ilgili en önemli değişiklikler, Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar uzanan dönemden sonra, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan Türk modernleşme projesi döneminde görülmüştür. Kadını ilgilendiren konulardaki modernleşme girişimleri, kadının aile içinden çıkıp kamusal alan olarak nitelendirdiğimiz mekânlara çıkışıyla daha yoğun şekilde kendini göstermektedir.

1789 Fransız İhtilali'nden sonra yayılan eşitlik ve özgürlük fikirleri ve bu fikirlerin oluşturduğu yeni toplumsal örgütlenme biçimi Türk kadınlarını da etkilemiş, adımları ilk defa Osmanlı'da atılmış olmak üzere Türk kadınlara da yeni toplumsal sorumluluk araçlarına ulaşma ve kullanma süreçlerine katılmak istemiştir.

Türk modernleşme projesinde kadının kamusal alanda vatandaş olarak görünmesi modern projenin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen pek çok faaliyet kadına yönelik geniş maddeler içermektedir. Bu konuda atılan en ciddi adım Medeni Kanun'un değiştirilmesidir.

¹⁷² Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 91.

4 Ekim 1926'da yürürlüğe konulan Medeni Kanun, Türk kadın haklarını önemli ölçüde genişletmiştir. Medeni Kanun ile kadın ve erkek yasalar karşısında eşit duruma gelmiştir. Buna göre; birden fazla kadınla evlilik kalkmış, evliliğin hukukî bakımdan geçerli olması için, nikâh memuru tarafından ve iki şahit huzurunda yapılma zorunluluğu getirilmiştir. Boşanmada erkeğe tanınmış olan keyfilik kaldırılmış, her iki cinse mahkeme kararıyla boşanma hakkı tanınmıştır. Boşanma halinde ise kadının ve çocuğun geçimini sağlayacak hükümler öngörülmüştür. Miras bakımından da kadına da eşit miras hakkı tanınmıştır. Evlenme yaşı da Medeni Kanunu'nun getirdiği önemli yenilikler arasındadır. Evlenme yaşı karara bağlanmış, böylece aile sağlam bir temele oturtulmuş, kadına sosyal ve ekonomik olarak etkili olmak şansı tanınmıştır.

3 Nisan 1930'da kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilirken, 5 Aralık 1934'de ise kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Buna gerekçe olan kanun maddesine göre; “Türk tarihinin her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan, ulus ve yurt islerinde büyük feragatle her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan ulusun, yurdun felâket ve saadetlerine aynı hisle katılan büyük kalpli ve yüksek erdemli Türk kadını, müşterek eseri olan bu Cumhuriyet'te elbette ve elbette kendi evinin kent beldesinin islerinde olduğu gibi, yasama işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır.”¹⁷³

Cumhuriyet'le birlikte gelen seçme ve seçilme hakkı ile zorunlu karma eğitim kadınların kamusal alanda görünmesini güvence altına almıştır. Yeni yemek tarzları, akşam çayları, danslı balolar, kadınlı erkekli toplantılar, kadın ve erkeğin sosyalliklerine imkân verecek şehir mekânları, modern kadının kamusal alanda görünmesine yardımcı olmuştur. Cumhuriyetin getirmiş olduğu kılık kıyafet devrimi ile birlikte sokaktaki tesettür mecburiyeti de kaldırılınca, kadınların toplumsal hayata katılımları ve erkeklerle olan sosyalleşmeleri, modern ve laik yaşam biçiminin tanımı olmuştur. Modern ve laik kadın ön plana çıkartılmış, ideal olarak gösterilmiştir. Bir başka deyişle, modernizm projesinde kadının gövdesel, toplumsal ve siyasal

¹⁷³ Serpil Çakır, Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesi'nde Türk Kadını. **Kadınlar ve Siyasal Yaşam, Eşit Hak Eşit Katılım.** Necla Arat (der.), İstanbul: Cem Yayınevi. 1991. s. 83.

görünürlüğü, modernist kamusal alana şekil vermektedir. Böylece bedensel ve toplumsal olarak kadın yeniden üretilmiş, kamusal alana yakışır hâle gelmiştir.¹⁷⁴

Türk modernleşme sürecinde geleneksel toplum ve modern toplum düşüncesinin birlikte olması nedeniyle, gelenekselin nasıl ortadan kaldırılacağı, dönüştürüleceği ya da yeninin devlet zoruyla nasıl benimsetileceği tartışmalarında kadın sorunu çoğunlukla merkezi bir tartışma konusu haline gelmiştir. Tarihsel, kültürel ve toplumsal anlamda kadın sorunu tartışılmaya başlandığında söz konusu olan sadece kadının yaşam alanlarına bir müdahale değildir. Aynı zamanda kadın sorunu, bir kültür ve medeniyet sorunu olarak görülmektedir.¹⁷⁵ Kadının özel alanını temsil eden ev içi rollerle donatılması ya da kamusal alanda çalışma hayatına katılması ve bununla birlikte hukuksal, siyasal haklarını elde etmesi gibi temalar üzerinde şekillenen kadının toplumsal konumuna ilişkin tartışmalar, çoğu zaman geleneksel ve modern toplum düşüncelerinden birinin tercih edilmesini de içinde barındırmaktadır.

Cumhuriyet rejimi, kadına siyasi ve sivil haklar vermiş; eğitim, kılık-kıyafet ve medeni hukuk reformları ile fırsatlar tanımıştır. Yeni nesil elit kadın için Kemalizm, feminizm olarak hizmet eder; ona ayrıcalıklı ve avantajlı konum sağlar. Bu suretle, kadın ile devlet arasında özel bir bağ gelişir, benzeri herhangi bir sosyal grup gibi, Cumhuriyet kadını da devletin himayesine dahil olur. Avrupa'da uzun süreler ve zahmetli çabalar neticesinde elde edilen hak ve özgürlükleri, Türk kadını kısa sürede ve çok az çabayla elde eder.¹⁷⁶

Bilindiği üzere, Kemalizm, devleti ve toplumu, bütün kurumlarıyla harekete geçiren bir değişim ve bir modernleşme projesidir. Osmanlıdaki kısmi modernleşme yerine Cumhuriyet, toptan bir modernleşmeyi benimser. Daha da ileri giderek, modernleşme Avrupalılaşma ile özdeşleştirilir. Amaç; Avrupalılaşarak modernleşmedir. Bu modernleşme hareketinde İslam ile bağlar kopartılır ve dinin

¹⁷⁴ Nilüfer Göle. **İslamın Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması**. İstanbul: Metis Yayınları. 2000. s. 22-27.

¹⁷⁵ Nilüfer Göle. **Modern Mahrem**. İstanbul: Metis Yayınları. 2004. s. 14.

¹⁷⁶ Fatma Acun, "Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık, 2007, s. 16, s. 99.

etkisi devlet ve toplumun kurumlarından sıyrılır, yalnızca kişisel tercih düzeyine indirgenir.

Kadınlar açısından değerlendirildiğinde ise, onları baskı altında tutan İslami kurumlar ve normların tesirinden kurtarır. Kemalist reformlar, Kemalist ideolojiye uygun, modern bir kadın imajı inşa eder. Sonuç olarak, birbiriyle çelişen roller ve imajlar, kadınlara takip edecekleri model olarak sunulur: İş hayatında eğitimli profesyonel kadın; topluluklar, kulüpler kuran, buralara katılan sosyal kadın; uygun eğitim ve terbiye almış anne ve eş; gece kıyafetleri içinde balolarda dans eden, erkeklerle birlikte eğlenen feminen kadın. Bu rollerden ilk üçü, daha önceden Osmanlı döneminde tecrübe edilmişken, sonuncusu yenidir ve Cumhuriyetle birlikte, Batı tarzı kadın erkek ilişkileri kurulmasını hedeflemektedir.¹⁷⁷

Kadının bu rollerin tamamına uyması teşvik edilirken, ailenin itibarını ve namusunu koruyan ahlaki ve davranışsal değerlerle sınırlar konulur. Kadınlara sunulan yeni fırsatları ve hayat tarzlarını, Kemalist rejimin devlet feminizmi diye adlandıran araştırmacılar, çelişkili bulurlar: Kemalizmin ilerlemeci bir ideoloji olmasına, kadınların eğitim ve iş hayatına katılmalarını desteklemesine rağmen, ataerkil ahlaki değerleri değiştirmedigi; kamusal alanda kadınlara yer açmasına rağmen, kadın-erkek ilişkilerinde temelde muhafazakarlığı koruduğu görüşündedirler. Cumhuriyetin önerdiği modern kadın imajı iyi eğitim almış, meslek sahibidir, topluma aktif biçimde katılır ve katkıda bulunur. Fakat bunları yaparken, eskiden beri sürdürdü geldiği geleneksel annelik rolüne devam etmesi de gerekir. Çünkü kadının anneliği ve eşliği, mesleği değil vazifesidir. Bu vazifeler biyolojik faaliyet olarak algılanmakta ve değeri azımsanmaktadır.¹⁷⁸

Gazete ve dergilerde Batıdaki gelişmelerin konu edinilmesi, Batılı değerlerin ele alınması ve bu konuların eğitimli kadın nüfus tarafından okunması, toplumsal yapının değişmesini hızlandırmış, yaygınlaştırmıştır. Basında işlenen konular peçe, eğitim, çocuk yetiştirme, Avrupalı adetler ve modadır. Kadın, bu dönemde Batılılaşma çerçevesinde değişen davranışlar ve taleplerle; evlilik yaşının

¹⁷⁷ Acun, a.g.e., s. 98.

¹⁷⁸ Acun, a.g.e., s. 98.

yükselmesi, eş seçiminde söz hakkı, boşanma hakları, çalışma talepleri gibi haklar öne sürerek, değişimin odak noktası olmuştur.

Kadının kamusal alanda yer almasını ve dolayısıyla kılık kıyafetinin örtünme açısından değişimini, dönemin toplumsal şartlarına ait zorunluluklar hızlandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte örtünme konusunda belli bir esnekliğin yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde kadın, askere giden kocasının yerine geçerek, Türk-İslam toplumlarında erkeğin üstlendiği ailenin geçimini sağlama görevini yüklenmiştir. Kadının çalışma hayatına katılmasıyla, örtünün sorgulanmasının hızlanması da aynı döneme rastlar. Kamusal alanda kadının yer alması bir hak olarak kabul edilirken, işlerin ona uygun olması, bir başka ifadeyle iş konusunda seçicilik yapılması da önemle tavsiye edilmektedir. Devlet dairelerinde kadınlar memure olarak çalışmaya başlarlar. Dispanserlerde gönüllü hemşirelik yapıp, gaziler için yardım kampanyalarına katılmak gibi faaliyetler de o dönemde kadınlar için uygun işler arasındadır.¹⁷⁹ Bu ve benzeri durumlarla kamusal alanda yer almak, zamanla kadının örtüsünün, çarşafın yerine başın etrafını saran ve ensesinde düğümlenen başörtüsü şeklinde bir değişim geçirmesine neden olmuştur. Cumhuriyet ile çarşaf, pelerin ve mantoya dönüşmüştür.

Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinde yönetici elitin çevresinde bulunan kadınlar, Türk kadınının yeni prototipi olarak öne çıkarılmıştır. Yöneticiler, kadının kendi iradesi ve gücüyle toplumsal ve siyasal yaşama katılmasını, kendisine bir yer edinmesini istemektedirler. Fakat yüzlerce yıl boyunca, toplumsal yaşam dışında bırakılan ve mahrem olarak kabul edilen kadının, birden bire sosyal ve siyasal yaşama çekilmesi pek de kolay olmamıştır. Bu nedenle yöneticiler, dinin ve geleneklerin kadın üzerindeki baskısını, yukarıdan aşağıya ve kimi zaman zor kullanarak aşmaya çalışmışlardır. Bu değişim, dönemin koşulları içinde kadına yönelik geleneksel ve dinsel bakış açısını sarsması ve siyasi otorite-toplum ayrışmasını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Nevin Meriç, “Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü**, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000. s. 68 – 71.

¹⁸⁰ Meriç, **a.g.e.**, s. 68 – 71.

Sonuç olarak Türk modernleşme projesi ile kadın kendi ayakları üstünde durabilen, dolayısıyla para kazanabilen, sosyal hayata katılabilen bir vatandaş konumuna yükselmiştir. Medeni Kanun ile de kendini temel haklar ve özgürlükler çerçevesinde devletin garantisi altında da hissederek, yeni sosyal roller ve sorumluluklar çerçevesinde kendisini yeniden tanımlamıştır.

3.1.1.3. Türk Modernleşmesine Vurulan Bir Ket: Başörtüsü Problemi

Cumhuriyetin getirmiş olduğu kılık kıyafet devrimi ile birlikte sokaktaki tesettür mecburiyeti de kaldırılınca, kadınların toplumsal hayata katılımları ve erkeklerle olan sosyalleşmeleri, modern ve laik yaşam biçiminin tanımı olmuştur. Kadınlar Batı tarzı laikliğin Türk toplumuna yayılması için neredeyse kutsal bir şekilde görevlendirilmişlerdir. Adeta kutsal bir göreve sahip olan bu öncü kadınlar ise, İslami kesimdeki kadınları dinden özgürleşmeye çağırmaktadır.

1980’li yıllara gelinceye kadar kamusal alan, devletin gözetimi altında tutulmuştur. 80’li yıllardan sonra ise devletin kamusal alan üzerindeki bu gözetimine aykırı olarak sivil toplum hareketleri doğmuştur. Sivil toplum hareketlerinin en belirgin örneği ise, başörtülü kızların okuma talepleridir. Kız öğrencilerin üniversitelere başörtüleriyle girme talepleri, Türk modernleşme projesine yapılan en belirgin meydan okuma sayılmıştır. Bu talep, modernleşme projesini neredeyse kutsallaştıran laik seçkinler tarafından da kendilerine ait olan kamusal alanın ihlali olarak algılanmıştır¹⁸¹. Türk modernleşme projesinin öncü kadınlarının bu noktadaki korkusu ise; başörtülülerin sayısının artmasıyla birlikte kamusal alanda kendilerine yer kalmayacağıdır. Bununla beraber, başörtüsü öncülüğündeki İslami hareketler de, dini kuralların egemen olduğu bir devlet düzeni kurma girişimi olarak açıklanmıştır.

Başörtülü kadın, Türk modernleşme projesinde öngörülen kadın tipine aykırı olduğu için, Türkiye’de kamusal alanda başörtüsü tartışmaları yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. İslami hassasiyetleri olan kadının kamusal hayata katılım talebinin en belirgin göstergesi olan başörtüsü, laikliğin ihlal edilmesi olarak algılanmıştır. Çünkü

¹⁸¹ Nilüfer Göle, **İslam’ın Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması**, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

bir tarafta on yıllardır laikliği korumaya çalışıp, medeni kadını yaratan modernleşme projesi aktörlerinin yabana atılmayacak emekleri vardır. Bu emekler sonucunda ise, kamusal alanın sadece modern görünümlü kadınlara ait gibi algılanması sağlanmış, böylece tüm çabalar başarıya ulaşmıştır.

Türk toplumunda kadının konumu, eşitlik, modernizm, laiklik ve kamusal alan üzerinde hararetli tartışmaların doğmasına yol açan başörtüsü meselesi, Türkiye’de kamusal alanın hegemonik bir yapıya sahip olmasına dayanmaktadır. Türk halkının gözünde kamusal alan, ortak bir yaşam merkezi değil, adeta hangi talep ve tercihlerin kamusal alana çıkabileceğini belirleyen bir filtre gibi anlaşıyor. Neyin modern ve dolayısıyla kamusal alana görünürlük hakkında sahip olduğunu da yine bu filtre belirliyor. Bu nedenle cumhuriyetin kuruluşundan itibaren başörtüsü, kamusal alanda bulunmaması gereken bir öge olarak tanımlanmıştır.¹⁸²

3.2. İran Modernleşmesi Sürecinde Kadın

Günümüz devlet sistemlerinde egemen olan siyasi, iktisadi ve toplumsal yapının tarihsel arka planı, büyük ölçüde modernleşme yüzyılı olarak nitelendirebileceğimiz XIX. yy.’a dayanmakta; özellikle bugün Doğu toplumlarında, sistem bazında yapılan çözümlemelerde doğru noktanın tespiti, çoğu kez bu yapıların XIX. yüzyıldaki gelişimlerinin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu görüş doğrultusunda ele aldığımız İran’ın, günümüz siyasal ve toplumsal sistemi de Kaçar Hanedanı’nın hakimiyet yıllarından itibaren kurumsal bir işleyiş kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla, modernleşme tarihi çerçevesinde ele aldığımız İran bu bakış açısı ile ele alınacaktır.

3.2.1. İran Toplumunda Kadının Yaşamı ve Toplumsal Statüsü

İran’da genel anlamda kadın, modernleşme, ataerkil sistem ve İslam dininin çizmiş olduğu sınırlar içerisinde kendisine yaşama alanı bulmuştur. XX. yy. İran

¹⁸² Nazife Şişman, **Kamusal Alanda Başörtülüler, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi**. İstanbul:İz Yayıncılık, 2001, s. 125-139.

tarihini anayasal devrim hareketinin yaşandığı 1905-1911 yıllarını dışarıda bırakmak suretiyle iki döneme indirgeyebiliriz. Bu dönemler; Pehlevi Hanedanlığı (1925-1979) ve İslam Devrimi (1979) sonrasıdır.

Kadının statüsü, İran toplumunda var olan toplumsal yapıya bağlı olarak farklılaşma göstermektedir. Kentli üst ve orta sınıfa ait kadınlar, 1979'dan önce onlara sunulan yasal olanaklardan yararlanarak, eğitim fırsatı elde etmişler ve evlilik ve çalışma hayatında çağdaş düzeni yakalamışlardır. Alt sınıf ve kırsal kesimde yaşayan kadınlarda ise durum biraz farklıdır. Onlar toplumsal yaşamdaki gelişmelere ayak uyduramamışlar ve sunulan fırsatlardan yararlanamamışlardır. İran alt sınıf ve kırsal kesim kadınlarının kimlikleri, yaşamları ve cinsiyet ilişkileri toplumsal norm ve Şii geleneklerle sıkı şekilde biçimlendirilmeye devam etmiştir.¹⁸³

Genel olarak İran kadınının cinsiyet rollerini, dini gelenekler, halk masalları ve hiyerarşik güç ilişkileri belirlemektedir. Modernleşme sürecinde ve buna bağlı olarak kapitalist kalkınmada alt ve orta sınıfa ait kadınlar, ekonomik gelişmelerde kendilerine yer bulamamış ve yavaş da olsa değişen toplumsal şartlara uyum sağlayabilmiştir. Ekonomik ve toplumsal kaynaklara erişimde sınırlı haklara sahip olan kadınlar ise, otorite olarak kabul ettikleri eşlerinin kendilerine şiddet uygulamasına bile rıza göstermektedir.¹⁸⁴

İran'daki toplumsal sınıflar, ülkenin dini geleneğine ve coğrafyasına bağlı olarak farklı özellikle taşımaktadır. İran nüfusunun % 80'i muhafazakârdır, erkek merkezli yapıya sahip kırsal kesimde yaşamaktadır ve tarımla uğraşmaktadır. Değişen toplumsal şartlara az da olsa ayak uydurarak, eğitimini sürdüren köylü genç kızlar genellikle cinsiyet niteliği nedeniyle öğretmenlik gibi meslekleri tercih etmektedirler. Kırsal kesimde çalışan kadınların mülk edinme hakları ve ekonomik gelirleri, İslami yasalarca ve erkek kontrollü sivil kurallarla belirlenmiştir. Kentli kadın ise kazancını kendisi erkek kontrol etmektedir.

¹⁸³ Erika Freidell, "Notes From the Village=On the Ethnographic Construction", Fatma Müge Göçek, Shiva Balaghi (der.), **Reconstructing Gender in the Middle East: Tradition, Identity, and Power**, Columbia University Press, 1994, s. 86-88.

¹⁸⁴ Haideh Moghissi. **Populism and Feminism in Iran: Women's Struggle in a Male-Defined Revolutionary Movement**. New York: St. Martin's Press, 1996, s. 49.

Eğitim, kadını geleneksel rolünden farklılaştıran ve çalışma yaşamına götüren en önemli etmen olarak İran'da da karşımıza çıkmaktadır. İran'da eğitime yönelik çabalar kadınların kendi girişimleriyle Kaçar Hanedanı döneminde başlamış, Pehlevi Hanedanı döneminde devlet desteği ve yapısal reformlarla devam etmiştir.

Rıza Şah Dönemi'nde çarşaf yasağının toplumun tümü tarafından benimsenmemesinin etkisi ile eğitimden yararlanan kadın sayısındaki artış sınırlı kalmıştır. Eğitim sistemi Pehlevi Hanedanlığı döneminde, geleneksel cinsiyet rollerini az miktarda değiştirebilmiş; okul müfredatı ve ders kitapları kızları anneliğe ve ev içi rollere hazırlar nitelikte kalmıştır. 1935'e gelindiğinde ise kızlar, teoloji ve tarım hariç üniversitede eğitim hakkı kazanmışlardır. Rıza Şah Dönemi'nde okullu kız sayısı, 1925'te 3.467'den 1930'da 1.710'a kadar gerilemiştir. 1935'te ise bu rakam tekrar 2.599'a ulaşmıştır.

İlkokuldan üniversiteye okullu kız öğrenci sayısı, Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde ise hızla artmıştır. Okullu kız öğrenci sayısı 1949-1956 arası 3 kat artarken, aynı dönem erkek öğrenci sayısı iki kat artmıştır. 1940'tan itibaren Tahran Üniversitesi'nde karma eğitime geçilmiştir. Üniversiteli kız öğrenci sayısı 1956'da 801'den, 1959'da 1.912'ye ulaşmıştır. 1978'e gelindiğinde ise, üniversitedeki kız öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının % 30.9'una ulaşmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, kadın öğretmen sayısında da önemli artışlar görülmüş ve kadın öğretmenlerin aldıkları ücret erkek öğretmenlerin aldıkları ücretle eşitlenmiştir. 1957'de % 9 olan kadın okur yazar sayısı, 1977'de % 35'e ulaşmıştır.¹⁸⁵

Eğitimde ve iş yaşamındaki toplam kadın sayısı ise 1979 İslam devriminden sonra azalmaya başlamıştır. Çalışan kadın sayısı 1956'da % 9.3'ten, 1976'da % 13.7'ye yükselmiş; ancak bu rakam İslam rejimi döneminde % 9'a gerilemiştir. 1966 ile 1976 yılları arasındaki rakamlar, kırsal kesim çalışanlarının % 91'inin ücretsiz aile kurumlarında çalışmakta olduğunu ve bunların da % 85'ini kadınların oluşturduğunu göstermektedir. Birleşmiş Milletler'in 1986 verilerine göre, ülkedeki üniversitelerden eğitim alan kız öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının % 2'sini (49

¹⁸⁵ Haideh Moghissi, **Populism and Feminism in Iran: Women's Struggle in a Male-Defined Revolutionary Movement**, New York: St. Martin's Press, 1996, s. 49.

bin) oluşturmaktadır. Şehirlerde okullu kız öğrenci sayısı 1976'da, yani İslam devrimi öncesinde % 64 oranında iken, bu rakam devrim sonrasında 1986'da % 51 oranına gerilemiştir.¹⁸⁶

3.2.2. Farklı Dönemlerde Modernleşme Süreci ve Öncü Kadın Dernekleri

İran'da farklı dönemlerdeki kadın statüsünü anlayabilmek için, tarihsel arka planda geriye gitmekte fayda vardır. Antik İran'da çoğu inanış kadını ermiş ve efsane statüsüne yükseltmiştir. Sasani Dönemi'nin resmi dini olan Zoroastrianizm kadınlara mülk üzerinde haklar, dini törenlerde ve yasalarda erkeklerle eşit haklar tanımıştır. Şii Müslüman inanışında da, yine kutsal kadınlar ve ermişler bulunmaktadır. Peygamberin kızı ve İmam Hüseyin'in karısı olan Fatima ve Firdevsi'nin Şehnname'sindeki kadın kahraman Gordafarid, İran tarihinden günümüz kadınına model kimlik oluşturan çok önemli kadınlardır.

İran toplumunda kadınların serbestleşmesine yönelik ilk söylem XII. yy'da İbn Rüşd'den gelmiştir. Felsefeci İbn Rüşd (1126-1198) kadınların iş gücünün hafife alınmasını ve kadının düşük yaşam standardını eleştirmiş ve kadın erkek eşitliğini savunmuştur. Ayrıca İbn Rüşd'ün dikkat çektiği başka bir husus da; kadınların İran nüfusunun yarısını oluşturduğu gerçekğidir. Fakat İbn Rüşd bu konuda yalnız kalmış, 1800'lere dek kadınlardan veya erkeklerden kadınların düşük konumuna ve ezilmişliğine yönelik bir söylem gelmemiştir.¹⁸⁷

Yarı sömürge durumdaki Kaçar Hanedanı döneminde, modernleşme çalışmaları başlatılmıştır. Bu dönemde aydınlanmacı bir hareket olan Babizm hareketi ortaya çıkmıştır. Saray kadınları tarafından da desteklenen bu hareket, İran entellektüelleri üzerinde de etkili olmuş; böylece ekonomide liberalleşmenin de katkısıyla ithalat, ihracat ve sanayi sektöründe faaliyet gösteren yeni İran burjuvazisi, toplumsal hareketliliğe hız kazandırmıştır. Ancak, 1885-1900 arası 15 yabancı ülkenin girişimcilerine tanınan ayrıcalıklar nedeniyle yerli üreticiler, yabancı rekabete karşı pazarını koruyamamış, ülke ekonomisinde gerileme ve sıkıntı

¹⁸⁶ Moghissi, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁸⁷ Kumari Jayawardena, **Feminism and Nationalism in the Third World**, London: Zed Books, 1986, s. 57-60.

başlamıştır. Kaçar Hanedanı'nın üçüncü yöneticisi Nasuruddin Şah (1848-1896) döneminde, modernleşme çabaları sonucu ilk Farsça gazete çıkartılmış, posta sistemi kurulmuş ve askeri reformlar yapılmıştır. Bu girişimler reformlara karşı çıkan muhafazakar dindar kesimin karşıt tepkileriyle karşılaşmıştır. Buna karşın ülkedeki reformları yeterli bulmayan ulusalcı liberaller ise, daha fazla yenilik için eylemler yapmışlardır.¹⁸⁸

Yaşanan ekonomik zorluklara tepki olarak, kadınlar biraraya gelmiş ve ülkede bir hareket oluşturmuşlardır. Sonraki ulusalcı eylemlere hanedan kadınları da dâhil, üst sınıftan kadınlar da katılmışlardır. Bu eylemler yabancı basında da yer almış, ayrıca bunlarla beraber ulusalcı, ekonomik ve feminist eylemler de ortaya çıkmıştır.

İran kadınının ilk defa modern anlamda kamusal alanda yer alması, fakir ailelere mensup kadınların vergi ve yüksek fiyatlara karşı başlattıkları sokak eylemleriyle olmuştur. Fakat kadınlar yok sayıldıkları için, bu tür eylemlerde bile eşleri tutuklanmıştır. 1800'lerde kadınların ekmek kıtlığına karşı gerçekleştirdikleri eylemlerden sonra 1000'den fazla kadının kocasının mahkeme önüne çıkartılması, bu durumun açık bir örneğidir.¹⁸⁹

Kadınların milliyetçi eylemlere katılmaları ise ilk kez 1895 yılında tütün üretiminin G. F. Talbott adlı İngiliz bir şirketin eline geçmesi üzerine başlatılmıştır. Ekonomideki yabancı üstünlüğüne karşı çıkan eylemlere, saray kadınları da katılmıştır. Zeynep Pasha kadınları tütün tekeli düzenleyen Reji anlaşmasına karşı örgütlemiş ve kadınlar dükkanların kapatılması eylemini yönetmiştir. Hükümetin emriyle dükkanların açılmıştır. Ancak kadınlar, çarşafalarını giyip dükkanları yine kapatmıştır. Nihayetinde Şah Nasruddin anlaşmayı iptal etmek zorunda kalmıştır.

İran'da Çarlık Rusya ve İngiltere'nin sömürüsüne karşı gelişen toplumsal direniş hareketlerine, tüm sınıflardan ve dinlerden kadınlar da katılmışlardır. Tahran'da kadınlar dahil 50 bin kişi yürüyüşe geçmiştir. Anavatan Kadınları Derneği

¹⁸⁸ Moghissi, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁸⁹ Moghissi, **a.g.e.**, s. 40.

1 Aralık 1911’de, meclis önünde binlerce kadının katıldığı bir gösteriyi örgütlemiştir. Dahası gösteriye katılan yaklaşık 300 silahlı kadın meclise girmiş ve meclis üyelerini tehdit etmiştir. Kadınlar, Ağustos 1906’da anayasanın onayından sonra ilk ulusal bankanın kuruluşu kampanyasına mücevherlerini ve çeyizlerini satmak suretiyle katkıda bulunmuş ve yabancı malları boykot etmiştir.¹⁹⁰

1906 Anayasası’nda kadınlar, tüm çabalarına rağmen, kendilerine oy hakkı kazanamamışlardır. Azınlıklar, sahtekârlar, müflisler, katiller, dilenciler, hırsızlar sınıfında sayılan kadınlara, ayrıca İslami yasalara göre cezalandırılacakları söylenmiştir. Bu olumsuz gelişmeler üzerine, 1906 Anayasası’nın topluma getirdiği sınırlı özgürlük ortamında, üst sınıf erkeklerin, laiklerin ve bazı din adamlarının da desteğini alan kadınlar, özgürlük ve siyasete katılma taleplerini belli etmeye başlamıştır. Anayasalcı hareket liderlerinin eşleri ve akrabaları olan Safia Yazdi, Sadigeh Dowlatabadi, Badri Tundari gibi eylemciler, çoğu gizli olan kadın dernekleri kurmuş ve haftalık gazetelerle ve broşürlerle seslerini duyurmaya çalışmıştır.

Kadınlar peçelerini çıkartıp, vatandaşlık hakları için 1906 yılında yürüyüş eylemleri yapmıştır. Bu harekete karşı çıkan kesimler ise, yürüyüş yapan kadınların “devrimin kirallanmış fahişeleri” olduğunu söylemişlerdir. 20 Ocak 1907’de kadın sorunlarının çözümü için toplanan kadınlar, çeyize harcanacak paranın kadınların eğitimine harcanması kararını almışlardır.¹⁹¹

Kadınlar, 1906 Anayasası’nda konumlarının hala ikinci planda olduğunu anlayınca, okullar açmaya karar vermiştir. Din adamları ise, erkeklerin desteğiyle kız okulları açma çabalarına tepki göstermiş; okulları engellemeyi sürdürmüşlerdir.

¹⁹⁰ Zeynep Meral Tulunay, İran ve Mısır’da Kadın Hareketleri, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006, s. 36

¹⁹¹ Tulunay, a.g.e., s. 37.

3.2.2.1. Kaçar Dönemi Modernleşme Süreci ve Öncü Kadın Dernekleri

Kaçar Dönemi incelendiğinde, kadın aydınların bu dönemde İran kadınının sorunlarının yanısıra, laik siyasi yapı ve sanayileşmeyle de ilgilendikleri görülmektedir. Çoğu Tahran'da olmak üzere faaliyette olan gizli kadın örgütleri broşürlerle, çıkardıkları gazete ve dergilerle ve yaptıkları kampanyalarla ülke kadınlarının durumuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Kadınlar, anayasal devrimden sonraki yıllarda İran toplumunun ataerkil yapısına karşı gelerek, cinsiyet eşitliği talep etmiş ve siyasi, sosyal, ekonomik alanlarda aktif rol oynamışlardır. Saray kadınlarının ve saraya yakın elit kesiminde desteklediği dernekler hem yardım çalışmaları yapmış, hem de okul ve hastane kurmuştur. 1913 yılında kadın derneklerinin sayısı 9'a ulaşmıştır.¹⁹²

Ulusal Kadınlar Derneği'ne Eftekhar ol-Sultaneh, Taj-ol Sultaneh ve Malekeye İran gibi saray kadınları da katılmıştır. Bu kadınların içlerinde önce çıkan Taj-ol-Saltaneh, sosyo-politik yapıya ve gelenek göreneklere karşı çıkarak, İranlı kadınların Avrupalı kadınlar gibi özgür çalışması gerektiğini ve kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasını istemiştir.

1907'de Gizli Kadınlar Birliği kurulurken, 3 yıl sonra Anavatan Kadınları Derneği kurulmuştur. En aktif kadın derneği olarak bilinen Kadınların Özgürlüğü Derneği, 1907 yılında erkeklerin de katıldığı toplantılarını saldırı olasılığına karşı gizli yapmıştır. Tiflis'te karma okulda başı açık eğitim veren ilk kadın olan Shams al-Muluk, hanedan kadınları Eftekhar Saltaneh, Taj Saltaneh ve diğer öncü kadınlar Sadigeh Dawlatabadi, Mohtaram Eskandari, Huma Mahmudi Kadınların Özgürlüğü Derneği'nin ilk üyeleridir. İlerleyen yıllarda ise Yurtsever Kadınlar Derneği (1919) Mohtaram Eskandari başkanlığında kurulmuş, dernek eğitimin ilerlemesi, yetişkin kadına okuma yazma eğitimi, fakir kadınlar için hastane ve bakım gibi konular üzerinde çalışmıştır.¹⁹³

¹⁹² Tulunay, a.g.e., s. 38.

¹⁹³ Tulunay, a.g.e., s. 38.

3.2.2.2. Pehlevi Dönemi Modernleşme Süreci ve Öncü Kadın Dernekleri

Rıza Şah'la (1925-1941) başlayan Pehlevi Hanedanı döneminde ise, baskıcı yönetimle kadınlar özgürleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları; kadınların toplum ve çalışma hayatına katılmaya teşvik edilmesi, kadının eğitimi, çarşafın, peçenin yasaklanması gibi giyim düzenlemeleridir. Kadınları çarşıdan vazgeçirme konusunda özellikle hanedan kadınları topluma örnek olmuştur. Bu durum doğal olarak muhafazakârların tepkisiyle karşılanmış, din adamları ve yönetim arasında gerginlikler yaşanmıştır.

İslam hukukunun etkisi 1928 Medeni Kanunu'yla azaltılmış ve evlilik yaşı en az 15 yapılmıştır. Kadına boşanma hakkı tanınmış, fakat evlilik, boşanma, çocuk velayetinde eski uygulamalar devam etmiştir. Yeni yasa, İslam'ın toplum üzerindeki etkisini ve İran aile yapısındaki ataerkil yapı üzerinde etkili olamamıştır. Kadının ikinci plandaki konumu değişmemiştir.¹⁹⁴

1935 yılında oniki kadın üniversiteye giriş hakkı kazanırken; 1934'te kadın öğretmenler ve öğrencilerin çarşaflarını çıkartmaları emredilmiştir. 1936 yılına gelindiğinde ise, İran halkının çarşaf giymesi yasaklanmış ve çarşafsız kadın resmi yasa dışı olarak sayılmıştır. Dahası, eşleri çarşafsız olan devlet memurlarının, sinema ve kamu yerlerine girmeleri de yasaklanmıştır. Arabalarına çarşafsız kadın alan taksici şöförlerine cezalar kesilmiştir.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Şah, törenlerde ve toplantılarda nüfusun yarısını oluşturan kadınlara önem verilmediğini, kadınların iş güçlerinden yararlanılmadığını ve kadın eğitiminin gelecek kuşak için önemini anlatmıştır. Kadın reformlarını tanıtmak için yönetici bürokratlar, okul müfettişleri toplantılar düzenlemiştir. Kadının değişmiş fotoğraflarıyla, kadın izcilerle, kadın kulübü faaliyetleri basın ve tiyatrolarda tanıtılmıştır. Yapılan reformlar orta ve üst sınıf tarafından benimsenmiştir. Evlilik ve boşanmalarda eşitsizlik azalırken, çok eşlilikte

¹⁹⁴ Moghissi, **a.g.e.**, s. 28.

de gerileme görülmüştür. Çalışan kadının ücreti de artmıştır. Fakat tüm bu reformlara rağmen, kadın ekonomik ve sosyal eşitlik için siyasal hakları ele geçirememiştir.¹⁹⁵

Resmi olarak yasaklanan çarşaf, orta ve üst sınıf tarafından olumlu şekilde karşılanmıştır. Ancak kırsal ve alt sınıf şehirli kadınlar, bu yasağa karşı çıkmış, gelenekselciler bu yasağı kişilik haklarına ve İslam dinine eziyet şeklinde algılamıştır. Bu süreç yaşanırken din adamları boşdurmamış, çarşaf yasağına karşı Mashad şehrinde halkı örgütlemiştir. Ancak hükümet karşıtı eylem kanlı bitmiştir. Diğer yandan çarşaf yasağının resmen ilan edildiği gün olan 7 Ocak, İran'da 1950'lerden 1979 yılına dek Kadınların Özgürleşme Günü olarak kutlanmıştır.¹⁹⁶

Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde (1941-1979) eğitime öncelik verilerek, bütçenin % 21'i eğitime ayrılmıştır. Ülkede temel eğitim zorunlu hale getirilmiş, yoksullar için ilkokul ve ortaokul parasız yapılmıştır. Mesleki eğitim, 7 yıllık kalkınma planı ve ekonomik kalkınmaya paralel olarak artan kalifiye ara eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla artırılmıştır. Çarşaf yasağı hâlen yürürlükte olmasına karşın, yaptırımlar yumuşatılmıştır. Bu arada din adamlarının toplumsal etkinliği artmıştır. Bu dönemde özellikle kentli kadınların dinsel tehdit, örgütlü gösteriler ve toplumsal baskı nedenleriyle yeniden örtündükleri gözlemlenmiştir.

Öte yandan, Rıza Şah'ın yasakladığı kadın örgütleri oğlu Muhammed Rıza Şah döneminde yeniden kurulmuştur. Fakat İran'da kadınlar, reformları desteklemesine karşın, kadın örgütleri dâhil hiçbir örgüt, devletten bağımsız bir yapıya bürünememiştir. Böylece Muhammed Rıza Şah dönemindeki kadın hareketi de devletin kontrolü altında kalmıştır.

Kalkınma programlarına yerel bakanlıklar, çoğu kadın kuruluşları olmak üzere gönüllü kuruluşların yanı sıra, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi yabancı kuruluşlar maddi ve teknik destek sağlamıştır. Söz konusu kalkınma programlarının kadınlarla ilgili olanların

¹⁹⁵ Hoodfar Homa, "The Women's Movement in Iran: Women at the Crossroads of Secularization and Islamization", <http://www.wluml.org/english/pubs/pdf/misc/women-movement-iraneng.pdf>, s.14.

¹⁹⁶ Homa, a.g.e., s. 15.

tamamını, diğerlerinin ise bazılarını kadınlar yönetmiştir. Örneğin Tarım Bakanlığı'nın kadınlara yönelik 6 aylık programını, Turan İlhan Baktiyar ve Malek Erfan örgütlemiştir. Effet Mahavi özerk Toplumu Kalkındırma Örgütü'nün personel yöneticisi olmuştur.¹⁹⁷

Sağlık iyileştirme çabalarıyla hemşirelik eğitimi geliştirilmeye başlanmıştır. Şah'tan önce ülkede Müslüman hemşire ve ebe yokken, 1947'de Müslüman hemşire sayısı 2'ye, açılan hemşirelik okullarıyla hemşire sayısı 1956'da 25'e, ebe sayısı 600'e yükseldi. 1944-1954 arası 74 kız tıp, 1948-1955 arası 6.498 öğretmenlik okumuştur. Eğitim psikolojisi uzmanı olan Dr. Parvin Birjandi 1958'de İran'ın ilk kadın dekanı olmuştur. 1968'de atanan bakan bayan Parsha'dan sonra 1976'da Mahnaz Afkhami Kadın İşleri Bakanlığına atanmıştır.¹⁹⁸

3.2.3. Muhammed Rıza Şah Döneminde (1941-1979) İran Kadın Hakları

Kadınların üniversite eğitimi almaları, meslek sahibi olmaları, mesleki örgütlenmeleri ve iş yaşamına entegrasyonu genel anlamda Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde gerçekleşmiştir. 1952'de Musaddık Dönemi'nde kadına belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanınırken, 1953'te çalışan kadına erkeklerle eşit hak tanıyan ve evli ise kadına doğum izni veren Sosyal Sigorta Yasası onaylanmış, eşit ücret ve ücretli annelik izni sağlanmıştır.¹⁹⁹

Kazanılan haklarla 1963'te kadınlar parlamentoya girmiştir. Avukat Kadınlar Derneği, din adamlarının tepkisine rağmen, yeni yasa taslağı hazırlamıştır. Dr. Mehrangiz Manoucheh'in sunduğu taslağın kadın ayrımcılığına karşı olan çoğu maddesi mecliste reddedilmiştir. Aile Koruma Yasası 1967'de kadınlara göreceli özgürlük tanınmış ve 1975 versiyonu ise kadın özgürlüklerini artırmıştır. 1967'de mecliste kabul edilen Aile Koruma Yasası ile Şeriat yasaları hükümsüzleştirilmiş ve kadına boşanma ile çocuk velayeti hakkı resmi mahkeme kararına bağlanmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁷ Moghissi, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁹⁸ Ruth Frances Woodsmall, **Women and the New East**, Washington: Middle East Institute Press, 1960, s. 63.

¹⁹⁹ Tulunay, **a.g.e.**, s. 51.

²⁰⁰ Moghissi, **a.g.e.**, s. 42.

Çokeşliliğin yasal sayılabilmesi için ilk eş ve mahkemenin onayı şartı getirilmiştir. Kadına boşanma hakkı tanınmış, ancak kadının miras hakkı erkeğinkinin yarısı olarak belirlenmiştir. Kadının çalışması ve yurt dışına çıkışı kocanın iznine bağlanmıştır. Kızkardeş, eş veya annenin zina yapması halinde onurunu koruma adına erkeğe öldürme hakkı tanınmıştır. 1975 Aile Koruma Yasası kadına eşit boşanma hakkı, velayet ve evlilikte eşit haklar tanımış ve minimum evlilik yaşı 18 yapılmıştır. Afkhami ve atanmış senatör Manochehrian'ın altı yıllık çabasıyla pasaport yasasında değişiklik yapılmıştır. Buna göre, yurtdışına her seyahat için kadının kocasından izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır.²⁰¹

Muhammed Rıza Şah döneminde artan petrol geliri toplumun tümüne eşit dağıtılmamıştır. Sınıfsal farklılıkların artmasıyla, toplumda kendine yer bulamayan ve yabancılaştıran alt ve orta sınıf kadın, doğal olarak kendine dini cemaatlerde yer bulmuştur. Laik eğitilmiş kadınlar modernleşmeyle çalışma haklarını kazanmış, eğitimsiz kadınlar yeni yasalardan yararlanamamıştır. Kentli toplumun da Şah reformlarına ve sömürüye karşı artan tepkileriyle birlikte İran'daki toplumsal karmaşa bu dönemde artmıştır.²⁰²

1960 reformlarının ve çarpık sanayileşmenin yarattığı sosyo-ekonomik kriz, 1970'ler sonunda Pehlevi'nin politik partileri yasaklamıştır. Şah yönetiminin ulusçu, sosyalist ve feminist hareketlere baskısı karşısında, İslami popülizm alternatif hareket olarak geniş yığınlardan destek bulmuştur. Toplumda etkinliği artan Humeyni ve ekibinin hükümeti Allah'a ve İslam'a aykırılıkla suçlayan İslami popülist söylemleri, orta sınıf halk tarafından büyük destek görmüştür.

Humeyni daha da ileri giderek, erkeğin boşamadaki üstünlüğüne karşı çıkan Aile Koruma Yasası'nı onaylamaması için meclisi ve milletvekillerini uyarmıştır. Humeyni, kadının serbestleşmesinin, Kuran'ın ve onun emirlerinin ayaklar altına alınması anlamına geleceğini ve fahişeliği teşvik edeceğini söylemiştir. Şah yönetimi

²⁰¹ Tulunay, a.g.e., s. 51.

²⁰² Nayerreh Tohidi, "Modernity, Islamization, and Women in Iran", Moghadam, Valentine M (der), **Gender and National Identity : Women and Politics in Muslim Societies**, London: Oxford University Press, 1994, s.116-118.

bu ayrımcı kadın düşmanı söylemlere çok az karşı çıkmıştır. İslamcılar radyolarda ve haftalık vaazlarda özgürce kendi değerlerini anlatabilmiştir.

Humeyni, çoğu din adamının da reddettiği Aile Koruma Yasası'na göre yapılan evlilik ve boşanmaların gerçek olmadığını ve resmi mahkemeye boşanan kadının yine evlenirse zina yapmış sayılacağını bildirmiştir.²⁰³ 1962'de Humeyni kadının oy hakkını toplumdaki ahlaki çöküşün etkin ögesi olduğunu söylerken, 1978'de kadınların Şah karşıtı gösterilere katılımını teşvik etmiş ve onlardan yararlanmıştır.²⁰⁴ 1963'te ev hapsi ve 1964'te sürgünle cezalandırılan Humeyni, sürgünde olmasına rağmen, radikal söylemlerini sürdürmüştür.

3.2.4. İslam Cumhuriyeti Dönemi'nde Kadın

Tüm Şah karşıtlarının Humeyni'yi manevi lider olarak benimsemesi ve Humeyni'nin Şubat 1979'da İran'a dönmesiyle, İran kadını için yeni dönem başlamıştır. İslami Devrime aktif olarak katılan alt, orta, orta-üst ve üst sınıflardan kadınlar, devrimden sonra daha önce tahmin etmedikleri baskılarla karşılaşmışlardır. Kadınlar, 1850'lerden beri zorlu mücadelelerle kazandıkları yasal haklarının iptal edildiğini gördüklerinde, toplumun tümüne yansıyan ciddi tartışma başlamıştır.

Çoğu din adamları ve devrimi gerçekleştiren erkeklerin kadın akrabaları olan ve kendilerini yeni rejimle özdeşleştiren İslamcı kadınlar, yeni yönetimin rejimin tanımladığı İslami toplumsal standartları benimserken, toplumun orta ve üst sınıfından, çalışanlardan ve eğitimli kadınların çoğundan, ev kadınlarından tepki gelmiştir. 1979 Uzmanlar Meclisi seçimlerine katılan kadın adaylardan seçilen Monireh Gorji'nin İslami söylemlerine laik kadınlar tepki göstermişlerdir. Gorji ise kadınların tepkilerine karşı yaptığı savunmasında önceki dönemin eğitim, çalışma gibi kadın kazanımlarını kabul etmiş; ancak “kadınlar özgürlüklerini ve onurlarını

²⁰³ Haleh Esfandiari, “The Majles and Women's Issues in the Islamic Republic of Iran”, Mahnaz Afkhami ve Erika Friedl (der.), **In the Eye of the Storm**, London: I.B. Tauris, 1994, s. 62.

²⁰⁴ Moghissi, **a.g.e.**, s. 42.

zaten 1936'daki Şah'ın örtünmeyi yasaklamasıyla kaybetti" söyleminde bulunmuştur.²⁰⁵

İş ve İşçi Bulma Komitesi Başkanlığı'na atanan Marzieh Mohamadin, erkeklerin fiziki gücünün üstünlüğünün kabul edilmesi gerektiğini; tarım işlerini kadınların yapamayacağını, doğum yaptığında çalışamayacağı için işverenlerin çalışan kadını doğal olarak istemeyebileceğini, eğitilmiş kadınların eşit işe eşit ücret beklememesi gerektiğini söylemiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken bazı öncü kadınlar ise, yeni yasak ve yöntemleri eleştirmişlerdir. Örneğin; Azam Taleqani, mecliste kadınların konuşma yapmalarının engellenmesini, kadın haklarının kısıtlanmasını ve kadının tarımda çalışmasının yasaklanmasını eleştirirken, Zahra Rahnaward hükümette kadın bakan olmamasına karşı çıkmıştır. 2. meclise seçilen 12 kadından Behruzi, Monireh Nobakht ve Marzieh Vahid Datgerdi boşanma yasasını erkekler için zorlaştıracak tasarı sunmuşlardır. Azam Taleqani gibi İslamcı aktivistler şiddete karşı mahkemelerin cinsiyetçi davranışına karşı çıkmışlardır. Daha sonraları baskıcı görüşlerini koruyan yöneticiler, kadının yaşamını zorlaştıracı eylem ve kararlarını sürdürmüşlerdir.²⁰⁶

İslam Cumhuriyeti hükümetinin iktidara geldikten iki hafta sonra yaptığı ilk uygulama, 1967 yılında çıkarılan Aile Koruma Yasası'nın geçici olarak iptal edildiğini duyurmaktır. Evlenme yaşı ve kişi için cezai ehliyeteye sahip olma anlamına gelen ergenlik yaşı erkeklerde 14; kızlarda ise 9'a indirilmiştir. Tepkiler üzerine kızlarda evlilik yaşı 16'ya çıkarılmıştır, ancak boşanan kadına ailenin sahip olduğu malının yarısının verilmesini sağlayan yasa iptal edilmiştir.

Humeyni dönüşünden bir ay sonra kadınların yargıçlık yapmasını yasaklamıştır. Bu ilandan 3 gün sonra da, kadınların işyerlerinde hejab giymeleri gerektiğini, plajlarda ve tüm spor olaylarında kadın ve erkeklerin ayrılması gerektiğini ilan etmiştir. Pehlevi Hanedanlığı döneminde yaşanan tepkiler üzerine

²⁰⁵ Esfandiari, **a.g.e.**, s. 61.

²⁰⁶ Haleh Afhsar, **Women and Empowerment Illustration the Third World**, London: Mac Millian Press, 1998, s. 128.

1979’da yumuşayan İslami giyim zorlaması, böylece 1980 yılının Haziran ayında mecliste yasalaşmıştır.²⁰⁷

İslami giyim zorlaması sonraki yıllarda daha da ileriye götürülerek, Müslüman olmayan azınlık dinlerden kadınlar ve turist kadınlar için de zorunlu hale getirilmiştir. Humeyni’nin üniversite ve resmi çalışma yerlerinde kadın ve erkeğin ayrılması ve yüksek öğrenimde bazı bölümlerden hariç tutulmaları gereğini ilan etmesi, toplumda tepkiye neden olmuştur. Toplu taşımada da kadın ve erkek ayrılmıştır. Kadının ücretsiz doğum izni iptal edilmiş, çalışması kocanın iznine bağlanmıştır. 1983’te sokaklarda açık görünmenin cezası 74 kırbaç olarak belirlenmiştir ve bu gibi zorlayıcı yasalar ve toplumsal baskı sonucu 1994’te İran’da başı açık kadın kalmamıştır. Devrim Komitesi İslam’a ters düşen giyimi yasaklamakla kalmamış, bu tür giysilerin satışını da yasaklamıştır.²⁰⁸

Yönetim yanlıları duvarlara “örtüsüz kadına ölüm” gibi sloganlar yazan afişler yapıştırmıştır. Yüksek öğrenimde kızların hukuk, tarım, jeoloji, arkeoloji ve maden mühendisliği gibi meslek dallarında eğitim görmeleri, evli kadınların ise karma okula gitmesi yasaklanmıştır. Kadınlara öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekler uygun görülmüştür.²⁰⁹ Daha önce Şah döneminde 1979 yılının Nisan ayında kabul edilen bankacılık yasası, kadına çocuklarıyla ortak hesap açma hakkı tanırken, kadının çocukları üstündeki vasilik ve koruyuculuk hakkının kısıtlanması ile bu olanak ortadan kalkmıştır.²¹⁰

Zina suçuna recm cezası getirilmiştir. Parlamento, kadının çalışma mesai saatini yarı zamanla sınırlamıştır. 1982’de kabul edilen yasayla iki kadının tanıklığı bir erkeğe eşitlenmiştir. 1993’te İslami Yasama Meclisi bekâr kızların yurt dışı eğitimini yasaklamış, evli kız öğrencilere ise yurt dışı eğitim için kocasının izni zorunlu hale getirilmiştir. Boşanma halinde kadının çocuk velayeti hakkı

²⁰⁷ Afhsar, **a.g.e.**, s. 127.

²⁰⁸ Afhsar, **a.g.e.**, s. 128.

²⁰⁹ Tulunay, **a.g.e.**, s. 59.

²¹⁰ Tulunay, **a.g.e.**, s. 59.

kaldırılmıştır ve boşanan kadına kız çocuğuna yedi, erkek çocuğuna iki yaşına kadar bakabilme hakkı tanınmıştır.²¹¹

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, İslam Cumhuriyeti Hükümeti bazı yasaklar ve özendirici kararlarla kadını eve dönmeye ikna etmeyi amaçlamıştır. Hükümet, kadına annelik görevini yapabilmesi ve ailesine karşı yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için işini bıraktığı takdirde kocasının ücretinin % 40 artacağını duyurmuştur. İşyeri kreşleri kapatılarak, kadının çalışma yaşamı zorlaştırılmıştır. Kadının 15 yılda emekliliği, tüm maaşının kocaya transferi gibi önerilerle çalışan kadının işten ayrılması ve yarı zamanlı çalışması teşvik edilmiştir. Görünüşte bu programlar kadın yaşamını kolaylaştırma ve anne çocuk ilişkisinin yükseltilmesi fırsatı olarak sunulmuş, ancak gerçek amaç işsiz erkeklere yer açmak olarak nitelenmiş ve eleştiriler yapılmıştır.²¹²

İran İslam Devrimi'nden sonra Ayetullah Mussavi Ardabili ve Ayetullah Muhaseq, kız ve erkek hukuk öğrencilerine İslami yasaları öğretmek amacıyla lisansüstü sınıflar açmışlardır. 1980-1983 yılları arası arasında Hukuk Fakültesi öğretmen eksikliği nedeniyle 3 yıl süreyle kapanmıştır. İslam Hukuku eğitilmiş erkeklerin etkinleşmesiyle, kadınların tamamen hukuki alandan uzaklaşması istenmiştir. Ancak Irak savaşının İran toplumuna negatif yansıması hukuk alanında da görülmüştür. Bu dönemde devrim öncesinin hukuk eğitilmiş kadınları güç kazanmışlardır. 1979 yılında Ulusal Rehberlik Bakanlığı'nın Resmi Dairesi Genel Müdürlüğü'ne Ershaded Meli atandığında 24 yaşındaydı. Yeni yönetimin ilk dönemlerinde eski Medeni Yasa geçerli kalırken, aile mahkemeleri kısa dönem kapanmış; ancak ihtiyaç nedeniyle sonra yeniden açılmıştır.²¹³

Ülke kadınları, İran toplumunda anti-modernleşmeci pek çok uygulama yapan yönetime karşı tutumunu sürdürmüş, mücadeleye devam etmiştir. Kadınların ve dış dünyadan gelen eleştirilerin sonucunda, ülke yönetimi de yasaklarından geri atım atmaya başlamıştır. Ayrıca yeni düzenlemelerde, Irak'la yapılan savaş sonucu kadın emeğine duyulan ihtiyacın artmasının da önemli etkisi olmuştur. Örneğin; Aile

²¹¹ Tulunay, **a.g.e.**, s. 59.

²¹² Homa, **a.g.e.**, s. 26.

²¹³ Afhsar, **a.g.e.**, s. 129.

Koruma Yasası'nın 1992 düzenlemesi ile erkeğin boşanma hakları kısıtlanmıştır, kadına nafaka alma hakkı tanınmıştır.²¹⁴

Hukuksal alanda yapılan geri adımlar devam etmiştir. 1994'te kadına kocanın iktidarsızlığı, hapiste olması, çokeşlilik gibi nedenlerin varlığı halinde boşanma hakkı tanınmıştır. Eşinden boşanmak isteyen kocanın, boşanmak için iyi nedeni yoksa kadına malların yarısını alabilme hakkı tanınmış, Ocak 1997'de ise kadına boşandığı kocasından nafaka alabilme hakkı tanınmıştır. Kadın, eğer devletten maaş alıyorsa çocuklarının velayetine sahip olma hakkı tanınmıştır.

Yargıçlıktan ve diğer hukuki görevlerden alıkonan kadın avukatlar, erkek aile üyelerinin adıyla işlerini sürdürmeye ve şirketlere yasal danışmanlık hizmeti vermeye başlamışlardır. Nitekim çalışmayı sürdüren kadın hukukçulara, İslami yasalarla eğitilmiş hukukçu azlığı karşısında 1994'te aile mahkemelerinde danışman olabilme hakkı ve savcı yardımcılığı hakkı tanınmıştır.²¹⁵

Şaşırtıcı bir şekilde Humeyni, 4 Mayıs 1994 yılında radyo ve televizyonda bir konuşma yapmış, yayınlanan konuşmasında kadının eğitim, çalışma ve politika hayatında erkeklerle eşit olduğunu açıklamıştır. Humeyni'nin bu açıklaması yönetimin kadın ve erkeği eşit değerlendirmesi olarak algılanmıştır. Ancak bu açıklamalara rağmen ülke çapında devam eden hapis ve işkenceler karşısında laik kesim, yönetime meydan okumaya devam etmiştir.²¹⁶

Pehlevi Hanedanlığı döneminde kadınlar bakanlık da dahil devlet yönetiminde görev almışlardır. İslami Devrim sonrası ise kadınların yönetime katılım oranı azalmıştır. 1963'te kadının seçme ve seçilme hakkıyla kadın, devlet yönetimine girmeye başlamıştır. 1996 seçimlerinde 84 bölgeden aday olan 179 kadının oyların yarısından fazlasını alarak ilk turu geçmesine karşın, Koruyucu Konsey sonuçları iptal ederek kadınların parlamentoya girmelerini engellemiştir.

²¹⁴ Afhsar, **a.g.e.**, s. 210.

²¹⁵ Tulunay, **a.g.e.**, s. 63.

²¹⁶ Afhsar, **a.g.e.**, s. 120.

Laiklerin yanısıra adaylıkları reddedilen kadın adaylar arasında, İslamcı ama yönetim yanlısı olmayan kadınlar da yer almıştır. Mehrangiz Kar, reddedilen bu durumu “Şah rejiminin adaylık kıstası Monarşi ve Avrupa yandaşlığı, İslami yönetimin kıstası ise rejim yandaşlığı” şeklinde eleştirmiştir. Meclise giren Faize Rafsanjani, kadınların spor faaliyetlerine katılımını desteklemiştir. 1998’de meclisteki kadın sayısı 14’e çıkmıştır, fakat mecliste hâlâ kadın bakan veya yüksek bürokrat bulunmamaktadır. Mecliste kadın ve erkek parlamenterlerin yemek salonları da ayrılmıştır.²¹⁷

3.3. Türkiye ve İran Modernleşmesi Sürecinde Benzer ve Farklı Sorunlar

Batı dışı toplumların modernleşme isteği, en başta onun algılanmasından kaynaklanan bir problemle başlamaktadır. Çünkü Batı, tüm ülkelerin önünde bir modeldir ve Batı hâlâ kendi içinde sürekli bir dönüşümü yaşamaktadır. Ancak Batı dışı toplumların siyasal ve toplumsal önderleri, kendi toplumlarını hızlı bir şekilde Batı düzeyinde modernleştirmek istemektedirler. Bu önderler modernleşme sürecini, Batı’nın ürettiği düşünce sistemi içinde, daima ilerleyen, asla geri çevrilemeyen, her toplum için zorunlu aşamaları ve geçerli yasaları ifade eden bir süreç olarak görmektedirler. Batı da bunun kendi emperyalist çıkarları için böyle olduğunu kabul ettirmeye çalışmaktadır.²¹⁸

XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Batı dışı toplumların önderlerince modernleşme algılaması onu ideolojik bir yapıya dönüştürmüştür. Bir ideoloji her halükârda olmazsa olmaz belli dogmalara sahiptir. Bu toplumların XX. yüzyılda yaşadıkları modernleşme yönündeki ağır bedel ve hayal kırıklığı, modernleşmenin ideolojik üslubundan kaynaklanmaktadır.²¹⁹

İslam dünyasında XIX. yüzyıl başından itibaren devlet merkezli modernleşme pratiği gösterge ve sonuçları bağlamında, Türkiye ve İran hem gelişim süreci hem de

²¹⁷ Homa, **a.g.e.**, s. 28.

²¹⁸ Halis Çetin, **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s. 11-12.

²¹⁹ Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 49-50.

sürekliliği açısından ayrı bir yere sahiptir. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bağımsızlıklarını yitiren Mısır, Fas ve Tunus'ta modernleşme girişimleri devamlılığı olmayan ve toplumsal sonuçları itibariyle de anlamlı göstergeleri içermediğinden, İslam toplumlarının modernleşme pratiği açısından anlamlı bir sonuç ifade etmemektedir. İran'daki Kaçar ve Pehlevi hanedanlarının modernleşme pratiği ise, XIX. yüzyıl için modernleşmeci önderlerin yetersizliği ve süreksizliğinden ve toplumsal muhalefetin çokluğundan ötürü hedefine ulaşamamıştır.²²⁰

XX. yüzyılın başından itibaren İran'daki modernleşme girişimleri daha çok siyasal talepler ve dini süzgecin denetiminden dolayı az kalmış; ancak en ciddi girişimler yüzyılın ilk çeyreğinden sonra dini ve toplumsal güçlerin ağır baskı altına alınması ile gerçekleştirilebilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İran devlet ve toplumunun yaşadığı sorunlara paralel olarak, hafifleyen dini baskı ve dini önderlerin Şii toplumlardaki özgün konumları, İran'daki modernleşmenin başarısızlığını gösterdiği gibi modernleşmenin reddini öne süren bir süreci de beraberinde getirmiştir.

İslam'ın bütünlükçü bir din olması ve kuşatıcılığı modernliğin emperyalizm olarak onu aşındırma gayretleri uzun, çetin ve yorucu bir mücadelenin yaşanmasına yol açmıştır. Bu mücadele de İslam devlet ve toplumları ya yenik çıkmış, ya da güçlerini büyük oranda tüketmişlerdir. Yenik çıkan toplumlar Batı modernliğinin yeni sömürge alanları olarak modernlikle yan yana yaşamının ve varolmanın yollarını giderek aşmaya çalışmışlardır. İslam dünyasında modernleşme ihtiyacını ilk hisseden Batı ile çok yönlü ve yoğun teması olan Osmanlı İmparatorluğu olmuştur.

Tunus, Afganistan ve Mısır'ın dışında Osmanlı İmparatorluğu ile İran Kaçar devletleri sömürge olmamak için Batı ve Batılılaşmaya önce girişmiş; Rusya'ya karşı askeri alanda sürekli yenilgiler yaşamalarından dolayı, Rusya'nın da zihni tetikleme ile, modernleşmeye kesin ihtiyaç duymuşlar ve bunun için önceliği askeri alanlara vermişlerdir. III. Selim dönemindeki Nizam-ı Cedid hareketi, ilk ciddi modernleşme girişimi olarak az sayıdaki bağımsız İslam ülkesinde önemli bir yer bulmuştur.

²²⁰ Ervand Abrahamian, **Iran Between Two Revolutions**, Princeton: Princeton University Press, 1982, s. 140-141.

İslam toplumlarının modernleşme pratiğinde Osmanlı-Türkiye deneyimi önemli bir yere sahiptir. Devletten topluma doğru genişleyen birçok İslam toplumunun modernleşme pratiği üzerine yapılan tüm yorumlarda Türk deneyimi ağırlıklı bir yer bulmaktadır. Osmanlı-Türk deneyimindeki taklit, uyarılama, aktarım yönündeki değişik zamanlardaki modernleşme uygulamaları, bütün yönleri ile Batılı gibi olmak ya da Batı'ya benzemekle bütüncül bir sonuca ulaşmıştır. Modernleşmenin ürünü olan pozitivist yönetici ve aydınların yol göstericiliği misyonu, aynı zamanda modernleşmenin ideoloji haline gelmesine de yol açmıştır. Dini, milli ve çağdaş olma olgularını anlamlandıran temel yaklaşım “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Medenîleşmek” olmuş, süreç içerisinde ise yalnız “Türkleşmek ve Medenîleşmek” öncül argümanlar olarak varlığını sürdürmüştür.²²¹ Günümüzde bu argümanların dayandığı ideolojik üslup devam etmekte; Türk deneyiminin bugünkü modernleşme problemlerinin açıklanmasında anahtar rolü ve bu noktada İslam'ın yerinin ne olduğu hâlâ tartışılmaktadır.

Modernleşme isteği, gerek Batı dışı, gerekse İslam dünyası ve Türkiye-İran bağlamında, Batılı veya erken Batılılaşan güçlerin askeri, siyasal ve ekonomik üstünlüklerinin artması sonucu harekete geçmiştir. Türkiye ve İran'ın ilk yenileşme girişimlerine bakıldığında, Batılı olmayan ama erken Batılılaşma girişimini başlatan Rusya, başat rol oynamakla birlikte; diğer Batılı güçlerin görece üstünlüklerinin fark edilmesi, anlaşılmaya çalışılması, “Ne Yapmalı?” sorusunun sorulması ve çözüm arayışlarının gündeme gelmesi manidardır. Modernleşme ya da Batılılaşma treninde ön vagonunda bulunan Rusya, önde olmanın avantajını kullanarak, 1768-1774 arasında Osmanlı İmparatorluğunu ve 1804-1813 arasında da İran Kaçar Devletini ağır askeri yenilgilerle yerle bir ederken, bu iki devleti askeri yetersizlik, siyasal çürümüşlük ve ekonomik çöküşün acımasız gerçeği ile yüz yüze bırakmıştır. Acil olarak kayıpları telafi edecek ve yeniden şekillenen XIX. yüzyıl dünyasında tekrar güçlü konuma geçmek için “Ne yapmalı?”dan daha çok “Nasıl yapmalı?” sorusu zihinleri meşgul edecektir. Ancak önlerinde aşılması gereken önemli zihnî engeller de olacaktır²²².

²²¹ Mehmet S. Aydın, “Türkiye’de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler”, Aydın Ünal (yay. haz.), **Türkiye’yi Yeniden Düşünmek Sempozyumu**, 22-23 Haziran 1996, Ankara: Hak-İş Eğitim Yayınları, 1997, s. 97- 98.

²²² İhsan D. Dağı, “Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü”, **Osmanlı**, Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 7, 1999, s. 322-323.

Devlet eliyle ve devlet öncelikli yenileşme, Türk ve İran modernleşmesinin ortak noktasıdır. Genel olarak modernleşme teorilerinde, değişimi talep eden ve yürütücü aktörlerinden olan sermaye burjuvazisinin tarihsel nedenlere bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da oluşamamasından dolayı; modernleşme sürecinde devletin tutumu belirleyici olmuştur. Burjuvazi yokluğu devleti değişim için hem talep eden hem de talep edilen konuma getirmesi modernleşme sürecinin hareket noktası olarak devletin varlığı önemli hale gelmiştir. Bu durum modernleşme tasniflerinde Osmanlı ve İran deneyimlerini farklı değerlendirmek gerektiği sonuçlarını da üretmiştir. Özellikle Türk deneyiminde Jöntürklerin ve Cumhuriyet kadrolarının sermaye burjuvazisi yaratma çabaları, bir yönüyle bu eksikliğin hissedilmesi ile ilgilidir.

Osmanlı İmparatorluğu ve İran Kaçar Devletinin modernleşme süreçlerinde devletin ürettiği ve onunla özdeşleşen bir elit burjuvazisi öne çıkar. Her iki devletin kendi yönetici elitleri vasıtasıyla veya devletin açtığı modern okullardan yetişen aydınların girişimleri ile başlayan bu uzun ve yorucu modernleşme çabası karşılaştırmalı olarak yorumlandığında daha da çarpıcı bir görüntüye sahiptir.

Nizam-ı Cedid milat olarak alındığında Türk ve İran modernleşmeleri hemen hemen aynı zamanda başlamıştır. O zamana kadar Türk- İran ilişkilerinin siyasal ve askeri boyutu her iki ülkenin tarihlerinde belirleyiciliğe sahipken, modernleşmede alınan mesafe bir başka belirleyiciliği daha ortaya çıkarmıştır. III. Selim'in girişimlerinden çok kısa bir süre sonra İran'ın Azerbaycan valisi olan veliaht Abbas Mirza 1806'da Ruslara karşı aldığı yenilgi sonrası III. Selim'den esinlenerek Nizam-ı Cedid adıyla bir askeri birlik kurmaya başlamış, böylece İran'da modernleşme siyasi iradenin güdümünde zaman zaman hızlı, zaman zaman oldukça yavaş hep varolmuştur. İran'ın Batı teması Rus Kafkasya'sı ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinden olmuştur.

İran modernleşmesinin anlamlı görüntüsünü oluşturan siyasal alanın modern biçimde düzenlenmesi ve askeri alanda Batı teknik ve bilgilerinin alınmasında Osmanlı modernleşme örneğinin, İslam pratiği içinde olmasından dolayı, izlendiği görülür. Modernleşme yönelimlerinde Osmanlı merkezi gücünün kesin belirleyiciliğine rağmen İran, siyasal yapıda merkezi Kaçar yönetiminin güçsüz

doğası ile eyalet yönetimlerinin ve aşiret birliklerinin merkeze karşı gevşek bağlılıkları, modernleşmenin siyasal yönünü sekteye uğratan ve çoğunlukla atıl bırakan gelenekselci rakipler olarak ortaya çıkmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şii din adamlarının siyasal alana girişi ise, modernleşmenin biçim ve uygulanmasını doğrudan etkilemiştir.

Modernleşmecilerin sürekliliği, XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı'da birbiri peşi sıra gelen padişahların modernleşmeci tutumları ve Osmanlı bürokrasisinin, modern okullardan yetişmelerinden dolayı sağlanırken; İran'da bunu söylemek mümkün değildir. İran modernleşmesinin siyasi aktörleri daha çok bürokratlardan oluşur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise modernleşmeyi entelektüel düzeyde seslendiren aydınların varlığı göze çarpar. Aydınlar içinde Malkom, Ahundzade, Kirmani, Talibov ve Cemaleddin Afgani İran modernleşme düşüncesinin XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla aktarımında belirleyici olmuşlardır.

İran'ın Osmanlı-Türk modernleşmesini takip etmesinde basın ve Türkiye'de yaşayan İranlıların da önemli bir rolü vardır. Özellikle İstanbul'da yaşayan İranlılardan; Kirmani, İsfehani, Meragei gibi aydınlar Türkiye'de yaşanan gelişmelerin İran'a aktarımında önemli görevler üstlenmişlerdir. İran'ın ilk yurt dışında yayınlanan gazetesi Ahter İstanbul'da I. Meşrutiyet sonrasında itibaren yayınlanmaya başlanmış, böylelikle Türk modernleşmesinin pratikleri İran üzerine daha etkili olmaya başlamıştır.

Türk ve İran modernleşme pratikleri tepeden inmeci modernleşme modellerinin açık örnekleridir. Başlangıçta daha çok devletin modernizasyonuna yönelik olan çabalar, Atatürk ve Rıza Şah dönemlerinde toplumsal alanın devletin ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürülmesine sahne olmuştur. Farklı nedenlere dayalı olarak kendi toplumlarında kahraman bu karizmatik liderlerin çağın gereği millî devlet yaratma ideallerinin ortak olması, birbirlerine dostça bakmalarının da en büyük nedenidir. Modernleşme pratiklerinde ülke öncelikleri olmakla birlikte daha çok Rıza Şah Atatürk'ü izlemiştir. Tek bu amaçla olmasa bile yurt dışına tek ziyareti Atatürk'ün Türkiye'sine yapmış olması anlamlıdır. Atatürk de Rıza Şah'ın İran'da

yaptığı modernleşme adımlarını yakından takip etmiş ve Türkiye gibi İran'ın da Batılılaşmasını arzulamıştır.

Türk inkılapları Türk toplumunu çağdaş uygarlığa çıkarmada belli bir bütünlüğü yakalamak için radikal yapılırken, İran'da Rıza Şah'ın keyfiyeti ve Şii ulemanın görece tavrı içeriğinin ve uygulamanın farklılaşmasına yol açmıştır. Atatürk ilke ve inkılapları Türk toplumuna milliyetçi ve Batılılaşmacı bir ideolojik çerçeve sunarak dünya görüşü kazandırırken, Rıza Şah'ın girişimleri ideoloji yoksunluğundan dolayı birer reform olarak kalmıştır. Belirleyici oldukları tarihsel sürece damgalarını vurmalarının dışında, ideoloji ve toplumsal örgüt yaratma yetenekleri Atatürk ve Rıza Şah'ın geleceğe taşınmalarını da belirlemiştir.

İran'da ise; Rıza Şah'ın modernleşme çabalarının yetersizliği, Şii dini kurumlaşmasının tasfiye edilememesi, petrole dayalı hızlı ama eşitsiz toplumsal dönüşümün yaşanması, muhalif unsurların sürekli baskı altında tutulması ve Pehlevi hanedanının toplumsal bütünleşme için bağlılık kodları yaratamaması ve bunun için çaba da harcamaması gibi olumsuzluklar, ülke içinde yönetim karşıtı hoşnutsuzlukları sürekli canlı tutmuştur. Bu hoşnutsuzluklar, muhalif unsurların çabaları ile bir devrim sürecine kaynaklık etmesine ve dönüşmesine yol açmışsa da, asıl neden modernleşmenin yarattığı çok yönlü krizlere devletin ya da siyasi yönetimin çözüm üretememesi ile doğrudan ilgilidir. 1979 İslam Devrimi, içinde çok çeşitli nedenler olmakla birlikte, özünde modernleşmenin olumsuzluklarından beslenmiştir.

“İran ve Türkiye, bölgenin iki güçlü ülkesi. Bu iki ülke aynı zamanda İslam aleminde iki ana geleneği temsil ediyor. İki ülkenin geçmiş yüzyıllarda Ehli sünnet ve Şia mezhepleri üzerinden oluşturdukları siyasal yapılar, dönemimizde yeni bir biçim kazanmış bulunuyor. Türkiye modernleşmesini laik bir cumhuriyet ilkesi üzerinden kurmaya çalışırken, 1979'da bir devrim gerçekleştiren İran, dini halk egemenliği olarak açıkladığı bir cumhuriyet modelini hayata geçirmeyi amaçlıyor. Her iki ülkenin de modernleşme konusunda nispeten buluşur gibi olduğu XX. yüzyılda Pehlevi Hanedanlığının hüküm sürdüğü yıllara denk düşen yarım asrı aşan bir dönem var. 1979 İran Devrimi'nin ardından, İran Batı modernleşmesinin

tanımladığı ilerleme anlayışının emperyalizmle ilişkilendirdiği koşullarını reddettiğini ilan etti. Türkiye Cumhuriyeti açısından ise Batı modernleşmesi neredeyse bir yüzyıl boyunca gülüyle dikeniyile ulaşılması amaçlanan bir idealdi.²²³

Günümüz dünyasından baktığımızda, Türkiye laik ve demokratik bir ülke görüntüsü sunarken; İran rejim ve ideoloji olarak dini, muhafazakâr ve anti-demokratik bir ülke görüntüsü içermektedir. Modernleşmenin kuramsal çerçevesinden baktığımızda ise Türkiye, eksiklikleri olmakla birlikte, birçok yönüyle modernleşmiş bir görüntü sunarken; İran modernleşmenin zihniyet dünyasından sapmış, ancak modernleşmenin maddi imkânlarından yararlanmayı sürdürmüştür. Böylelikle İran, dünyanın daha önce tecrübe etmediği yeni bir geleneksellik ya da muhafazakârlık örneğini sunmaktadır.

Türkiye ve İran, XX. yüzyıldan XXI. yüzyıla çok yönlü değişimler yaşamıştır. Ancak Atatürk sonrası Türk modernleşmesi, Atatürk'ün bıraktığı siyasal modernleşme ilkesi üzerinden devam etmiş, Batılılaşma ve demokrasi kültürünün yerleştirilmesi konularında ciddi adımlar atılmıştır. Ancak Atatürk ilkelerinden ulus-devlet, laiklik ve bağımsızlık noktaları ciddi yıpranmalara uğramıştır. Türkiye çok yönlü sosyal, ekonomik ve siyasal krizler yaşamakla birlikte, Atatürk'ün modernleşme anlayışında temel hedef olan Batı dünyasına katılmaktan ve Atatürk'ün gerçekleştiremediği düşlerden olan demokratik yönetim olgusundan vazgeçmemiştir. Öyle ki yaşanan krizler ve Türkiye'nin siyasal tercihlerinin üzerinden ve günümüz modernleşme problemlerinin odağından Atatürk ve Türk modernleşmesi hakkında çok yönlü tartışmalar sürmektedir.

²²³ Cihan Aktaş. **Yakın Yabancı**. İstanbul, İz Yayıncılık, 2008, s.10-11.

SONUÇ

Modernleşme, tarihsel süreç içinde, geleneksel toplumların modern olana bakarak kendini ona uyarlama çabalarının adıdır. Bu anlamlandırmada moderne göre tarihin neresinde durulduğu önemli olduğu kadar, onunla ilişki biçimi temel belirleyicidir. Gerçekten de modernlik tarihin bir doğru üzerinden daima ileriye doğru gittiği önermesine yaslanmış; Batı Avrupa muhayyilesinin coğrafi keşiflerle değişen dünya algılamasının içine yerleştirdiği ilkel, geleneksel, modern üçlemesi kendine ve kendi dışına bakarak biçimlenmiştir.

Kadınların özgürleşmesi meselesi modernlikle özdeşleştirilmiş ve onunla karıştırılmıştır. Modernleşmenin kadını özgürleştireceği varsayımı kabul edilmiştir. Kadının özgürleşmesi ile Batılılaşma arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Artık kadınların kadın sorununun çözümünde temsil edici bir güce sahip olduğu aşıkardır. Bu durum Cumhuriyetin erken dönemindeki erkeklerin denetimindeki kadın hakları savunuculuğunun artık çözüldüğünü göstermektedir. Erken Cumhuriyet döneminde ve genel olarak Türk modernleşmesi sürecinde kadının haklarını ve kurtuluşunu savunma politikasını icat eden ve kuranlar üst ve orta sınıf erkekleri olmuştur.

Türk toplumunda ve dünyanın farklı toplumları içinde kadın cinsiyetine sahip olmak pek çok problemi beraberinde getirmektedir. Kadın cinsiyetine sahip olan bireyler, çevrelerini algılamaya başladıklarından itibaren cinsiyetçi öğretileriyle onları biçimlendirmeye çalışan aile, okulda öğretmen ve arkadaşlarına ileride mesleki çevresindeki insanlara karşı sürekli bir kendini bulma savaşı vermektedir. Ataerkil bir kültürel yapı içinde kadınların bireysel varoluşlarını ortaya koyabilmeleri çok büyük önem taşımaktadır.

Türk modernleşmesi, siyasal akımların da bir ölçüde siyasetlerinin nesnesi olmak durumundadır. Çünkü siyasal akımların ürettikleri politikalar, modernleşme deneyiminin yaşandığı kurumlar hayatın tüm alanları üzerinedir. Bir anlamda Türkiye'deki siyasal akımların farkı, modernleşme sorununa ilişkin verdikleri cevaplardaki farklarla da uyushmaktadır. Kimlik, çağdaşlaşma, kamusal alan, hak ve hürriyetler vb. konular, Türkiye'deki siyasetin üzerine farklı farklı yorumlar yaptığı,

farklı hassasiyetlerin belirginleştii konulardır. Bu siyasal akımların köklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının görüldüğü tarihlere kadar götürmek de mümkündür. Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük tarihin belli dönemlerinde konjonktürel olarak gündeme gelmiş ve belli düşüncelerin ifadeleri olmuşlardır. Bugün de bu akımların değişen şartlara göre yeni yüzler geliştirerek devam ettikleri görülmektedir.

Yapılan bu çalışmada Türk modernleşmesi süreci içerisinde kadının siyasal, toplumsal ve kamusal alanda görünmesinin çağdaşlaşmanın temel göstergesi olarak kabul edildiği sonucuna varılmıştır. Batıcılar kadının özgürleşerek toplumsal yaşama katılmaları gerektiğini savunurken, İslamcılar kadının toplumsal yaşama katılımının toplumun ahlakını bozacağını düşünerek bu fikre karşı çıkmışlardır. Sonuç olarak kadının eğitilmesi, çalışma yaşamına katılması, dernekler kurması, kadının mahremiyet alanı ile kodlanmasını ortadan kaldırmıştır. Kadın önceleri geleneksel, dinsel toplumsal formasyon içerisinde sadece mahremiyet ile ilgili konularda akıllara gelmekteydi. Modernleşme ise kadına yönelik bu imajı ve toplumsal üretimi tersine çevirmiştir. Bu kapsamda modernleşme ile mahremiyet arasında olumsuz bir ilişki bulunmaktadır. Modernleşmenin yürütücüsü olan devlet de kadının mahrem alandan dışarı çıkmasını sağlamaya çalışmıştır.

Türk modernleşmesi kadın üzerinden gerçekleşen bir modernleşme hareketi olarak görünmektedir. Bu süreç aslında kadına birçok alanda yenilik ve özgürlük getirmiştir, ancak yeniliklerin öznesi genellikle erkekler olmuştur. Kadınlar bu süreçte yeniliğin simgesi olmak gibi bir ara işleve sahip olmuşlardır. Osmanlı kadını eğitim hakkına, meslek edinme hakkına, kamusal alanda yer alabilme hakkına sahip olmuştur; fakat ataerkil zihniyetin izin verdiği ölçüde bu haklara sahip olmuşlardır.

Kadın siyasi hayata müdahil olamamıştır. Nitekim kadının siyasete katılım oranları bunu göstermektedir. Erkek egemen toplumun hegemonyasını kıramamıştır. Hukuki düzenlemeler ve yasalar da göstermektedir ki, kadının konumu Osmanlı'dan Cumhuriyete iyileştirilme bekleyen ve çözüme kavuşamamış bir mesele olarak güncelliğini korumuştur. Kadınlar kendi hak ve özgürlükleri adına erkek

hegemonyasının çizdiği sınırlar dâhilinde mücadelelerini gerçekleştirmişlerdir. Bugün baktığımızda Osmanlı kadın hareketi çeşitli sınırlandırmalar ile oluşabilmiştir.

Bir toplumun uygarlık düzeyi o toplumun kadına verdiği değerle ilişkilidir. Bu değer yeterince anlaşılamadığı ya da değerlendirilmediği dönemlerde toplumlar gelişmemiş ve ilerleyememişlerdir. Bununla birlikte XXI. yüzyılda herkesin daha sağlıklı ve uzun bir yaşama kavuşmasının yanında yaşam kalitesinin de yükselmesi beklenmektedir. Ancak Türkiye’de gereken reformlar için gereken zihniyet dönüşümü sağlanamadığından, istenilen şartlarda kadın-erkek eşitliği günümüzde dahi tam olarak gerçekleştirilememiştir. Bu süreçte kadın hakları için mücadele eden kadın gruplarının yapı ve çeşitliliği giderek artış göstermiştir.

Tanzimat’tan itibaren Türk toplumunda önce devlet yapısında, zamanla toplumsal ilişkilerde ortaya konulan modernleşme girişimleri ve süreçleri günümüzdeki değişimlerin zeminini oluşturmaktadır. Tanzimat döneminde başlayan modernleşme çabaları Osmanlı dönemi boyunca daha çok devlet yapısıyla sınırlı kalmışken, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte toplumsal ve kültürel alanı da kapsayacak hale gelmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet, toplumsal ve kültürel cinsiyetin yarattığı eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Daha özel olarak Cumhuriyet ile başlayan sürecin en önemli kazanımlarından biri; kadının kamusal alana dâhil edilmesidir. Bu gelişmeyi toplum kendiliğinden ortaya çıkarmadığı için siyasal iktidar merkezi ve Cumhuriyet seçkinleri tarafından itici bir biçimde planlanmıştır. Çünkü modernleşme öncülerine göre; toplumun kendine bırakıldığında kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri sürdüren değer ve yapıların önüne geçmek hiçbir zaman mümkün olmayacaktı. Kadın hak ve özgürlükleri ancak yukarıdan dayatma ile topluma kabul ettirilebilmiştir. Bugün medya, eğitim ve meslek alanında toplumsal cinsiyetin kadını sınırlandırmalarının önüne geçen gelişmeler, sözünü ettiğimiz hak ve özgürlük sürecinin bir sonucu olarak, kadını sınırlandırmaya devam eden uygulama ve değerlerin ise toplumun geçmişten getirdiği eşitsizlikleri korumak için ortaya konulan tepkilerden ibaret oldukları söylenebilir.

Her ne kadar, Batılı feminist yaklaşımların Hristiyan kapitalist kültür ve Batılı düşünce etrafında oluşması İslam dünyasında yaşayan kadınların bu düşünceye yaklaşmasını engellese de, tüm Ortadoğulu kadınlar gibi, İranlı kadınlar da Batılı feministler gibi, temel mücadeleyi ataerkil sisteme karşı vermektedir. Kamusal alanda istediği mesafeyi katetmeyi başaran, vatandaşlık haklarını elde eden Batılı kadınlar, hala birinci derecede önemli rollerini annelik üzerine kuran ataerkil zihniyete karşı başarı elde edebilmiş değildir. İran örneği de İslami nitelikleri dolayısıyla birbirine benzer görünse de, bu benzerlik aslında ataerkil sistemden kaynaklanmaktadır. İslam'ın farklı mezheplerine dayalı, farklı siyasi ve ekonomik süreçlere ve geleneklere sahip iki ülkede yaşanan sorunlar sadece kadın sorunu olarak algılanmamalıdır. İranlı kadınların sorununu Batılı kadınlardan ayıran, siyasi rejimlerinin sosyal adalet, politik demokratikleşme, sekülerizasyon ve hukuk devleti olma gibi kriterler uzantısında modernleşmeye ne mesafede durduğuyla ilgilidir.

Din, genel olarak ileri sürüldüğü gibi Ortadoğulu kadınların ezilmişliklerinde temel öge değil, ekonomik, kültürel, tarihsel, ideolojik yapı gibi toplumsal cinsiyet ayırımına yol açan faktörlerden biridir. Mevcut sistemin İslam üzerinden denetim politikaları üretmesi temel sorun olmuştur.

Günümüz İran'ının siyasal dengeler içerisindeki yeri ve modernleşmeye karşı tutumu ile ilgili yaygın iki görüş hakkında soru işaretleri belirmektedir. Birinci görüş, İran'ın, Orta Doğu'daki hâkim siyasal yapıdan kendisini ayıran güçlü bir devlet geleneği temeline dayandığı, ikincisi ise ulema gibi gelenekçi unsurların İran'da özel bir güce sahip olduğudur. Buna göre denilebilir ki, İran'da Batılılaşmacı hareket, gelenekçi unsurlar karşısında örgütlenmek için sağlam bir kurumsal zemin bulamamıştır. Bu da siyasal sistemin muhafazakâr talebin lehine bir gelişim göstermesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand. **Iran Between Two Revolutions**. Princeton: Princeton University Press, 1982.

_____. **Humeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Acun, Fatma. “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)”. **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Aralık 2007.

Afhsar, Haleh. **Women and Empowerment Illustration the Third World**. London: Mac Millian Press, 1998.

Akşit, Elif Ekin. **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Aktaş, Cihan. **Mahremiyetin Tükenişi**. İstanbul: Nehir Yayınları, 1995.

_____. **Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği**. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

_____. **Sistem İçinde Kadın**. İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.

_____. **Yakın Yabancı**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

_____. **Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri: İran’da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim**. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Altındal, Meral. **Osmanlı’da Kadın**. İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.

Arı, Tayyar. **Orta Doğu**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Atabaki, Tauraj. **Devlet ve Maduniyet, Türkiye ve İran’da Modernleşme, Toplum ve Devlet**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Aydın, S. Mehmet. “Türkiye’de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler”. **Türkiye’yi Yeniden Düşünmek Sempozyumu**. Aydın Ünal (yay. haz.), 22-23 Haziran 1996. Ankara: Hak-İş Eğitim Yayınları, 1997.

Berktaş, Fatmagül. “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”. 22 Haziran 2010, <http://stk.bilgi.edu.tr/docs/berktaystd7.pdf>. 2004.

_____. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Feminizm”. **Tarihin Cinsiyeti**. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Berman, Marshall. “Modernlik: Dün, Bugün, Yarın”. Ümit Altuğ (çev.), **Birikim Dergisi**, Sayı: 34, İstanbul, 1992.

Beşiriye, Hüseyin. **İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset**. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

Beydilli, Kemal ve İlhan Şahin. **Mahmut Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dair Eseri**. Ankara: T.K.K. Basımevi, 2001.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1988.

Bozdoğan, Sibel. "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış". **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Buhâri.

Bulaç, Ali. **Din ve Modernizm**. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 1992.

_____. **Hedefteki Ülke İran, İslam, Devrim ve Cumhuriyet**. İstanbul: Çıra Yayınları, 2009.

Cangızbay, Kadir. **Hiç Kimsenin Cumhuriyeti**. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000.

Chatterjee, Partha. "The Nation and Its Women". **A Subaltern Studies Reader: 1986-1995**. R. Guha (der.), USA: University of Minesota Press. 1997.

Coşkun, Ali. **Sosyal Değişme, Kadın ve Din**. İstanbul: Rağbet Yayınları. 2011.

Çaha, Ömer. "Kamusal Alan Bir Özgürlük Alanıdır". **Köprü Dergisi**, Sayı 99, 2007. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=866> (Erişim Tarihi: 22.05.2010)

Çakır, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.

_____. Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesi'nde Türk Kadını. **Kadınlar ve Siyasal Yaşam, Eşit Hak Eşit Katılım**. Necla Arat (der.), İstanbul: Cem Yayınevi. 1991.

Çetin, Halis. **Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003.

Çoban, Ahmet. "Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kadın ve Eğitimi". <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/coban.htm>. (Erişim Tarihi: 28.06.2011).

Dabashi, Hamid. **İran: Ketlenmiş Halk**. İstanbul: Metis Yayınları, 2007.

Dağı, İhsan D. "Osmanlı Reform Hareketleri ve Avrupa Faktörü". **Osmanlı**. Güler Eren (ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:7, 1999.

Dedeoğlu, Beril. "Uluslararası Sistemde Bütünleşme ve Ayrışma". **Cumhuriyet, Demokrasi, Kimlik**. Araştırma Dizisi. Bağlam Yayıncılık, 1997.

Demirhan, Ahmet. **Modernlik**. İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992.

Demirkıran, Hanefi. "III. Selim Portre". **Köprü Dergisi**. 1998.

Durakbaşı, Ayşe. "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler". **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

_____. **Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000

Eisenstadt, S. Noah, **Modernleşme; Başkaldırı ve Değişim**. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2007.

_____. **Kemalist Yönelim ve Modernleşme: Bazı Karşılaştırmalı ve Analitik Görüşler**. Meral Alakuş (çev). İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Erensoy, Akın. "İran Devrimi." 13 Ocak 2007,
http://marksist.com/akin_erensoy/iran_devrimi.htm (Erişim Tarihi: 15.04. 2011).

Erkilet, Alev. **Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler**. İstanbul: Hece Yayınları, 2004.

Esfandiari, Haleh. "The Majles and Women's Issues in the Islamic Republic of Iran". Mahnaz Afkhami ve Erika Friedl (der.), **In the Eye of the Storm**. London: I.B. Tauris, 1994.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri**. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

Freidell, Erika. "Notes From the Village = On the Ethnographic Construction." Fatma Müge Göçek ve Shiva Balaghi (der). **Reconstructing Gender in the Middle East: Tradition, Identity, and Power**. Columbia University Press, 1994.

Giddens, Anthony ve Christopher Pierson, **Modernliği Anlamlandırmak**. Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

Göle, Nilüfer. **İslamın Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması**. İstanbul: Metis Yayınları. 2000.

_____. **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.

_____. **Mühendisler ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

Güler, Zeynep. **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık**. İstanbul: Yeni Hayat Yayınları, 2004.

Güngörmüş, G. Kona. **Batıda Aydınlanma Doğuda Batılılaşma**. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları, 2005.

Halis, Çetin. **Modernleşme ve Türkiye’de Modernleştirme Krizleri**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003.

Halliday F. ve T. Skocpol, E. Ahmad, N.R. Keddir, V. Maghadam, M. Muaddel. **İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol**. Serpil Üşür (der). Bölge Yayınları, 1992.

Hançerlioğlu, Orhan. **Toplumbilim Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.

Hanioğlu, Şükrü. “Batılılaşma, Giriş”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, Cilt 23, 2001.

Harman, Ömer Faruk. “İslam”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, Cilt 23, 2001.

Hayta, Necdet. **XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri**. Ankara: Gazi Kitabevi, 2003.

Hirst, Paul ve Thompson Grahame, “Globalization and the Future of the Nation State”. **Economy and Society**, Cilt 24, Sayı 3, 1995.

Homa, Hoodfar. “The Women's Movement in Iran: Women at the Crossroads of Secularization and Islamization”. <http://www.wluml.org/english/pubs/pdf/misc/women-movement-iraneng.pdf> (Erişim Tarihi: 14.02.2011).

Hüseyin, Asaf. **İran’da Devrim ve Karşı Devrim**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2009.

İbn Kesir. **Tefsiru’l Kur’ani’l Azim**. III, Daru’l Marife. Beyrut. 1993a.

İnalcık, Halil. “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”. **Belleten Dergisi**, Sayı 108, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Jayawardena, Kumari. **Feminism and Nationalism in the Third World**. London: Zed Books, 1986.

Kadioğlu, Adalet. **Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhakemesi**. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.

Kahraman, H. Bülent. “Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm”. **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**. Yıl 5. Sayı 20. Ağustos-Eylül-Ekim-1. 2002.

Kandiyoti, Deniz. **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar**. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 1997.

Kannavi, Şadiye Ali. “Mısır’da Kadın ve Çağdaş Toplumsal Durumumuz”. Recep Şentürk (çev.) **Günümüzde Aile**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Kara, İsmail. **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi 1, Metinler Kişiler**. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

Karabıyık Barbarosoğlu, Fatma. **İmaj ve Takva**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2003.

Karaman, Hayrettin. “Şî’a’da İmamlık ve Velâyet-i Fakih Anlayışı”. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0652.htm> (Erişim Tarihi: 15.03.2011).

Keskin, Arif. “İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol”. 8 Ocak 2001, <http://turksam.org/tr/a188.html> , (Erişim Tarihi: 12.03.2011).

Keyder, Çağlar. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**. İstanbul: Metis Yayınları, 1993.

_____. “Türkiye’de Modernleşmenin Doğrultusu.” **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Kıray, Mübeccel. “Modernleşmenin Temel Süreçleri”. **Bilanço 1923-1998**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kin, Emine. “Osmanlı Modernleşmesi İçinde III. Selim ve II. Mahmut Dönemi Düzenlemeleri”. <http://www.tarihciniyeri.net/forum/index.php?topic=1956.0>, (Erişim Tarihi: 02.10.2010).

Kocacık, Faruk. “Kitle Toplumu, Küreselleşme ve Türkiye”. **Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 2000.

Kongar, Emre. **21. Yüzyılda Türkiye**. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998.

Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Kutluer, İlhan. “Batılılaşma, II. Felsefi Düşünce”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, Cilt 23, 2001.

Kur’an-ı Kerim.

Lewis, Bernard. **İslam’ın Krizi**. İstanbul: Literatür Yayınları, 2003.

Lipset, Seymour M. **Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada**. New York and London: Routledge. 1990.

Mantran, Robert. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**. “XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa”. Server Tanilli (çev). İstanbul: Adam Yayınları, 2002.

Mardin, Şerif. **Din ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

_____ **Türk Modernleşmesi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Meriç, Nevin. “Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit”. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

Mir-Hosseini, Ziba. **İslam and Gender: The Religious Debate in Contemporary Iran**. New Jersey: Princeton University Press, 1999.

Moghissi, Haideh. **Populism and Feminism in Iran: Women's Struggle in a Male-Defined Revolutionary Movement**. New York: St. Martin's Press, 1996.

Moin, Baqer. **Son Devrimci Ayetullah Humeyni**. Ankara: Elips Yayınları, 2005.

Nasr, Seyyid Hüseyin. **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**. Ali Ünal, Sara Büyükduru (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

Necdet Subaşı. **Öteki Türkiye’de Din ve Modernleşme**. Ankara: Vadi Yayınları, 2003.

Okumuş, Ejder. “III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları”. **Error! Hyperlink reference not valid..** (Erişim Tarihi: 13.03.2011).

Ortaylı, İlber. **Gelenekten Geleceğe**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.

Orum, Ali Osman. **İslamda Kadın ve Aile Hukuku**. Eskişehir: Öz Kağıtçılık Matbaacılık, 2006.

Öke, Mim Kemal. “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu”. **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Hakkı Dursun Yıldız (ed.), İstanbul: Çağ Yayınları, Cilt 12, 1993.

Özcan, Besim. “Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri”. **Türkler**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Rahman, Fazlur. **İslam**. 2. Baskı. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (çev). İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992.

Sinanoğlu, Mustafa. “İslam”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, Cilt 23, 2001.

Şişman, Nazife. “Türkiye’de Çağdaş Kadınların İslamcı Kadın Algısı”. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

_____ **Kamusal Alanda Başörtülüler, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

Şeraiti, Ali. **Medeniyet ve Modernizm**. Ahmet Yüksek (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.

Teberoğlu, Haydar. “İnsan Olarak Kadın, Kadının Toplumdaki Yeri Ve Osmanlı’dan Kalma Önemli Bir Belge”. <http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi/3135yazilar/sayi32/06teberoğlu.htm>. (Erişim Tarihi: 28.05.2011).

Tekin, Mustafa. **Kutsal Kadın ve Kamu**, İstanbul: Açılım Kitap, 2004.

TiSK. **Çağdaş İş Merkezlerinde Kadın İşgünün Konumu: Bursa Örneği**. Yayın 219, Ankara, 2002.

Tohidi, Nayereh. “Modernity, Islamization, and Women in Iran”. Moghadam, Valentine M (der.). **Gender and National Identity : Women and Politics in Muslim Societies**. London: Oxford University Press, 1994.

Tuksal, Hidayet Şefkatli. **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2000.

Tulunay, Zeynep Meral. İran ve Mısır’da Kadın Hareketleri, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

Turner, Bryan S.. **Max Weber ve İslam-Eleştirel Bir Yaklaşım**. Ankara: Vadi Yayınları, 1991.

Türkdoğan, Orhan. **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002.

Unat, Nermin Abadan. “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”. **Türk Toplumunda Kadın**. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1982.

Uyar, Mazlum. **İran’da Modernleşme ve Din Adamları**. İstanbul: Emre Yayınları, 2008.

Uysal, Veysel. **Türkiye’de Dindarlık ve Kadın**. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Ünal, Uğur. III. Selim Dönemi Islahat Çabaları, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Gazi Üniversitesi, Ankara. 2001.

Van der Loo, Hans ve Willem van Reijen. **Modernleşmenin Paradoksları**, Kadir Canatan (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.

Woodsmall, Ruth Frances. **Women and the New East**. Washington: Middle East Institute Press, 1960.

Yeğenoğlu, Meyda. **Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark**. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

Yılmaz, Metin. “Bir Devrimin Ardından”. <http://islamiyorum.com/index.php?sayfa=makaledetay.php&mkid=247&sayi=66>. (Erişim Tarihi: 14.03.2011).

Zubaida, Sami. **İslam Dünyasında Hukuk ve İktidar**, Burcu Koçoğlu Birinci, Hasan Hacak (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.